

М. І. Мартинюк

Національна ідея
в життєтворчості
ВОЛОДИМИРА САМІЙЛЕНКА

Монографія

УДК 821.161.2.09
ББК 83.3(4УКР)6–8
М 29

Мартинюк М. І. Національна ідея в життєтворчості Володимира Самійленка : монографія / М. І. Мартинюк. – Луцьк : Твердиня, 2009. – 192 с. ; іл.

У монографії значну увагу приділено широкому філософському аналізу філологічних аспектів наукової проблеми – проєкції національної ідеї на життєтворчість Володимира Самійленка. Творчу індивідуальність письменника розглянуто в історико-літературному контексті як об'єкт і суб'єкт національної ідеї, досліджено роль «української стихії» у формуванні життєвої та громадянської позицій митця, простежено еволюцію його світогляду, подано динамічну і статичну характеристики національної ментальності українського народу через типізацію окремих питомих її рис у характері створених автором персонажів.

Видання є цінним передовсім своєю теоретичною і широкою джерельно-бібліографічною базою, а також змістовними й цікавими додатками, в яких витворено живий цілісний образ митця за посередництвом унікальних (рідкісних) мемуарно-епістолярних матеріалів до його життяпису.

В оформленні обкладинки використано портрет роботи художника М. Філонюка

Науковий керівник проєкту:

О. О. Рисак, доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури Волинського державного університету ім. Лесі Українки

Рецензенти:

В. Ф. Погребенник, доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури Національного педагогічного університету ім. М. Драгоманова

М. П. Кодак, доктор філологічних наук, лауреат премії ім. С. Єфремова

М. Г. Чернопиский, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української фольклористики Львівського національного університету ім. І. Франка

Рекомендовано до друку рішенням кафедри української літератури Волинського національного університету ім. Лесі Українки (протокол № 8 від 24 грудня 2008 року)

ISBN 978-617-517-000-7

© Мартинюк М. І., 2009

© ПВД «Твердиня», 2009

ЗМІСТ

Кодак М. Стрімке розкрилля	4
ВСТУП	5
РОЗДІЛ I. Генеза національної ідеї та її проекція на творчість В. Самійленка в літературній критиці кінця XIX – початку XX ст.	9
Висновки до розділу I	25
РОЗДІЛ II. Сутність та шляхи реалізації національної ідеї у творчості В. Самійленка	26
2. 1. В. Самійленко як об'єкт і суб'єкт національної ідеї	29
2. 2. «Українська стихія» в житті та громадсько-літературній діяльності письменника	72
2. 3. Особливості рефлексії проблеми національної ідеї у творчості письменника постеміграційного періоду	88
Висновки до розділу II	93
РОЗДІЛ III. Динамічний і статичний аспекти української ментальності у життєтворчості В. Самійленка	95
3. 1. Мотив сліз і жалю у творчій спадщині письменника	103
3. 2. Духовний світ, природа типовості та принципи класифікації персонажів В. Самійленка	117
Висновки до розділу III	131
ВИСНОВКИ	134
Список використаних джерел	138
Додатковий список літератури	159
Додатки	162
Іменний покажчик	186

СТРІМКЕ РОЗКРИЛЛЯ

Праця Миколи Мартинюка про національну ідею та її втілення у творчості Володимира Самійленка з'явилася у вирі активізації процесів, що збурили наукову атмосферу – філологічну зокрема – найрізноманітнішими «переглядами», змінами практик, а то й концептуалізацій. Скажімо, філософія на поклик нинішнього авторитета Ф. Дельоза переглянула логіко-поняттєву будову й приписала їй до вжитку термін «концепт», поширивши його поле на ареал філології із застосуванням до різних предметностей. Коли ж творчість – як у того ж В. Самійленка – симультанно протікає багатьма руслами – поетичними, політичними, ідеологічними, – доводить ся очікувати різних сплетінь, на зразок памфлетів чи сатири, цього дивного плоду ментальності, для українства цілком сподіваного, бо... природного. Тож і не дивно, що М. Мартинюк віднаходить у поетичному мисленні В. Самійленка певні смислові згущення, які так чи інак натякають на опорні для ментальності українців знаки й слова, здатні прояснити власні пріоритети, скажімо, «тонкосльозість» українців...

Тож рецензент сповнений певності, що книжка М. Мартинюка легко впишеться в контекст сурядно з розмислом В. Базилевського, В. Даниленка, Б. Олійника та інших критиків, філологів, митців.

Микола КОДАК,
доктор філології, лауреат премії
ім. С. Єфремова

ВСТУП

Літературний процес в історичному й діяхронічному розвитку тісно пов'язаний з духовним, громадсько-політичним і культурно-мистецьким життям суспільства. Оскільки реально цей зв'язок – не штучний, надуманий, а об'єктивний і органічний, тому й сам літературний процес повинен бути позбавленим будь-якої тенденційності. Це означає, що в жодному разі не можна ігнорувати чи вилючати з нього те або інше явище чи персоналію, нехтуючи ними як такими, що не піддаються шаблонуванню, яким прийнято керуватися при оцінці перспектив його розвитку. Зважаючи на те, що творчість В. Самійленка тривалий час фактично відчужувалася від літературного процесу, розглядалася (головним чином – з ідеологічних міркувань) зі значними купюрами у протиставленні й поза ним, в сучасному літературознавстві (зокрема в історіографії) при характеристиці періоду порубіжжя ХІХ–ХХ століть утворився своєрідний прикметно-аналітичний вакуум, спричинений упередженням ставленням до особистості й недооцінкою ролі та місця письменника в історії розвитку української літератури. Цей вакуум належить заповнити нинішнім і майбутнім дослідникам творчої спадщини В. Самійленка. Окреслена проблема однаковою мірою стосується також творчості А. Кримського, С. Черкасенка, О. Олеся, М. Вороного та багатьох інших свого часу незаслужено забутих чи ігнорованих письменників. Загалом ця проблема, попри неодноразові спроби літературознавців остаточно її вирішити, на сьогодні вивчена недостатньо, а тому потребує подальших наукових розробок.

Об'єктом наукового аналізу, що ліг в основу цієї книги, є життя і творчість В. Самійленка у всіх їх проявах (аспектах), в яких найповніше втілена й реалізується національна ідея та найчіткіше (через змалювання письменником типових літературних персонажів у творах різних жанрів, окремі мотиви) простежується еволюція ментальності українського народу. Відтак безпосередньо предметом наукового розгляду є поетичні (ліричні й сатиричні) твори, проза, драматургія, мемуаристика, принагідно – мовознавчі студії, епістолярій, а також культурно-просвітницька і громадсько-політична діяльність

письменника, розглянуті й оцінені з погляду реалізації митцем національної ідеї та дослідження ним особливостей української ментальності.

Джерелом і матеріалом монографії стали підібрані за рукописами та публікаціями в окремих виданнях, альманахах, календарях і періодиці уже відомі й раритетні художні, публіцистичні та мовознавчі тексти, спогади, рецензії та листування В. Самійленка. Для ґрунтовнішого вивчення проблеми й порівняльного аналізу окремих індивідуальних підходів до неї нами використано мемуаристику, епістолярій, літературно-критичні статті й біобібліографічні нариси І. Франка, Лесі Українки, І. Нечуя-Левицького, Ф. Матушевського, М. Богдановича, Б. Лисянського, М. Обідного, М. Грінченкової, Л. Старицької-Черняхівської, М. Рудницького, А. Маршинського та ін. При написанні монографії ми послуговувалися архівними й рукописними фондами Центральної наукової бібліотеки ім. В. Вернадського НАН України, Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України, Чернігівського літературно-меморіального музею М. Коцюбинського, матеріалами східноукраїнської та галицько-руської преси кінця XIX – першої третини XX ст., письмовими (друкованими і рукописними) й усними (записаними автором наукової розвідки від дочки сенаторки польського сейму О. Левчанівської – Ірини) спогадами про В. Самійленка та історичну епоху, в якій він жив і працював, сучасників старшого й молодшого покоління.

Теоретичні питання цілісного аналізу проблеми національної ідеї поза літературним контекстом постійно перебували в полі зору дослідників цього явища та їх реакційних опонентів й описані ними з різних позицій більшою чи меншою мірою задовільно. Її витoki пов'язуємо з «Історією Русів», Конституцією Пилипа Орлика, «Книгою буття українського народу» та «Двумя русскими национальностями» М. Костомарова й іншими подібними фундаментальними працями. Разом з тим, вивчати національну ідею в проекції на творчість письменників – прерогатива недавнього часу, кінця 80–90-х рр. XX ст. – початку XXI ст. Саме це частково й пояснює появу пропонованої наукової розвідки, а до того – аналогічних праць про Т. Шевченка (П. Чорновол, В. Домашовець), І. Франка (Б. Червак, О. Забужко, А. Пашук), М. Костомарова (Ф. Кислий, Ю. Шаповал), Лесю Українку (Д. Донцов, В. Ятченко, А. Криловець), В. Пачовського (М. Ільницький), М. Хвильового (М. Розумний) і т. ін. Треба сказати, що намагання дослідників осмислити місце й вагу національної ідеї в літературно-критичних студіях творчого здобутку В. Самійленка фіксуємо

задовго до її виокремлення в глобальну проблему. Однобічне тлумачення аналізованої проблеми виявляємо в розвідках М. Рильського (1944), Й. Куп'янського (1963), П. Пономарьова (1989); обережний в судженнях і резюме щодо цього А. Каспрук (1969); об'єктивні – В. Погребенник (1988), Л. Голомб (1988), П. Орлик (1991), В. Іванисенко (1991). Ідеологічно-цензуровану переорієнтацію позиції та корективи мислення критика спостерігаємо, зіставивши один і той самий літературно-критичний нарис О. Бабишкіна різних років видання: передмову до двотомника творів В. Самійленка (1958) й окрему монографію (1963) – аж ніяк не на користь останньої. Висновки праць названих авторів у цій науковій роботі нами враховані, позитивні результати узагальнені й систематизовані, недоліки вмотивовані й усунені. Проблема вивчення особливостей української ментальності для сучасної історіографії як теоретичної дисципліни порівняно нова і потребує докладного осмислення етнопсихологами та соціологами. Нас вона більше цікавитиме в теоретично-практичному плані, тобто в динаміці застосування на конкретній моделі.

Отже, напрямними орієнтирами цього дослідження є поглиблене вивчення життєпису і творчої спадщини В. Самійленка в контексті розвитку української національної ідеї; перегляд усталених та пошук нових оптимальних підходів до характеристики творчої особистості митця й аналізу його літературного доробку; спроба нового трактування ролі та місця письменника в літературному процесі й суспільно-політичному житті кінця ХІХ – початку ХХ ст.; висвітлення теоретичних засад і виявлення найзагальніших закономірностей та перспектив розвитку досліджуваної проблеми у вітчизняному літературознавстві. З'ясовуючи окреслені вище питання, ми передбачили, зокрема, і розв'язання таких завдань:

- встановити характер та міру суб'єктно-об'єктних відношень митця (В. Самійленка) і національної ідеї, простеживши їх відображення у світогляді письменника та громадській позиції створених ним героїв;
- розкрити своєрідність художнього втілення національної ідеї у творчості В. Самійленка;
- з'ясувати основні впливи та джерела формування творчої індивідуальності автора в окресленому контексті;
- проаналізувати провідні мотиви та проблематику творчості письменника з погляду їх концептуальної (етнодержавної) затребуваності/запитаності й художньої реалізації;

- дослідити питомі риси та еволюцію української ментальності в авторській інтерпретації;
- класифікувати типи літературних героїв В. Самійленка як носіїв національної ментальності;
- розглянути парадигму національної ідеї у творчому доробку письменника, акцентувавши увагу на особливостях її побудови;
- вивчити закономірності особистісного зламу світогляду митця щодо національної ідеї;
- внести доповнення та корективи щодо нового прочитання деяких творів В. Самійленка;
- систематизувати за окремими виданнями, газетними і журнальними публікаціями, раритетними матеріалами архівних фондів наукових бібліотек України біобібліографічні відомості про письменника, його художні, публіцистичні твори та мовознавчі студії.

Теоретико-методологічне підґрунтя монографії склали спроектовані на студійовану проблему основні положення праць з методології дослідження провідних вітчизняних і зарубіжних учених-теоретиків (літературознавців, філософів, психологів, політологів, культурологів і педагогів). Визначальним орієнтиром і напрямними нашого дослідження слугували наукові й літературно-критичні студії І. Франка, М. Драгоманова, М. Грушевського, Д. Донцова, Д. Чижевського, С. Єфремова, М. Зерова, М. Рильського, роботи нинішніх літературознавців – М. Чернопиского, В. Погребенника, П. Орлика, П. Кононенка, М. Жулинського, М. Ільницького, В. Іванисенка й ін. При вивченні літературних явищ і проблем нами використано історико-генетичний і порівняльно-типологічний методи дослідження, що дало можливість розглянути життя і творчість В. Самійленка у синхронічному й діахронічному аспектах зіставлення. Домінуючим у побудові моделей аналізу й одержанні проміжних та остаточних результатів цієї наукової роботи був цілісно-системний метод дослідження.

РОЗДІЛ І.

ГЕНЕЗА НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ
ТА ЇЇ ПРОЕКЦІЯ НА ТВОРЧІСТЬ В. САМІЙЛЕНКА
В ЛІТЕРАТУРНІЙ КРИТИЦІ
КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Письменник, як і будь-яка інша творча особистість, є особливим продуктом суспільно-історичного розвитку і підпадає під перетворюючу дію вищих об'єктивних законів, що визначають перебіг еволюційних процесів, виявляючи при цьому здатність специфічним чином конструктивно впливати на них. Однаковою мірою, а надто – в питаннях суспільного та історичного буття нації, гарантії прав, свобод і волевиявлення українського народу, забезпечення державних пріоритетів, усе сказане стосується життєвого та творчого генія В. Самійленка. Його творчість дає унікальний багатий і вдячний матеріал для розуміння природи національної ідеї, висвітлення місця, ролі та значення цього феномена в житті національно орієнтованої еліти, народних мас, усієї нації, становить науковий інтерес для його літературознавчого дослідження в загальнофілософському та літературно-історичному контекстах.

Як зазначає М. Чернопиский, «Самійленко все свідоме своє життя був невтомним просвітителем нації. Його муза будила національну свідомість та піднімала прибите ворогами почуття національної і людської гідності» [295, 184]. Саме ці слова і будуть вихідною тезою при побудові й підтвердженні робочих гіпотез, доведенні засадничих положень та обґрунтуванні авторської позиції нашої наукової роботи. Але, перш ніж приступити безпосередньо до аналізу творчості письменника під кутом зору означеної проблеми, виведемо генезу національної ідеї безвідносно до конкретно-практичного застосування, в її абстрактно-теоретичному прояві. У цьому сенсі національна

ідея є породженням похідної від суспільної – національної свідомості. Сам по собі процес такого перетворення – складний і тривалий, залежить від ряду об'єктивних та суб'єктивних факторів.

Тенденції розвитку суспільної свідомості – особливого продукту відображення в духовному житті людей їхнього суспільного буття – є величинами векторними й характеризуються рядом ознак і закономірностей. Найперше, усі вони пов'язані з теоретично-практичним освоєнням дійсності, тобто тієї всезагальної об'єктивної реальності, яка дана нам до пізнання й освоєння через органи відчуттів за посередництвом аналітичних логіко-мислительних операцій й існує незалежно від нашої волі й міри впливу на неї, у всій її конкретності. По-друге, оскільки суспільна свідомість є цілісно-системним утворенням, що синтезує в собі такі макроедності, як політична й правова свідомість, мораль, релігія, мистецтво, наука, філософія [269, 310], ці величини формують кожен з окреслених систем-автономій, визначають первісно й коректують при нагальній ситуативній потребі їх зміст загалом, у взаємозв'язку з іншими, і зокрема, через упорядкованість внутрішньої структури. По-третє, векторність суспільної свідомості полягає у прямолінійній незворотній напрямленості її дії на духовне освоєння дійсності, а при визначальній домінантності – дещо й на саме суспільне буття, у висхідному її розвитку й розгортанні. Реально суспільну свідомість як таку характеризує (через систему її складників) суспільне буття, простежуємо навіть певну її залежність від цих чинників, проте на спрямованість самої дії це суттєво не впливає, а тому векторність суспільної свідомості не змінюється: вона завжди самоскерована на пізнання суспільного буття.

Літературний процес у нашій науковій праці (й у цьому її особливості) ми розглядатимемо не сукупно, як універсалію, а крізь призму реалізації національної ідеї у творчості його суб'єкта, що безпосередньо стосується національної свідомості. Отож, з'ясуємо теоретичні засади поставленої проблеми й накреслимо її еволюцію в історіографії – підґрунтя для подальших (проміжних і остаточних) висновків та узагальнень.

Проблема співвідношення національної і суспільної свідомості ні соціо-, ні етнофілософією фактично не означена і, відповідно, не вивчена. З огляду на це, спробуємо комплексно і схематично, не вдаючись до детального аналізу, розглянути і встановити можливі зв'язки, взаємопроникність і взаємозалежність цих понятійних одиниць. Гіпотеза доведення така: національна свідомість є **особливою** формою суспільної свідомості. Для вичерпного об'єктивного розкриття

суті цієї дефініції диференціюємо поняття «суспільна свідомість» на дві категорії: суспільну свідомість у первісно-номінативному значенні («усвідомлене буття») і соціально локалізовану суспільну свідомість – «буття етносу» (націобуття), «буття соціуму» тощо.

У першому випадку суспільну свідомість ми трактуємо як філософську категорію, тому відношення досліджуваних понятійних одиниць, що виникає в результаті їх взаємодії, тут суб'єктно-об'єктне (векторне): національна свідомість є складовою (елементом, підпорядкованою макросистемою) суспільної. При звуженні первісного значення й розширенні об'єму і змісту останньої (від узагальнено-універсальної – до конкретно-предметної), його зосередженості на певній етносоціополітичній реалії-єдності, можливе часткове уподібнення або повне отождошення понять «національна» та «суспільна свідомість». Так конспективно окреслюється логічно-діалектичний ряд (суспільна свідомість – національна свідомість), наступним етапом якого є національна ідея. Власне, національна ідея витворюється з національного буття, акумулюється в національній свідомості і є від доби націотворення її константною реальністю, проявляючись більшою мірою у критичні (кризові) та перехідні моменти життєдіяльності суспільства, меншою – за часів відносної стабілізації національного розвитку та в інтерактивні періоди, постійно набуваючи нових рис, дещо видозмінюючись, але не перероджуючись. Разом з тим, попри зумовленість національної ідеї національним буттям, як зазначає Ф. Канах у статті «Національне буття й національна ідея», «вона є джерелом і синтезом стратегії діяння, яким забезпечується збереження й розвиток національного буття» [96, 49]. Зв'язок – двозворотний і взаємоперетворюючий.

Щодо конкретного змісту поняття «національна ідея», то його потрібно інтерпретувати двоєдино: як конкретну реальність, про яку ми казали вище, і поправку на час та баланс прогресивних і регресивних обставин (суспільний лад, рівень розвитку науки і т. ін.). Поняття «національна ідея», так само, як і «націоналізм», «державність», належить до розряду соціально й ідеологічно заангажованих, тому потребує обов'язкового періодичного переосмислення (рефлексії) і корекції. Потрактування сталого елемента визначення знаходимо в уже цитованій праці Ф. Канаха: «... за будь-яких обставин ця ідея утримує в собі як свою постійну належність віру в життєздатність і оптимальність створюваного чи відстоюваного національного буття; наснагу до впертого просування в напрямку загальнонаціонально визначеної мети; готовність до самообмеження в ім'я майбутнього,

в ім'я увічнення свого національного, прагнення до державного закріплення національної безпеки й національного розвитку тощо. Національна ідея, нарешті, містить в собі те, що, реалізуючись у державі й національному бутті громадян, забезпечує самосутність першої і других, непересічність країни й громадян серед інших народів і країн» [96, 48]. Процес поступового перетворення номіни «національна» ідея на концепт триває постійно і є неперервним. Повністю незмінною, в застиглому вигляді, як породження й ідентифікаційна ознака історичної епохи, вона може бути тільки у творах літератури та мистецтва.

Національна ідея – складне, органічне й історично зумовлене та сформоване явище, яке слід розглядати й аналізувати лише в єдності внутрішніх і зовнішніх зв'язків, спираючись на його витoki, традиції, шляхи та особливості реалізації. Це – як констатує П. Кононенко, висвітлюючи генезу української нації, мови, держави, культури, їх якісно-визначальний поступ у процесі історичного розвитку нашого суспільства в контексті загальносвітовому, «універсальний феномен, зумовлюваний, з одного боку, природно-космічними чинниками (захованими в глибинах етнбуття та свідомості, навіть інстинкту), а з другого – усіма чинниками й формами історичного буття нації: сімейними, родовими, племінними, етнодержавними, соціально-економічними, політичними, духовно-культурними (освіта, наука, право, філософія, релігія), міжнародними» [112, 25–26].

Такий підхід до визначення суті національної ідеї є самодостатньою схемою для її цілісної характеристики через сукупність перерахованих вище факторів. Оскільки ж вивчення національної ідеї в усіх її виявах ми здійснюватимемо не загалом, на суто теоретичному рівні, а в проекції на творчість окремо взятого письменника, доречно розглянути цей феномен ще у двох аспектах, які ототожнюють національну ідею та процес її пізнання, – гносеологічному й онтологічному, бо саме вони є основою і рушійною силою того якісно-визначального поступу, про який ішла мова при характеристиці природи національної ідеї. Як пише Н. Хамітов у статті до «Малої енциклопедії етнодержавознавства», «Національна ідея стає суто гносеологічним утворенням. Це означає, що вона виникає лише з виникненням рефлектуючої національної інтелігенції, яка продукує філософію та культурологію національного. Така позиція може мати певний сенс. Національна ідея є сукупністю ідей інтелігенції певного періоду... Якщо ж пізнається не ідея нації, а її буття, то все одно у цьому бутті знаходиться його векторність, яка знов-таки може бути названа його

ідеєю. Все це призводить до необхідності розглядати національну ідею як онтологічний феномен. Виходячи з цієї позиції, під національною ідеєю можна розуміти цілеспрямованість національного буття до його виходу на світовий рівень» [142, 755].

Базисним опертям національної ідеї, навіть якщо її сприймати безвідносно до будь-якої країни, виокремленої із загалу нації, а тільки в моделі, є ідея державотворення. У зв'язку з цим, необхідною і достатньою умовою функціонування такої ідеальної й універсальної моделі має бути цілісно-системна єдність, що вже сама собою передбачає реалізацію і взаємодію трьох базових принципів національної ідентифікації – принципів історичності, етнічності та духовності [33, 3], причому останній за своєю структурною організацією – набагато складніший і витонченіший, ніж два інші.

Якщо брати названі принципи у протиставленні один до одного, їх можна класифікувати так: перший – стосується більше матеріальної сфери людської життєдіяльності; третій – цілком йому протилежний – ґрунтується тільки на продуктах і результатах інтелектуальної (духовної) діяльності; другий – похідний від цих двох принципів національної ідентифікації, тому, поєднуючи деякі їхні ознаки, разом з тим, є хоча й проміжним, проте обов'язковим (базовим) принципом. Якщо подати це дефінітивно, то **принцип історичності** передбачає спільну, історично складену, територіальну інтеграцію певної нації (за місцем виникнення й існування); **принцип етнічності** характеризує генезу нації на визначеній території та її еволюцію в історичному процесі; **принцип духовності** є якісною характеристикою нації, тоді як два попередніх визначають її радше описово-кількісно.

Національна ідея як явище духовної сфери (двох інших базових принципів національної ідентифікації до уваги наразі не братимемо) виростає з національної міфології, в якій гармонійно переплелися ідеальне й матеріальне. Ідеальне – бо стосується духовного буття нації; матеріальне – через здатність реально впливати на життя людей, визначати їхні цінності та вчинки. Будучи джерелом і важливою визначальною складовою національної ідеї, «виступаючи вічним, національна міфологія є не лише бажаним, але й дійсним, тим, що супроводжує людину все її життя, входить у світ національного підсвідомого» [142, 100]. Таким чином, резюмуємо, що цілком закономірно національна ідея успадкувала від національної міфології ті ознаки, які були притаманні останній, але вже на якісно новому рівні, позбавивши її тим самим абстрактності і, як результат, втілюючи в життя у формі єдності архетипів [детальніше про це див.: 142, 101].

Національну ідею, її деабстракціалізацію та практичну реалізацію розглядаємо на двох рівнях:

- на рівні слова,
- на рівні дії.

Ці рівні мають органічний взаємо-зворотний зв'язок і при його втраті зазнають нівелювання. Завдання першого – впливати на нашу свідомість вербально, нагромаджувати специфічні емоції (якот: подолання комплексу «меншовартості», пасіонарна напруга, внутрішній протест, потреба моральної самооцінки (національна честь), ідеалізація національної мрії, патріотичні почуття відданості, любові й поваги до власної країни та народу тощо), формувати й розвивати психологічну готовність, навіть необхідність, переходу на другий рівень – рівень дії, рівень активності. Перший рівень ще можна означити як ментально-інтелектуальний і певною мірою почуттєво-емоційний. У плані реалізації національної ідеї він є ніби підготовчим, утім важливим та обов'язковим. Саме в його розрізі ми аналізуватимемо далі життєвий шлях і творчий доробок письменника В. Самійленка, але спочатку принагідно наголосимо на значущості щойно названих чинних міжрівневих причинно-наслідкових відношень. Рівень дії без рівня слова втрачає будь-який сенс і просторово-часову та ідеологічну орієнтацію, що для самої національної ідеї є доконечно суттєвим. Без цілеспрямованого, ідеологічно (в найширшому розумінні) скерованого **впливу-дії** на нашу свідомість і підсвідомість, нарешті – на ментальність, приведення підкірки головного мозку етносоціоіндивідів на **одне** (єдине) енергетичне поле, **активність-дія** не відбудеться. **Активність-дія** живиться **впливом-дією**, виростає з неї і переростає на самодовільну.

Рушієм підготовчого (першого) рівня є творча інтелігенція. Тільки вона здатна довести національну самосвідомість народу до критичної межі, об'єднати й активізувати маси на шляху до свого національного ідеалу. Ідеологи колоніалізму і космополітизму (у значенні похідної від колоніалізму) завжди це враховували й усіляко чинили перешкоди у прагненні поневолених імперією народів до національного визволення: спочатку (за царської Росії) пасивно – дією заборонних указів, циркулярів і резолюцій щодо національного самовизначення українців та свободи усного й друкованого слова, відтак (за радянської влади) відкрито, фабрикуючи проти талановитої, національно свідомої творчої еліти «показові» процеси, винищуючи її фізично. Отож, маємо прогнозований закономірний результат: **вплив-дія** в **активність-дію** не переросла й розпочався тривалий регресивний

процес пригнічення нашої національної самосвідомості аж до повної амнезії з одночасною підміною понять «національний/інтернаціональний», «особистісний/колективний», «національна гордість/егоїзм» і т. д. Претензійно-позитивний бік цього явища висвітлив, досліджуючи розвиток національної ідеї у творчій спадщині І. Франка, Б. Червак. Він, зокрема, зауважив, що «умови недержавності та поневолення, в яких перебувала українська нація впродовж тривалого часу, примушували передове українське письменство раз у раз ставити принцип національної ідеї у своїй творчості на перше місце. Це, по-перше, був імунітет для виживання нації. По-друге, це була єдина можливість підняти українську літературу до європейського рівня. По-третє, зрештою, це був доволі ефективний метод боротьби проти поневолення» [285, 3]. Крім того, сумнівним і тенденційним, на наш погляд, є уподібнення понять «національна гордість» і «національний егоїзм», а існування останнього в такому контексті й поза ним взагалі неможливе. Як засвідчує історичний досвід, потреби, а отже, й питання про виокремлення цього поняття з наступними можливими інтерпретацією, ототожненням й аналогічною підміною у держав і націй, що не зазнали національного (імперського) гніту, не виникало ніколи. Навпаки, хронологічно це – ідеологічний новоутвір пізнішого часу, витлумачений таким чином «великодержавними» загарбницькими націями для виправдання політики колоніалізму.

Оскільки розвиток будь-якого суспільства відбувається за основними (найзагальнішими) законами діалектики, на противагу цій політиці була розроблена доктрина націоналізму, в якій преважувала проблема національної ідеї як основоположний принцип і гарант державотворення, що передбачає конституційне право націй на самовизначення, подолання колоніального гніту, розбудову державного суверенітету і т. ін. Різнобічному комплексному або й частковому вивченню цього явища в усіх його аспектах присвятили свої праці такі науковці, філософи, етнологи, соціологи, письменники, як: у світовому і всеєвропейському масштабах – Е. Сміт, Г. Гегель, Й.-Г. Гердер, І. Кант, Е. Дюркгейм, Й.-Г. Фіхте, С. Дюрінг, Х. Ортега-і-Гасет, Т. Масарик, Ж. Ренан, К. Реннер, Дж. Оруелл; в Україні й українській діаспорі – В. Антонович, М. Костомаров, Д. Донцов, М. Драгоманов, Ю. Бойко, В. Винниченко, М. Грушевський, В. Липинський, О. Бочковський, І. Лисяк-Рудницький, О. Ольжич, Є. Маланюк та інші. Проблема націоналізму, національної ідеї тощо знайшла логічний розвиток і втілення в наукових розробках сучасних дослідників (П. Кононенко, Ю. Римаренка, Ф. Канаха, Б. Кравченка,

В. Іванишина, А. Свідзинського й ін.) і має широку перспективу на майбутнє.

Простежимо діахронічний розвиток і змінність означеного феномена. Еволюцію української ідеї в етнодержавознавстві прийнято розглядати за п'ятьма періодами: 1) дохристиянська епоха, стародавній світ; 2) період появи й утвердження християнства, вихід слов'янства як історичної сили на світову арену; 3) золота доба Київської Русі; 4) козацька Україна; 5) нові та новітні часи [142, 621–622]. Перших три періоди її розвитку характеризуються відносно стабільним і рівномірним, без кардинальних впливів, поступом; два інших – пов'язуються з національним гнітом нашого народу з боку Речі Посполитої (пізніше – Польщі) й Російської імперії (та її правонаступника – СРСР). У зв'язку з цим, в історії розвитку державності України можна виділити кілька періодів дещо іншого плану: коли особливо зростала активність національно-визвольного руху. Це, передусім, доба козаччини, період становлення й діяльності Української Центральної Ради УНР та ЗУНР, початок 90-х років ХХ століття [об'ємніше – див.: 186, 11–22]. Характерним для кожного з цих періодів є те, що розв'язання нагальних проблем сучасності, а найгостріше – національного питання, відбувалося в них різними, відмінними один від одного, шляхами й засобами. Це означає, що, якщо спроба подолати національний гніт народом України за часів козаччини мала збройно-радикальний характер, а «національна українська революція 1990–1991 рр. була здійснена переважно силами гуманітарної інтелігенції» [142, 623], тобто мирним шляхом, то національно-визвольний рух другого десятиліття ХХ ст. вибрав у себе риси цих двох періодів становлення української державності. Але, як свідчить історія, для подальшого стабільно-прогресивного розвитку України та й, зрештою, будь-якої іншої країни як суверенної держави одного тільки механічного визволення з-під національного гніту недостатньо. Тут велику вагу має забезпечення на державному рівні таких пріоритетів, як національне самоусвідомлення (ідентифікація), духовне визволення, морально-етичне оздоровлення, територіально-державне усамостійнення. Адже від органічності їх поєднання з ідеями соціальної демократії та соціальної справедливості залежить життєздатність національної ідеї [79, 231]. Досягти реальних результатів у цьому питанні – прерогатива національно свідомої еліти, здатної побудувати фактично й ідеологічно нове суспільство, без найменших ознак нівелювання як суспільного організму, так і його окремих особистостей, без тривіальності та зашкарублості. Ця еліта, особливо у

два останніх піки національно-визвольного руху, як правило, формувалася з числа національно свідомої інтелігенції: діячів науки і мистецтва, політологів, культурологів, інженерів, учителів, лікарів тощо. Не останнє місце серед них належить літераторам.

Отже, якраз доречно розглянути творчу особистість Володимира Самійленка в контексті національно-визвольної боротьби нашого народу та становлення державності України. Це допоможе краще сприйняти і зрозуміти основні мотиви творчості письменника, визначити їх злободенність та історичну вагу.

Так склалося, що літературна й громадська діяльність (1886–1925) цього митця хронологічно накладається на другий (див. вище) період піднесення руху за національне визволення (за «Енциклопедією Українознавства» В. Кубійовича – «добу національного відродження й відновлення української державности» [72, V, 1884–1887]). Тут навіть можна вдатися ще до такого умовного поділу: 1886–1917 роки – розквіт і домінування літературної діяльності В. Самійленка; 1917–1925 – переорієнтація діяльності на громадську. І хоча формально ця диференціація ніби й існує, зауважимо, що реально подібне відчуження діяльності одна від одної неприпустиме. Цим і потрібно керуватися при ґрунтовному аналізі творчого доробку письменника через характеристику особливостей реалізації ним національної ідеї.

Цікавим у цьому плані є дотичність В. Самійленка до політичного життя України кінця XIX – початку XX ст. Леся Українка в листі до М. Драгоманова від 5 травня 1894 р. стисло, проте вичерпно визначила його так: «Ліричний поет з нього був би добрий, а до політики не та голова ...» [261, 235]. Зважаючи на дату написання листа (це характеристика В. Самійленка тільки на початку літературної творчості), визначення Лесі Українки можна назвати «визначенням на перспективу», причому – досить пророчим. Задля об'єктивності, тут, власне, варто уточнити слова поетеси: активним політиком письменник і справді не був, проте постійно перебував у вирі політичного життя держави, намагався спровокувати певні політичні процеси власною творчістю. «Мої вірші, – згадував В. Самійленко влітку 1917 року, – народжувались від туги за великими перетвореннями, за оновленням нашого життя... Я щиро вірив у те, що навіть мої вірші можуть якось допомогти наблизити час народного визволення» [211, 97–98]. Наскільки вдалося письменникові реалізувати себе під цим оглядом, вказує М. Богданович у літературно-критичному нарисі «В. Самійленко», що вперше був надрукований

у 7–8 числах часопису «Українське життя» за 1916 рік: «Тема долі української нації ... закарбувалася в його творчості найсильніше й оригінально. Це – один із тих мотивів, які в *такому стані* і з такою силою ніколи не звучали в літературах народів світу, котрі не знали національного гніту. І це – мотив, розробка якого є з боку національностей, обмежених у правах на існування, великим внеском до скарбниці загальнолюдської культури. Творчість Самійленка висвітлювала шляхи національної справи, надихалася рухом національного почуття, ... і ці його твори чи не найкраще з усього того, що він написав» [16, 192–193]. Це – щодо літературної діяльності письменника.

Громадська діяльність В. Самійленка пов'язана спочатку – з діяльністю студентського «Хрестоматійного товариства» (або «Читанки»), літературно-мистецького гуртка «Плеяда», до якого належали також М. Старицький, Леся Українка, Олена Пчілка, М. Обачний (Михайло Косач. – **М. М.**), М. Лисенко, О. Судовщикова та ін.; згодом – письменник знаходить себе в журналістиці (з 1905 року деякий час – фейлетоніст і коректор «Громадської думки», «Ради», дописувач до місячника Б. Грінченка «Нова громада»; до того – з 1893 до 1900 рр. – редагував у чернігівській земській управі «Земський сборник»), а з 1917 року працює на посаді в Міністерстві фінансів Української Центральної Ради, Міністерстві народної освіти, очолює Департамент загальних справ. Саме на цей час припадає створення ним статей з питань культури рідної мови, що ще раз потверджує його моральні принципи та активну життєву позицію. На користь цього свідчить також і те, що в січні 1919 року, не сприйнявши ідей новоствореної неоімперської держави, В. Самійленко разом з урядом Директорії виїздить до Вінниці, далі – до Кам'янця і, зрештою, емігрує в Галичину [257, 311]. Між тим, це не була ганебна втеча «зрадника народу» чи ідеологічна помилка письменника, це були виважені послідовні дії свідомого громадянина, патріота, що сповідує державні інтереси, вірного життєвій позиції, внутріособистісному кредо. А тому навряд чи можна вважати випадковим збігом обставин те, що з крахом національно-визвольної революції 1917–1921 років розпочинається особистий крах долі В. Самійленка. «Після цього, – зазначає В. Іванисенко, – життя котилося вже за інерцією без видимих зусиль письменника щось змінити в ньому, розпочати якийсь поворот» [90, 17].

Таким чином, доходимо висновку, що митець і епоха – невіддільні одне від одного. Взагалі, будь-яка творча особистість є дітищем свого часу, діє (за винятком окремих індивідів, які відверто

дотримуються антидержавних позицій) відповідно до його законів, на благо, а не на шкоду йому. Особливо гостро це відчувається в критичні моменти історії держави. Для України такими моментами слід вважати періоди зростання активності національно-визвольного руху, огляд яких ми зробили вище. На цьому тлі цілісною й органічною бачиться нам творча постать В. Самійленка – письменника і громадського діяча. Отже, простежимо, не виходячи за межі окресленого контексту, оцінку його творчості в еволюції літературно-критичної думки кінця XIX – початку XX ст.

Дослідження, дотичне до нашого, 1970 року виконав В. Таран («Творчість В. Самійленка в оцінці дожовтневої критики» [252, 43–50]). Однак він вивчав комплексний підхід до проблеми, розглядаючи літературну спадщину В. Самійленка об'ємно й різнобічно. Об'єктом аналізу літературознавець обрав епістолярій, відгуки, рецензії та літературно-критичні статті І. Франка, Лесі Українки, М. Коцюбинського, І. Нечуя-Левицького, М. Комарова, Олени Пчілки та ін. З огляду на це, нас більше цікавитимуть імена та праці, що з ідеологічних міркувань і через закритість доступу до цих матеріалів лишилися поза увагою дослідника. Відтак ми маємо на меті доповнити й, змістивши з поправкою на час окремі акценти, коли йтиметься про одних і тих самих авторів, усунувши упередження в судженнях та умовиводах, значно розширити вивчення проблеми, й аж ніяк не дублювати його.

Наприклад, помилковою, на наш погляд, є теза В. Тарана про віднесення В. Самійленка (нібито за І. Нечуем-Левицьким) до числа меншовартісних митців. Насправді ж він [І. Нечуй-Левицький] не «зараховує В. Самійленка до другорядних письменників» [252, 47], як стверджує дослідник, а, навпаки, виокремлює його (та ще А. Кримського) з того загалу авторів «кількох шедеврів», обґрунтовано протиставляє однорідній псевдолітературній масі поетичну виваженість тоді ще молодого митця, його «рівну, спокійну.., філософську музу» [161, 174]. Наш висновок тим паче небезпідставний, що далі письменник підсумовує: «Д[обродій] Кримський і д[обродій] Самійленко в наші часи – одні з найкращих поетів не тільки на Україні, але і в Росії» [161, 175]. Зосереджуючись на особливостях Самійленкової поезії, І. Нечуй-Левицький вказує на її патріотичний пафос: «У своїх віршах під заголовком «Не вмре поезія» та «Україні» автор виявляє багато щирого почування й любові до рідного краю. Він згадує свої дитячі літа, коли його чарував веселий вид рідного краю, хоч він і знав про його тайні муки та його занепад і,

почувивши своє одродіння, дає клятву посвятити усі сили й талант на жертву для одродіння України. В цих віршах ми примічаємо подих щирої душі й щирої поезії. Ці невеличкі вірші – це й єсть гімн Україні, в котрому почувается надія на її одродіння» [161, 174].

«Чималий талант поетичний» виявив ще 1889 року в ранніх віршах В. Самійленка О. Огоновський, укладаючи «Історію літератури руської». Йому імпонувала поетова «схильність до реалізму в поезії», уміння «наблюдати естетичну міру в поетичном своїм твореню». А за «гарну мову українську і дотримання правильних ритмів», завдяки чому його твори «читаються з великою любовістю», поміркований в судженнях критик пророкував Самійленкові «небавом одне з передових місць в історії літератури русько-української» [168, 714–715].

Рецензуючи першу збірку В. Самійленка, Б. Грінченко із захопленням пише: «Перед мене лежить книжечка віршів, в котрих я знайшов те, чого давно не знаходив в українських віршах: поезію» [283, 79]. У драматичному монолозі «Герострат», рецензованому найповніше, він зауважує «пекучу сьогочасність», що, його ж словами, «нітрохи не понижа твору – ще цікавішим його робить» [283, 79]. Б. Грінченкові подобається позиція В. Самійленка щодо пошуку й добору поетичних тем та сюжетів: «він не замурується, як досі наші віршописці, в тісну загороду Дніпра та дівчат карооких – він найкосмополітичніший з усіх наших поетів» [283, 80]. Але це тільки зовні, в манері письма і творчому пошуку, насправді ж ота «космополітичність» не перешкоджа йому стояти на національному ґрунті», більше того, помічає критик, «про космополітів, що нібито кохають увесь світ», поет каже, що для себе «я в серці таким місця не став би шукать». Навіть попри деякі мовні й акцентуаційні огріхи збірки, рецензент посвідчує, що «з усіх наших сьогочасних віршописців тільки д[обродій] Самійленко справді поет» [283, 80].

Восени 1907 року в київському часописі «Рада» двома подачами був уміщений літературно-критичний нарис – реферат виступу на вечорі вшанування поетичного таланту письменника, зорганізованому 24 листопада київською «Просвітою», – «Володимир Самійленко (Де кілька слів до характеристики його поетичної творчості)» Ф. Магушевського. Це була, власне, перша спроба цілісного аналізу творчого доробку автора з початку його літературної діяльності. Критик стисло схарактеризував громадсько-політичні умови, які склалися в державі на час виходу В. Самійленка «на арену українського письменства»; дав об'ємну, загалом – позитивну, оцінку творів; вказав

на втрачені можливості творчої самореалізації, гуманізм, доброту, музикальність поезії; полемізував з І. Франком стосовно відкритості митця для читача (слухача); означив «елегійний настрій – як пануючий настрій душі поетової» [149, 2]; розкрив особистий духовний світ поета на літературному поприщі. Важливим моментом у житті письменника Ф. Матушевський вважав ранній усвідомлений злам світогляду. Його словами: «В поезіях Самійленка, що вийшли з-під його пера в кінці 80-х років, власне, починаючи з року 88-го – чуто вже нові ноти, нові мотиви: глибокого націоналізму – в кращому смислі і щирого демократизму», адже «до цього часу поет був патріотом, був українцем, дещо навіть зробив на ниві українського письменства, але патріотизм сей був чисто стихійний» [149, 2]. Автор критично-біографічної розвідки констатує з початком ХХ сторіччя «особливий упадок творчості» митця з наступним «воскресінням уже в іпостасі професійного журналіста». Причини творчої реанімації і несподіваного переродження В. Самійленка дослідник пояснював так: «Загальний політичний і соціальний рух, рух національний, український, появлення своєї преси відживили поетів талан і привели його знову до джерела натхнення» [149, 2]. Оцінюючи здобуток письменника за період від початку літературної творчості до 1907 року, Ф. Матушевський підсумовує: «ми, не розминаючись ані на краплю з правдою, повинні призначити Самійленкові одне з найпочесніших місць серед сучасних наших письменників. Майже за чверть віку своєї діяльності письменника він вніс до нашого національного скарбу *non multum, sed multa* (лат.: *небагато, але багато*. – М. М.)» [149, 2].

Критичний огляд літературного доробку В. Самійленка білоруський літературознавець М. Богданович розпочинає з короткого означення, що «автор – поет сформований і завжди собі рівний» [16, 180], й відразу робить закид: мовляв, «його твори ростуть тільки кількісно, але не якісно, мають відбиток тих самих смаків, пристрастей, прийомів, що й твори кінця вісімдесятих років» [16, 181]. На це через дев'ять років, правда, трохи під іншим кутом зору, вказав (див. далі), розглядаючи постать В. Самійленка на тлі 80-х років ХІХ століття, також О. Дорошкевич. Але, коли для О. Дорошкевича це – радше творчий застій, М. Богданович все пояснює частими перепадами творчої енергії письменника. Тенденційний у своїх судженнях дослідник лише щодо впливів на формування поетичного таланту В. Самійленка: чомусь у його віршах М. Богданович вбачав позитивний вплив «великоруської поезії» і заперечував

будь-який вплив української [16, 183]. Визначальною відправною віхою творчості поета критик вважав 1886–1892 роки – час формування поетичного таланту й період найбільшої літературної продуктивності. Разом з тим, досить часто М. Богданович – непослідовний у судженнях і висновках: наприклад, називаючи 1893 рік «смугою бездіяльності», він відзначає істотну вагу і довершеність написаних в ту пору поезій «Людськість», «До поета», «Сон». 1905–1906 рр. дослідник визначає періодом «останнього спалаху творчості В. Самійленка» [16, 183]. Стосовно творів інших етапів літературної діяльності майстра слова, не вдаючись до глибокого аналізу, він лише робить зауваги на кшталт: «це – тільки спад продуктивності, художній їх рівень, як і раніше, високий» [16, 183]. Відрадно, що М. Богданович, категорично заперечуючи національні впливи у творчості В. Самійленка, об'єктивно, без упередження, підходить до характеристики ролі та місця національної ідеї в його житті. Попри всі зауваження до літературного доробку письменника, критик все ж називає його «гідним учнем великих майстрів» [16, 194].

Головною заслугою В. Самійленка-митця В. Дорошенко у статті – порівняльній характеристиці творчої трійці – В. Самійленка, М. Вороного та О. Кобилянської – «Борці за красу і волю» вважає вчасність звернення до європейських джерел. Саме з цим, а ще із «впливами старокласичними і ново-романськими» [64, 65], пов'язує він повноцінну еволюцію світогляду письменника. Творчий портрет В. Самійленка в баченні дослідника – чіткий, послідовний, без зайвих штрихів: «Невеликий – розмірно – його літературний дорібок, але багатий та цінний. Вірш його благородно простий і витончений. Нема крикливих ефектів, робленого пафосу. Муза його дійсно строга» [64, 65]. Далі В. Дорошенко переконливо доводить цю «строгість»: у філософських віршах – «елегічне роздумування над людським життям», в ліричних національно-патріотичних – «біль над долею пригнобленого краю», в сатирі – відверте «бичування», причому – безвідносно до полярності об'єктів розвінчання (чи то – «заперечні сторони українського національного життя», чи «загально російські політичні відносини» [64, 66] тощо). Поетичне кредо письменника критик визначив так: «Самійленко ціле своє життя зостався вірний сій zasadі – весь час працював пером для рідного народу, борючися за його волю й творячи красу його літератури» [64, 67].

Українцем з великої літери, що «мав у собі чимало з грецького філософа», назвав В. Самійленка в посмертному нарисі, що з'явився в

наступному числі львівського часопису «Діло» відразу після надрукування некролога, М. Рудницький. Як людина, що особисто знала поета, він виписав його образ найреальніше, без ідеалізації, таким, яким він був насправді, – образ незбагненого дивака: «перипатетик, скептик і епікурієць», обділений «сильною волею», що виявив свій талант «з самовпевненістю вродженого майстра, який не лякався, що для нього не стане місця в історії української літератури», «автор єдиної збірки поезій, зібраних людьми, що цікавились ними більше, як він сам...». Самійленко в оцінці Рудницького належав до тієї категорії митців, для яких, «щоби виявити себе справжнім поетом, вистачало бути тільки справжньою людиною» [210, 2].

Життя В. Самійленка, на думку О. Дорошкевича, – це постійний конфлікт з дійсністю: «дійсність його не приймала, і він не приймав, не розумів дійсності» [67, 214]. Намагаючись окреслити місце митця в літературному процесі, критик доходить висновку, що «як поет, Самійленко зростав лише протягом перших десяти років (1884–1893), лише тоді він не почував видимого дисонансу з добою. Останні тридцять років життя (на 1925 рік. – М. М.) Самійленко живився з своїх колишніх переживань, повторюючи їх, переспівуючи, по можливості трансформуючи» [67, 215]. Назвемо це (правда, не без деяких застережень) «феноменом Самійленка», що повсякчасно тяжів над його творчою долею. Утім, не все в цитованих рядках слід сприймати апріорі. Це – суб'єктивна точка зору дослідника, а тому можливі її корективи. Справді: істотного творчого зростання письменника після 1893 року (за О. Дорошкевичем) ми не простежуємо – з одного боку; з іншого – не можемо також констатувати його деградацію як митця. Крім того (і О. Дорошкевич це зауважує), В. Самійленко мав великий, хоча повністю й не запитаний, творчий потенціал. Він «був один з тих восьмидесятників, що зберіг у собі здорові ферменти до дальшого розвитку, до дальшої корисної праці. Його вирятувала виразна національна свідомість, яка помітно різнила його від ліберального українофільства, що національну поміркованість поєднувало із соціальним консерватизмом» [67, 219]. Генезу цієї свідомості критик виявляє так: «Вона инколи межує з шовінізмом, але ніколи ним не була, бо виявлялася в часи найбільшого розмаху російського великодержавницького імперіалізму» [67, 219]. Досліджуючи національну свідомість В. Самійленка, О. Дорошкевич категорично заперечує будь-які впливи на її формування. Він вважає, що «Самійленко приходиться до національної свідомості дедуктивно, через розум» [67, 220]. Відтак

тема України, національного відродження стає «центральною провідною» в його творчості. Причому ця тема в Самійленка незмінно балансувала між абстрактністю й реальністю. Зрештою, все закономірно, підсумовує дослідник, бо «Самійленко-поет був зітканий з непереможних суперечностей, з гострих контрастів» [67, 235], а «трагедія психологічних контрастів у Самійленка залишається неперейденою, непобореною» [67, 236].

Перепади творчої енергії В. Самійленка, на які вказував М. Богданович, ще один його сучасник М. Обідний пов'язує з активністю національно-визвольного руху: «...коли почалося відродження України, коли українська нація почула себе на якийсь час щасливою, змовкла арфа Самійленкова, вона не співала для щастя. Коли ж знову на Україну насунули чорні хмари, коли знову українська нація застогнала в неволі, знову в Самійленка загомонів дух творчості» [165, 18]. У сприйнятті М. Обідного, національна ідея і митець – неподільна єдність; Самійленко найперше – поет-громадянин, патріот (це – його життєва домінанта), а тоді вже поет в усталеному тлумаченні й розумінні. «В огнистих словах Самійленкових, – наголошує рецензент, – не думки і мрії поета, то є крик прикутого до скелі Прометея, то крик велетенської нації, її страждання і муки, її скарга до Бога, її протест вікам і народам» [165, 14]. Зважаючи на гіркий досвід становлення української державності та творче надбання поета, М. Обідний висловлює надію, що «критика майбутнього і детальне вивчення Самійленка, коли до вивчення буде притягнуто і історію розвитку нашої громадської думки, і історію відродження нашої нації, і історію розвитку нашої державності, коли до порівняння буде притягнуто аналогічні епохи в житті інших націй і інших віків – ім'я Самійленкове поставиться, в ряді великих творців і поборників європейського гуманізму» [165, 28].

Підсумовуючи вищесказане, зауважимо, що високий творчий, життєвий і національний геній письменника – не витвір уяви, не містифікація і не фальсифікація з подачі тогочасної літературної критики чи нинішнього літературознавства, а свідчення зваженої громадянської позиції митця, його поглядів на навколишню дійсність і глибоких переконань, набутого і перейнятого ним нагромаженого поколіннями досвіду, його світобудови. Або словами сучасника, І. Голубовича, який, між тим, професійним літератором не був, – «Творчість ... В. Самійленка йде прямо так і туди, як і куди йшли Т. Шевченко, Ів. Франко. Це наша слава і наша ідея, наша дійсність!» [295, 185].

* * *

Проведений аналіз і зроблені на його основі узагальнення щодо генези, деяких теоретичних засад та проєкції національної ідеї на творчість В. Самійленка є підставою для ряду висновків, зокрема:

1. Національна ідея – явище духовної сфери, що ви-творюється з націобуття й акумулюється в особливій формі суспільної свідомості – національній.

2. Як цілісно-системне утворення національна ідея реалізується двоєдино – на рівні слова і рівні дії.

3. Активна життєва позиція відповідним чином відбилася на творчості В. Самійленка і дала багатий матеріал для розуміння природи національної ідеї. Деякою мірою митця формувала епоха, в якій і для якої він жив і творив.

4. Появу в літературному процесі нового імені критика того часу сприйняла загалом позитивно. Сучасникам В. Самійленка найбільше імпонували його погляди на українську національну справу, велика любов до рідного краю і слова, що в поєднанні з «чималим талантом поетичним» (О. Огоновський) пророкувало йому високий злет як поета національної ідеї.

5. Помічені М. Богдановичем, О. Дорошкевичем, М. Обідним часті перепади творчої енергії письменника зумовлені зростанням/згасанням активності національно-визвольного руху українського народу.

6. Взаємодія національної ідеї і суб'єктів літературного процесу (тут – В. Самійленка) має конструктивний характер.

РОЗДІЛ II.

СУТНІСТЬ ТА ШЛЯХИ РЕАЛІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ У ТВОРЧОСТІ В. САМІЙЛЕНКА

Сутність відображення й осмислення національної ідеї у творчості В. Самійленка впливає з ідейно-концептуального змісту цього феномена, розглянутого поза будь-яким контекстом.

Первісно, а надто – з утворенням ноосфери, наш світ, як і Всесвіт загалом, є складною упорядкованою надсистемою інформаційних (матеріальних і духовних) систем. Відповідно – кожна з них має свою ідентифікаційно-класифікаційну номінативність, чітку структуру, диференційно-інтегративну мобільність і є універсально абстрагованою моделлю (алгоритмом) узагальнюючого аналізу поняття-реалії з наступним перенесенням на конкретні умови знову-таки матеріальної і духовної сфер людського буття. У зв'язку з цим, при використанні такої моделі для характеристики перцептивного простору щоразу виникає необхідність адекватного означення поняття-реалії, співвідносного з тією чи іншою досліджуваною системою. Це означає, що, зважаючи на просторово-часову рухомість змісту та кількість класифікаційних підходів, ми не одержимо константного (раз-і-назавжди) визначення цього поняття, незаперечна тільки динаміка розгортання його об'єму.

Застосуємо, отже, означену щойно модель-проекцію практично. Задля цього спочатку опишемо умови експерименту: 1) перцептивний простір дослідження – творчість В. Самійленка; 2) автентичною інформаційною системою, що її ми обрали для вивчення, є національна ідея; 3) поняття-реалія, пропоноване для попередньої безвідносної рефлексії, має об'єктивно й різнопланово відбивати внутрішній зміст та еволюцію аналізованої системи; 4) динаміку розгортання об'єму поняття відтворюємо через індуктивно-градаційну характеристику системи.

Серед основних класифікаційних ознак поняття «національна ідея» вказуємо на число та гнучкість підходів до його інтерпретації. Ось лише деякі з них, зауважені нами у працях вітчизняних науковців:

1. Внутрішньо-орієнтована позиція (підхід). Українська національна ідея – це найвища форма самоусвідомлення потреби в цілеспрямованому, невпинному русі до державності української нації (В. Гарбарчук) [33, 3].

2. Формально-нормативний підхід. Національна ідея – ідея нації – особливий модус людського буття, прив'язаний до цілком конкретних історико-культурних координат; здатність визначити свою культурну належність до цілком конкретного етнічного організму, усвідомлювати, в чому його особливості, що становить його оригінальність і неповторність (М. Розумний) [206, 41–42].

3. Оцінно-раціональний підхід. Національна ідея – складний феномен не лише незнищенності нашого народу, а й державотворення і перспективного розвитку України; духовно-інтелектуальний імпульс та ідеологічне забезпечення процесу державотворення (С. Вовканич) [158, 253].

4. Сутнісно-аккумулятивна позиція. Українська національна ідея є своєрідною духовною субстанцією, розпростореною на історичний час та культурно-етнічний простір буття українського народу та поріднених із ним історичною долею інших етносів. Це та духовна і моральна енергія, яка ... оберігала народ від національного знеособлення, визначала характер і перспективу історичного розвитку (М. Жулинський) [79, 230–231].

5. Етноідеологічна позиція. Національна ідея – акумулятор прогресивних національних програм, політичних ідей, гасел, вартостей, рушій національного прогресу, основа національно-визвольних рухів, змагань, національної самосуверенізації; платформа національної ідеології, теоретичні засади національної свідомості (І. Дзюбко, К. Левківський) [191, 396].

6. Соціоцентричний підхід. Українська національна ідея – складний соціальний, культурний, політичний феномен, що базується на глибокому усвідомленні приналежності кожного громадянина України до української національної спільності (С. Василенко, Е. Фокеєв) [23, 17].

7. Об'єднавчо-конструктивний підхід. Національна ідея є ядром, навколо якого інтегрується полі- чи моноетнічна спільнота; ... одним із найпотужніших інтегративних чинників і стимулів до

масової творчості, зокрема, в сфері забезпечення державного суверенітету, захисту національного буття, а також у справі державотворення (Ф. Канах) [96, 48–49].

8. Планетарний підхід. Національна ідея – це універсальний феномен, зумовлюваний ... природно-космічними чинниками ... та усіма чинниками й формами історичного Буття нації (П. Кононенко) [112, 25].

Самі по собі ці позиції не дають об'ємного (системного) уявлення про національну ідею як таку, а є лишень характеристикою певних її аспектів, з погляду яких вони її трактують. Близьким до уніфікованого, щоправда, з деякими застереженнями, можна назвати щонайменше суму пропонованих вище класифікаційних підходів до визначення цього поняття, а тому найповнішим і найвідповіднішим нам бачиться підхід до розв'язання проблеми укладачів «Малої енциклопедії етнодержавознавства», зокрема, в інтерпретації О. Киричука. Відтак маємо ще один (9) – **комплексний (індивід – етнос – соціум – антропосфера) підхід** до потрактування національної ідеї: це духовна першооснова, джерело особистісного розвитку людини; соціально-психологічний механізм інтеграції соціальних груп, етносів, релігійних конфесій, партій, рухів; джерело суспільного поступу того чи іншого етносу, його державотворчої енергії; механізм урівноваження та гармонізації життєдіяльності народів, що населяють певний ландшафтно-кліматичний простір і мають спільну історико-політичну долю, орієнтацію на майбутнє [142, 753].

Важливим елементом цього визначення є прогнозований незворотний процес об'єктивації (укорінення в масову свідомість і світогляд українців) національної ідеї. «Формою вияву національної ідеї за такого підходу, вважають автори цитованої енциклопедії, буде культурно-духовна, громадсько-політична, соціально-комунікативна, предметно-перетворююча, навчально-пізнавальна та фізично-продуктивна активність як окремої особистості, так і певних соціальних груп, партій, рухів, народів України» [142, 754]. Щодо суті самого процесу об'єктивації, то це є ніщо інше, як практичне втілення теоретичних засад й ідеології національної ідеї, перехід від кількісно-визначальних характеристик до якісних змін. Перехід цей відбувається двома видами взаємоопосередкованих шляхів: внутрішніми (доцентрове векторне скерування процесу на самопізнання й національну самоідентифікацію особистості – органічної складової суспільного організму) та зовнішніми (відцентрове векторне спрямування процесу за формулою «індивід – суспільство»).

Послідовне (вертикальне) поєднання названих шляхів із врахуванням часо-просторової протяжності дає нам парадигму об'єктивації національної ідеї, яку можна описати за трьома етапами. Схематично цей поступальний рух-видозміна має такий вигляд: етноіндивідуум – моноетнічна спільнота – поліетнічна спільнота. Іншими словами: перший етап – «розвиток національної «Я-концепції», другий – «самовизначення окремих складових народів, що населяють певний ландшафтно-кліматичний простір і мають спільну історико-політичну долю», третій – «розвиток «Ми-почуття» як ... умови повного змирення народів України» у прагненні до становлення державності і демократії [див.: 142, 754–755].

Таким чином, аналізуючи підходи до визначення і класифікації, форму, шляхи та парадигму об'єктивації національної ідеї, маємо всі підстави казати про її антропоцентричний характер, що означає: в будь-якому разі, за будь-яких умов (і це констатує у статті «Інформаційна мобільність як українська національна ідея» С. Вовканич) «в центрі національної ідеї – завжди людина як творча особистість, як носій нового» [158, 254]. Саме в такому ракурсі, з такої позиції ми й розглядатимемо далі творчість В. Самійленка.

2. 1. В. Самійленко як об'єкт і суб'єкт національної ідеї

П. Кононенко у книзі «Свою Україну любіть...» зауважив: «Велич нації – у її спроможності породити людей, відповідних новим обставинам» [112, 28]. Він має рацію, бо, як свідчить історія, українська нація раз по раз народжувала геніїв, котрі підносили її велич і славу до світового рівня, виокремлювали (в позитивному плані) з-поміж інших націй. До таких особистостей належав і В. Самійленко. Характеристика особливостей реалізації основних принципів і положень національної ідеї в його творчості багато в чому є характеристикою ідей того пласту інтелігенції кінця ХІХ – початку ХХ ст., в якому він жив і творив. Письменник так само, як і його оточення, прагнув і робив усе для того, аби українська культура, в тому числі й література, змогла нарешті подолати свою провінційність і сягнула світових масштабів, причому не в одній якійсь галузі, а цілісно. Він постійно дбав про чистоту, красу і милозвучність рідної мови і робив це не формально, а щиро, відчуваючи в тому духовну потребу.

В. Самійленко в реалізації національної ідеї послідовний: від сліз і жалю (за Д. Донцовим) у ранній творчості – до гіперболізації (поема «Гея»), сарказму й інвективи (поема «Спритний ченчик») в останній її період. У нього немає ідеологічних хитань і митарств. Не яким-небудь тут, звісна річ, був **фактор епохи**. Утім, якщо врахувати наступність поколінь, їх еволюцію, якісно духовний ріст одного над одним – в ідеалі, маємо відчутний регрес, втрату позицій покоління письменників кінця 20-х і далі років нинішнього століття перед їхніми попередниками. Навіч – метаморфоза (підміна) різних якостей колоніалізму з константою суті: форма змінилася, зміст лишився тим самим. Спостерігаємо не діалектичний розвиток по спіралі, а радше одноманітний рух по колу, що не дає і не може дати інтелектуально-духовного зростання, а призводить до свого роду «застигання» національної літератури в одній точці, унеможливорює (практично – зводить нанівець) прагнення творчих особистостей подолати цей літературний застій, що є продуктом космополітичної ідеології зовнішніх впливів і внутрішньої роздвоєності чи й страху. А оскільки літературний процес – явище таки об'єктивне, виникає закономірне мимовільне злиття (цілком ймовірно, навіть мутація) таких двох форм прийняття дійсності, як конформізм – у поведінці, ставленні до влади й ситуації, і нонконформізм – частково на рівні підсвідомості, творчому бутті митців. Духовна мутація – як інстинкт самозбереження; як атрофія світогляду й свідомості творчо-активної еліти, як деградація особистості, нівелювання її самобутніх національних рис; як парадоксальний спотворений природний відбір (принцип псевдостойцізму). Склалася ситуація, коли виживав не сильніший, духовно здоровий, а навпаки. Внаслідок цього нація, Україна втратила ту частину свого творчого й ментального потенціалу (М. Хвильовий, М. Куліш, В. Підмогильний, М. Зеров і т. д.), що була здатна вивести нашу літературу з того замкненого кола, яке її повністю поглинуло і не давало можливості для поступу й розвою.

Волею відомих обставин В. Самійленкові в житті та творчості усього цього вдалося уникнути, хоч доля така не оминула його доробку після смерті письменника, що, зрештою, при цілісному сприйнятті його громадської позиції для нас не так уже й суттєво. Ми маємо на меті, керуючись принципом духовності, проаналізувати витоки, шляхи та особливості втілення національної ідеї на основі вивчення творчості В. Самійленка. Але перш ніж братися до остаточного розв'язання основних проблем цього дослідження, диференціюємо поняття

«творчість» на творчість літературну (далі – творчий доробок автора) і творчість як цілеспрямовану активну суспільну діяльність (життєву позицію, яка подекуди знаходить віддзеркалення у творчому доробку письменника, хоча насправді за змістом та ідейним наповненням є набагато ширшим поняттям), бо це для нас матиме надалі суттєве значення.

Витоки національної ідеї з наступною її реалізацією в доробку В. Самійленка найперше слід шукати в характері письменника, його світобаченні та світорозумінні, прагненнях, найближчому оточенні, родинному корінні, національних традиціях, які він добре знав, шанував і розвивав. «Він поперед усього чоловік з ніжним людським почуттям, – пише І. Франко у своїй «Пробі характеристики», – з вродженою і життєм виробленою симпатією до всього бідного, покривдженого і зневаженого в природі й суспільності. При тім він українець, свідомий українець, усею душею відданий своїй країні і своєму народові – і се в Росії тип поки що свіжий, мало ще розповсюджений, тип, можна сказати, будущини. Отим-то він такий дорогий і любий кожному українському серцю, такий саморідний та національний – не штучний, а немов так готовий уже виріс із рідного ґрунту. Він живо відчуває всі зневаги і всі – на жаль, такі нечисленні – радощі рідного народу. Нема такої народної болячки, яка б не збудила відгуку в його серці, яка б у тім чудотворнім серці не скристалізувалася в ясну чисту перлину – перлину правдивої поезії» [271, 201]. Проте обмежитися цим, досліджуючи витoki національної ідеї у творчості письменника, ще не достатньо. Ми визначили тільки їх психологічний аспект, що дозволяє казати про життєву позицію автора, її вплив і часткове (схематичне) відображення в його творчому доробку, й лишили поза увагою аспект історичний, тобто не розглянули національної ідеї в її розвитку до появи в літературному процесі нової творчої особистості, якою був свого часу й зостанеться назавжди В. Самійленко. У такому разі до характеристики творчого доробку письменника потрібно підходити як до проміжної (етапної) і разом з тим органічної ланки в цілісному нерозривному процесі становлення і розвитку національної ідеї як такої. Отже, витoki національної ідеї, яку конденсував Самійленко і розвинув у своїх творах, сповідував життєм, слід шукати серед нетлінних і невичерпних правічних скарбів усної народної поетичної творчості, у стародавніх руських та козацьких літописах, серед ідей та мотивів «Слова о полку Ігоревім», «Повчань Володимира Мономаха», писань письменників-полемістів, у творах класиків нової української літератури і

його сучасників – Т. Шевченка, С. Руданського, П. Куліша, І. Франка, Лесі Українки та інших. Посилання на це знаходимо в О. Бабишкіна [5, 35], М. Зерова [87, 536], М. Чернопиского [290, 20], інших дослідників творчості письменника. Згадку про українське оточення, яке виховало його, залишив по собі в передсмертних спогадах сам автор: «З дитинства в дідовій хаті між своїми кривними я жив оточений українською стихією: слухав бабусині казки (про 3 братів Кіндратів та інші), яких вона знала багато, слухав чумацькі пісні, які співав дядько Герасим Бокітько (козак), дід якого чумакував, – і взагалі впивався чистою чарівною українською мовою Миргородського повіту. Коли вже хлопчиком я бував в дядька Г. Бокітька, то слухав у нього цікаві оповідання якогось діда – великого українського патріота, що розповідав нам про запорожців...» [257, 297]. Підтвердження тези про джерела національної ідеї у творчості В. Самійленка знаходимо також безпосередньо у його творах різних жанрів (взяти хоча б, для прикладу, ліричні вірші – «Українська мова» (*Пам'яті Т. Шевченка*), «До ньеньки!», «Україні», сатиру – «Як-то весело жить на Україні!», «Сон» («Я бачив сон, немов зібрались ми гуртом...»), «На печі» (*Українська патріотична дума*), прозу – «У Полтавщині», драматургію – «Чураївна», «У Гайхан-бея» тощо).

Постать В. Самійленка в літературному процесі щодо реалізації національної ідеї потрібно розглядати у двох площинах: коли він є її суб'єктом і об'єктом. У першому випадку письменник стоїть над нею, тобто втілює національну ідею своїм життям і творчістю, у другому ж – розглядаємо його як складову (втілення) цієї ідеї (В. Самійленко – у ній). Підставою для такої класифікації стала диференціація поняття «творчість», що її ми зробили вище. Таким чином, оскільки центром аналізу є конкретна особистість і національна ідея проектується стосовно неї, звідси й відповідний висновок: побудовані нами площини за певних обставин можуть дотикатися одна до одної, зливатися або взаємоперетинатися.

Розглянемо кожну площину окремо. І розпочнемо аналіз із рівня, коли письменник є суб'єктом національної ідеї. Принагідно зазначимо, що ця площина є набагато об'ємнішою від іншої, а тому іноді може частково підпорядковувати її.

Особливостями реалізації національної ідеї у творчості В. Самійленка на студійованому рівні є: відстоювання права на існування українського народу, його державності, традицій і культури; заперечення й доведення неможливості асиміляції українського народу з так званим великоруським чи будь-яким іншим; засудження і подолання

негативних проявів удаваного патріотизму через ідею національної ганьби; звернення до духовних надбань українського народу, його історичного минулого, історично сформованих соціальних правил поведінки; популяризація, пропагування і збагачення рідної мови та культури; збагачення національної літератури перекладами шедеврів світової класики; суспільна діяльність.

Важко погодитися, з огляду на це, з Й. Куп'янським, який у передмові до видання вибраних поезій В. Самійленка 1963 року стверджує, що «поет не міг створити ... глибокого патріотичного образу України, звівши своє творче завдання на дуже хистку полеміку з тими, хто хотів працювати «для цілого світу одразу» [124, 26]. Таке резюме дослідника – швидше данина поклоніння епосі, компроміс зі власною (на угоду суспільній) совістю, ніж спроба об'єктивної оцінки творчості письменника. А вже В. Самійленко якраз належав до числа тих митців, які, хоч і не були за характером фанатичними бунтарями, але й не були, проте, ні конформістами, ні апологетами суспільної системи [див. про це: 91, 141–270]. В. Самійленко, будучи вірним своїй «флегматичній вдачі» [271, 193], міг тільки під тиском обставин, незгод чи невдач на деякий час ізолюватися від світу, замкнутися в собі, але зрадити національну ідею – ніколи. Чи не тому й опинився у січні 1919 року на Галичині – в еміграції? Між тим, навіть за цим (психологічним) критерієм не можна звинувачувати письменника у втраті й розпливчастості позитивних ідеалів, чим не раз грішили літературознавці й критики радянської доби [202, 101]. Що стосується «любви до скривдженого народу», прагнення до «безсмертя людського духу», «царства справедливості», яким В. Самійленко бачив нову Україну, то тут його поступ однозначний, твердий і вмотивований. Йому навіть важко закинути у пасивному спогляданні суспільних подій і катаклізмів, бо, як слушно вказує М. Бондар, особливістю природи таланту письменника була його «творча активність ... [що] зростала в періоди інтенсивних суспільних рухів, зокрема, під час революції 1905–1907 рр. та революції 1917 р.» [20, 10]. До питання втілення національної ідеї у творчому доробку В. Самійленка варто додати також і те, що майже всі прижиттєві збірки його поезій видавалися під однією назвою-посвятою – «Україні». А, як відомо, про зміст, ідейне спрямування та основні мотиви книжки можна судити уже з її назви. «Після появи збірки «Україні», – зазначає В. Іванисенко, – Самійленко виходить в перший ряд письменників, які в тяжких суспільних умовах відстоювали право на існування українського народу та його культури,

художньою практикою доводили незглибимі можливості рідного слова» [90, 14].

Тема України для письменника є домінуючою, причому звучить вона однаково сильно в усіх видах його творчості – ліричній поезії, сатири, прозі, драматургії. До того ж аналіз літературного доробку В. Самійленка, матеріалів його життєпису дає нам усі підстави для висновку, що ця тема розроблялася письменником протягом життєвого і творчого шляху постійно і рівномірно, без будь-яких перепадів на кшталт зниження чи часткової втрати інтересу до неї. Виробленню стійкої життєвої позиції, становленню особистості майбутнього письменника сприяли, перш за все, атмосфера й оточення, в якому він ріс і виховувався. Суціль «українська стихія» – уже згадувані нами бабусині казки, чумацькі пісні дядька Г. Бокітька, бібліотека, піклування і виховання дідича О. Трохимовського, зачудування «чистою чарівною українською мовою Миргородського повіту» [257, 297] – привела до раннього формування світогляду хлопця. «Начитавшись у 5–6 класі гімназії українських книжок: Ол. Стороженка, Г. Квітки-Основ'яненка, П. Куліша, Т. Шевченка, «Записок о Южной Руси» П. Куліша, часопису «Основа» та ін., – згадує письменник, – я, почувши своїм серцем, що все те – рідне, моє, прийшов тоді до висновку, що моя мова – українська, а не російська, та й почав свідомо писати українською мовою. Але все це виникло в мене якось стихійно, без усяких впливів когось на мене» [257, 299]. Тут, як бачимо, важливу роль у становленні особистості В. Самійленка, визначенні його життєвої позиції та творчих орієнтирів відіграв фактор національного підсвідомого, про що ми згадували, розглядаючи еволюцію національної ідеї з національної міфології. Усім своїм життям і творчістю письменник активно відстоює споконвічне право на самовизначення й існування українського народу, його державності, апелюючи до багатющих традицій і культури української нації. З деякою гіркотою це звучить у його ліричних поезіях «До неньки!», «Україні», «Ямби», «Людськість», «Катам», з оптимізмом – у віршах «Україна» (*Марш*), «Запорозький марш» («Гей, за наш рідний край»), «Часи юнацьких наших літ» (*Присвяті О. Тулубові*), з особливою патетикою – у драмі «Чураївна», саркастично – в сатиричних поезіях «Невдячний кінь», «Розмови», «Статут фахівців» та інших. Згадуючи про знайомство зі своїми сучасниками – українськими письменниками та громадськими діячами, зокрема, з І. Нечуєм-Левицьким та О. Кониським, В. Самійленко зізнається

товаришеві-біографу О. Тулубові: «Ми з ними читали, мріяли про волю України, складали різні проекти...» [257, 304]. Доповнити це можна лише власним кредо письменника, яке він вклав в уста своєї героїні Марусі Чураївни:

*Зістанься тим, чим бачу я тебе,
Зістаньсь одважним перед ворогами,
Не зрадником до рідної країни
І вірним до своїх товаришів
Та добрим будь і чесним, – от і все.*

До України у В. Самійленка завжди було особливе ставлення і любов. У ній він вбачав Жінку, Матір, Правду, Долю, Таїну, Легенду й Березину. Усе це переносив на творчість, передовсім – на поетичну.

В однойменному акровірші, написаному 1884 року, Україну письменник змалював в образі коханої жінки, незрадливої своєї супутниці на життєвій дорозі, з красою, довершеністю і гармонією квітки – символу вічного буття й розмаю. Вагомо конкретизувати це можна хіба рядками з резолюції петербурзького цензора, котрий опікав підготовку та вихід у світ першого випуску альманаху «Складка». Він, зокрема, вказував з приводу змісту поезії на Самійленків «пристрасний потяг до цього краю [України], який нібито становить собою щось окреме, самостійне, що повинне бути незалежним від Росії». «Крайня тенденційність цього маленького вірша, – доводив цензор, – підкреслюється наданим йому епіграфом (досі – невідомий. – М. М.), який ніби закликає на допомогу Україні весь хрещений люд – і великого, і малого, і неписьменного, і вченого, і видючого, і сліпого...» [цит. за вид. : 290, 538].

У вірші «Сумна наша пісня, як наше життя...» (1885) поет висловлює сподівання про те, що «минуться злиденні часи», забудеться «мука людська щоденна». У щирих, народжених серцем, рядках звучить його поклик до кращої долі для покривдженого народу, який «од горя й притуги німує». Реалізація основних принципів національної ідеї тут відбувається на рівні підкірки (чуттєво-образному), що відбивається на якості впливу-дії, який можна означити як пасивний. Контраргументом цього може бути лише дата створення поезії, тобто її належність до раннього періоду творчості В. Самійленка, та наступна стрімка еволюція світогляду письменника у площині вербального активного впливу-дії з частковим переходом і поширенням на інший (вищий) рівень.

Ще один твір В. Самійленка, що має назву «До ньєнки!» (орієнт. 1887), розвиває традицію українських народних дум та історичних пісень. У ньому автор апелює до історичної пам'яті народу України, осмислює трагічну історію рідного краю, намагається пісню в наших душах «розбудити дух козачий», прагне повернути для України «долю колишню», «колишню славу і волю». Поезію написано зі врахуванням питомих рис ментальності українського народу: майстерно і психологічно тонко витримана гра на сентиментальних почуттях. Невипадковою, на наш погляд, є форма звертання поета до землі, що його народила й наділила талантом, – «ньєнко!». Відчуваючи сильний притягальний зв'язок з її материнським началом, ліричний герой В. Самійленка шукає в неї поради, захисту і порятунку. В разі надаремного розтрачання зусиль, якщо духовний пошук себе, правди, історичної справедливості, омріяної і славної України зайде в глухий кут, автор обирає для свого героя, а тим самим і для себе, невтішну альтернативу знайти «на чужині Україну іншу», хоча й не «над свою милішу». Зауважуємо явний перегук мотивів вірша «До ньєнки!» з творами такої ж тематики Т. Шевченка, П. Грабовського, І. Франка.

Особливістю творчої манери В. Самійленка у плані реалізації в його доробку національної ідеї є поміркований підхід до розв'язання проблеми, що не дозволяє їй перетворитися на самоціль, позбавляє негативних рис, застерігає від мимовільного (з шовіністичним відтінком) суб'єктивізму в оцінці подій та явищ національного буття. Взагалі національна ідея не є моноідеєю у творчості письменника (домінуюча, але не виняткова), а втілюється цілісно-системно, у зв'язку з іншими, не менш життєво важливими, ідеями. Пошуковий характер нашого дослідження, зосередженість на окремій проблемі-гіпотезі, яку треба довести, передбачає та коректує вибірковий огляд-аналіз літературного доробку В. Самійленка.

Тема України, її державності, відстоювання права нашого народу на існування й самовизначення, що її ми розглядаємо зараз, знайшла свій розвиток також у ряді поетичних творів письменника, об'єднаних у цикли і за змістом.

Дві різних України протиставляє В. Самійленко в диптиху «Весняні пісні»: у першій – дещо зідеалізовану, «у величній красі», «наче личко вродливе дівчини», Україну-мрію, і в другій пісні – реальну, як «добра нива – переліг», в якій має бути свій господар, а не зайди, котрі «не дають нам наше поле // Орати й зерном засівать». Контраст прозорий, алегорія зрозуміла, а перспектива сумна:

*Але тому на світі горе,
У кого й нивоньки нема,
Хто на чужому полі оре,
Бо праця вся його дарма.
Посіє він, та жать не буде,
Або пожне, та не собі,
Втішатись будуть інші люди,
А він зістанеться в журбі.*

Цікавим в досліджуваному контексті є образ веселки з однойменної поезії В. Самійленка. Веселка у сприйнятті й трактуванні автора – це символ надії,

*Що не потоне народ наш без сліду в народностях інших,
Що до скарбниці, до вічного поступу інших народів
Він хоч убогую лепту вдовиці успіє вложити.*

Звернення до Біблії у вірші мислиться не випадковим, адже це дає ґрунт для можливих асоціацій і перифраз (потоп як асиміляція українського народу з іншими знеособленими народностями (саме народностями, а не народами) імперії). Асоціативний підтекст, за Книгою Книг, – сюжет про «Вічного жида», де в образі Агасфера карається, хоч і не називається прямо, Україна, український народ, невідомо тільки, за які гріхи. Утім, веселка – це не лише символ «надії безсмертної», «святої», але й ознака близького настання щасливого (доброго) кінця народним стражданням.

У диптиху «Україні» (1888), що дав назву збіркам В. Самійленка, Україна знову постає в образі матері, неньки. «Мрією чистою з найкращих мрій» називає поет свою Україну – і цим конкретизує виворочений образ, канонізує його, наближаючи до святості та чистоти Божої Матері. Поезія «Ти звеш мене, й на голос милий твій...» – молитва до України, її гімн і осанна. Автор говорить про свою любов – і в тому немає ні меркантильних інтересів, ні нещирості, навпаки – лише одержимість, жертвність і навіть якийсь фанатизм (у позитивному розумінні):

*В біді твоїй рідніша ти мені;
Тобі несучи сили всі, що маю;
І працю тиху, і мої пісні
На віттар твій побожно я складаю...*

Письменник осмислює сумірність двох величин цього світу: Вітчизни як першооснови («твій любий образ чистий») і Митця («я заховаю в серці Україну») – простежує еволюцію власних почуттів до рідного краю.

Білий вірш диптиха – «Поки душею я не втонув ще...» – переплітається мотивами з попередньою поезією і побудований у формі освідчення поета в любові до України. Це своєрідне авторське дослідження тріади «Україна – фатум – Вічність» у своєму серці. Висновок – закономірний і зрозумілий: порушення цієї єдності для національно орієнтованої особистості (патріота) – однаково, що й одночасна фізична (тілесна) й духовна смерть як менше зло.

В античності слово «ямби», винесене письменником у заголовок цілого циклу з п'яти віршів (1888–1889), окремі з яких у першодруках відомі під назвою «3 пісень про Україну», мало двояке значення: те, як ми звикли сприймати його зараз, і ним, крім того, «називали також віршові жанри викривального і рідше елегійного змісту» [32, 507]. Щодо останнього, то в «Ямбах» В. Самійленка спостерігаємо «зависання» первісного змісту поняття між названими жанровими відтінками: з одного боку, цей цикл можна віднести до сатиричної поезії (критерій – викривальність), з іншого – до лірики, як це роблять упорядники зібрань творів письменника. До речі, це не єдиний випадок, коли твори В. Самійленка потребують скрупульозної жанрової ідентифікації. До цієї категорії належать також поезії «Сон» («Я бачив сон, немов зібрались ми гуртом...»), «До поета», «Людськість», «Катам», «Заспівав би я», «Як ми ждали її, віковічні раби...» та деякі інші. Наприклад, М. Бондар два перших вірші зараховує до ліричної поезії, М. Чернопиский – до сатири. Проблема лишається нерозв'язаною, слово – за теоретиками літератури. На продовження мови про жанрову співвіднесеність окремих творів В. Самійленка принагідно варто вказати ще на одну (структурну) особливість «Ямбів»: у цілісному сприйнятті аналізований цикл є радше сатиричним, ніж ліричним, розрізнено його вірші набувають іншого, абсолютно відмінного від контамінованого, звучання і, відповідно, жанрових ознак. Звідси й зауважені нами різночитання. Зрештою, у нас щодо цього – своя точка зору.

«Стражденна постать мила», «осміяний[-а] всіма, замучений[-а] од ката» – ці слова про Месію з поезії «Як часто в час сумний...» («Ямби») так само стосуються Самійленкової України – зневаженої, покривдженої і розіп'ятої доморослими фарисеями.

*А ті, що він навчав, і котрі ним спасались,
Ті вірні всі ученики
У найлютіший час од страху поховались
Або стоять оддалеки.*

Людська байдужість, егоїзм, невірство, продажність, лицемірство загубили Христа, то де порука, що вони не втрачуть людяну частину себе – Україну? Новелістичне вирішення проблеми тільки підсилює зміст поезії.

Самолінчування і зловтіху віднаходимо ще в одній поезії циклу – «О, де набрати слів?..» Автор відмовляється зрозуміти і прийняти позицію людей, цілої країни, які добровільно продали самі себе в рабство «лютим катам, що в нашій хаті бенкетують». Присуд нації В. Самійленко висловлює засобами інвективи:

*Який же сором нам! Так смійтеся із нас
Ви, горді волею народи:
Се перед вами ті, що в божевільний час
Самі відкинулись свободи.*

Символом віри звучать у наступному вірші «Ямбів» – «Так, смійтеся тепер...» – поетові слова про відновлення порушеної гармонії: урівноваження добра і зла, правди і неправди, людяності та цинізму – інакше Україна, світ самознищать. В. Самійленко пророкує неминучу апокаліптичну, втім не фатальну картину:

*І правди світ ясний, якого не було,
Здивована земля побачить,
І світом тим правим гнобителям за зло
Народ великий наш оддячить.*

Градація, дотримана у трьох перших віршах циклу, ще дужче наростає в поезіях «Вже годі плакати!..» й «Не будемо ми йти на ворога свого...». Автор щиро вірить, що, завдяки слову як грізній зброї, у тому числі і його слову, зло не встоїть перед «чесними почуттями» – й український народ нарешті зможе виконати свою історичну місію:

*І прийде час, коли між усіма людьми
Ідею любо привітають.
Нехай тоді встають усі раби пітьми –
Вони її не подолають.*

Марші «Гей, за наш рідний край» та «Україна» відчутно відмінні від поезій аналогічного ідейного спрямування раннього періоду літературної діяльності В. Самійленка. На противагу творам студентських років, ці вірші є програмними щодо національних мотивів. Активний вербальний вплив-дію в них уже можна конкретизувати як опредмечений, єдиноспрямований і рішуче прогресуючий. Якщо раніше письменник намагався закодувати чи алегоризувати власні думки й ідеї, національну концепцію висловлював через систему образів-символів, то тепер він переходить до відкритих закликів і дій, як-от у «Запорозькому марші»:

*Станьмо разом за Вкраїну,
За наш тихий, любий рай,
За її свободу, за добро народу
Будем до загину сміливо іти.*

Трохи більше як через двадцять років temu цього твору розвинув, підсилив й об'єктивізував відповідно до політичної ситуації в країні М. Вороний (див. його вірш «За Україну», 1917). У марші «Україна» В. Самійленка концепція обох [порівнюваних] – зримо патріотичних – поезій має таку форму:

*На Вкраїні й для Вкраїни
Будем жити й померемо...*

Альтернативи рухові за національне визволення і свободу на кшталт тієї, що ми бачили в поезії «До ньеньки!», поет просто не допускає. Тут хіба можна вести мову про вибір іншого плану: разом перемогти або померти. Третього не дано і, зважаючи на характер боротьби («ми бороним наші хати»), не може бути. В. Самійленко ставить собі за мету виховати в адресатів, на яких поширюється його вплив-дія, впевненість і волю на шляху до омріяного ідеалу, закликає до одностайності:

*Гей, хто хоче всім свободи,
Поєднаймо, як брати!*

Покладаючись на сподівані пориви, національну гордість, поміркованість, вроджений стоїцизм, самозосередженість і згуртованість українського народу, митець аргументовано доводить неминучий успіх розпочатої ним у слові справи:

*Нас не зможуть супостати
Взяти в кайдани свої...*

.....
*Щастя ж рівне й рівна воля
Засіяють на весь світ!*

Бути надрукованими, звісно, через ідейність змісту обидва марші в тогочасній підімперській Україні не могли. Перший побачив світ чи не більше як через три десятиліття після створення, уже після смерті автора – 1928 року в «Матеріалах до життєпису Володимира Самійленка» О. Тулуба [257, 308], з другим письменник дебютував 1896 року, тільки в австро-угорській Україні (Зоря. – Львів, 1896. – № 2. – 15(27) січ. – С. 21).

Темі національно-визвольної боротьби присвячує В. Самійленко драматичну поезію «Поет, Греція й держави» (1897). Приводом до написання твору стали реальні події того часу: конфлікт між Грецією й Османською імперією за право на володіння островом Крит, що призвело до грецько-турецької війни. Позитивним, хоча й дещо несподіваним для ворогуючих сторін, моментом цього політичного протистояння було здобуття 1898 року критянами фактичної автономії під патронатом причетних до сутички найвпливовіших у міжнародних масштабах європейських держав. Звичайно, те, як відбудеться розв'язання конфлікту, письменник на час створення поезії, можливо, й передбачав, але в жодному разі не знав. Його в ситуації, що склалася в міжнародній політиці, більше приваблювало інше: зауважені паралелі та подібність історичних доль грецького (в межах о. Крит) й українського народів, упевненість у тому, що його народ теж нарешті обере для себе історично виправданий та апробований шлях до свободи, реальний шанс застерегти українців від можливих на цьому шляху політичних зрад і зловживань з боку держав – на словах активних союзників у боротьбі, а насправді пасивних спостерігачів протистояння, якими для Греції були Англія, Франція, Німеччина, Італія та інші країни. У названій драматичній мініатюрі важливою є ще одна деталь: вперше з-поміж творів на цю тематику, написаних від початку літературної діяльності, першочергове місце в національно-визвольних змаганнях В. Самійленко відводить Митцеві як носієві ідеї й натхненникові мас до усвідомленої та виваженої активності-дії. Його Поет уміє пробудити у свого народу патріотичні почуття, підняти на подвиг заради свободи Вітчизни і власної, допомогти подолати неспокій і страх, піднести

дух повсталих проти руїни й недолі, дати міць для переможної по-туги. Ось, як це звучить словами Самійленкового ліричного героя:

*Хвала вам, елліни, хвала!
Народе, славою окритий,
Руїна довга не змогла
Твій дух великий загасити.*

.....
*Нехай же, греки, вас веде
Любов, що й смерті не боїться,
І хай завзяття молоде
Старою славою зміцниться.*

Вага слова у Митця така, що він здатен відновити порушений паритет і справедливість у міжособистіх, міжнаціональних і міждержавних відносинах, на рівні ментальності протидіяти будь-якому політичному й економічному тискові на його народ. Проблема тільки в тому, чи готовий народ зрозуміти, підтримати Митця, піти за ним і здобути остаточну перемогу, а отже, й визволення з-під національного гніту. Українському народові, як відомо, для цього потрібен був тривалий час: частині – щонайменше ще два десятки років, найширшому дієвому загалу (рушію) – майже століття.

Ідею подолання поневоленими народами національного гніту з особливою піднесеністю проголошує В. Самійленко у фантастичній поемі «Гея» (1921). Абсурдність ситуації, що її автор переніс із тогочасної дійсності на папір і втілив у поетичній формі, вражає своєю непередбачуваністю і політичним маразмом: псевдоватажки, які нібито «рятують люд», «з своїх теорій та програм // Уміють тільки пекло тут створити»; «Слухняні ж маси темної юрби // Ідуть за тими, хто самі раби». Певна річ, такий шлях до свободи є утопічним й обов'язково приводить до краху всіх ідей та ілюзій повсталих мас («Тут хутко смерть людей останніх скосить // І всім загальну рівність проголосить»). Вдало знайдена форма оповіді (від першої особи) дозволила В. Самійленкові реалізувати власні думки фактично в «чистому» вигляді. Іноді навіть у ході розгортання сюжету поеми формальні ознаки відчуття присутності ліричного героя настільки стираються, що він ідентифікується з автором і надалі сприймається поряд з ним як невіддільна цілість.

Зміщення фантастичного й реального пластів простежуємо у фрагменті з утрачених розділів «Геї», відомому за першодруком

(Літературно-науковий вістник. – Львів, 1922. – Т. XXVIII. – Кн. VIII. – Груд. – С. 97) під заголовком «Смерть повстанців». Розповідаючи про страту трьохсот полонених народних героїв, письменник відкрито називає катів своїми іменами («вони ж і судді й комісари»), достовірно описує й розвінчує ганебні методи їхньої політичної розправи, мародерство, непомірне варварство й особливий цинізм. Жорстокості катів автор різко протиставляє стоїцизм повстанців, які навіть під загрозою смерті не втратили віри в обстоювану ідею, не зреклися любові до рідного народу, до України. Між тим, В. Самійленко не має на меті викликати у читачів співчуття до приречених на страту героїв. Своє до них ставлення він формулює їхніми ж словами: «не поляже наша честь і слава». Патріотичні дії повинні породжувати відповідні патріотичні почуття і навпаки. Задля більшого драматичного ефекту лейтмотив твору автор свідомо вмищує в кульмінаційну мізансцену:

...Грізна хвилина!

І враз з усіх намучених грудей.

Прорвалось: «Ще не вмерла Україна», –

Як неньці дар останній від дітей.

Складної поліфонії і глибокого трагізму уривкові надає вплетення у його канву обірваних «торохкотінням хижим скоростріль» рядків з національного Гімну України. Тим самим письменник аргументовано переконує нас у незнищенності національної ідеї, навіть попри фізичне винищення її носіїв. Досліджуване явище, як свідчить історичний досвід, можна лише тимчасово локалізувати, але не перебороти.

В поемі «Гея» В. Самійленко відчутно тяжіє до національного типу нарації, характерної для літератури доби модерну і започаткованої поколінням письменників другої половини XIX ст. Зважаючи на складність сприйняття цього поняття, конкретизуємо його дефінітивно. За Т. Гундоровою, національна нарація – це «оповідь, яка у своїх концептуальних вимірах відображає ідеологію (або ж мітологію) складання, формування й утвердження нації. Такий тип нарації зумовлюється ... скерованістю на національну ідентичність, тобто розгортає соціокультурну реальність під кутом зору певної уявної (ідеальної) сукупності, спільноти, що мислиться як нація» [52, 233]. Національна нарація, однак, є суто елементом творчого методу письменника, етапом властивої

авторові пошуково-експериментальної зорієнтованості і аж ніяк не визначальною рисою його творчості. Утім, це жодним чином не впливає на якість реалізації митцем національної ідеї.

Про сталість поглядів і переконань В. Самійленка щодо національної ідеї впродовж усього поетового життя доводить також його останній за часом написання твір-присвята «давньому приятелю Олександрові Олександровичу Тулубові» – сонет «Часи юнацьких наших літ...» (1925). Уже майже на смертному одрі письменник зізнається, що, попри суспільні зміни і пертурбації, що сталися навколо, попри фізичну старість, його «ясний погляд на світ», «найкращі пориви, надії» і «чисті молодечі мрії» лишилися такими самими, як і колись, багато років тому. Фіналом поезії автор дає зрозуміти читачеві, що, всупереч нав'язуваній новою владою думці про явний суспільно-політичний прогрес, перемогу і переваги соціалістичного ладу, проімперська суть новоявленої держави, її позиція до України як до провінції чи в крайньому разі домініону анітрохи не змінилися. Великонадійно й оптимістично, з огляду на це, сприймаються рядки сонета:

... душа
 Зістаритись не поспіша:
 Вона неначе молода
 Давніших мрій не покида;
 І все нема зневіри в ній,
 Вона все повна ще надій
 На кращий час, на вороття
 Вкраїні вільного життя.

Тема заперечення й доведення неможливості асиміляції українського народу з будь-яким іншим (і в першу чергу – з великоруським) знайшла своє повноцінне втілення в сатиричному доробку автора. Яскравим прикладом цього є поезії «Російська серенада», «Всеросійське свято» (*Коронація*), «Невдячний кінь», «Статут фахівців», «Розмови». Логіка доведення приблизно така:

Казали наші вороги,
 Чи то пак щирі друзі:
 «Чого вам так нелюбо йти
 В російським нашим плузі?
 Зорали б нивку ми гуртом,
 І всім було б що їсти,

*А вам, бач, тяжко й запрягтись...
Які ж ви егоїсти!»*

*А ми з їх кожному могли б
Сказати: «Мій сусіде!
Минулось: хто нас запряже,
Не дуже вже поїде...*

*.....
«... Нащо нам тридцять срібняків!
Ми в щедрості широкій
Дамо вам цілих шістдесят,
Щоб ви дали нам спокій»
(«Розмови»).*

Сатира «Російська серенада» (1888) належить до числа тих творів, у яких В. Самійленко досліджує характер стосунків між Україною (українським народом) і Росією (з її категоричною суто імперською орієнтацією), послуговуючись засобами бінарно-опозиційного зіставлення (контрасту) і пародіювання. Взагалі серенада – це «пристрасна пісня про любов, виконувана ... під акомпанемент гітари чи мандоліни ...» [137, 632], «вечірня або нічна пісня» [238, 609]. Відтак письменник по-своєму обігрує це визначення, персоніфікувавши попередньо Росію в суб'єкт поетичного експерименту. В його інтерпретації, серенада по-російськи – послідовна ідеологія (доктрина), самоскерована на провеликоруську космополітичну асиміляцію підколоніальних народів. У Самійленковій серенаді теж присутня пристрасть, так само мається на думці любов, проте все це бачиться дещо в несподіваному ракурсі: коли первісно аналізована пісенно-поетична форма належала до духовної сфери об'єктивації дійсності, у сатирика вона раптом матеріалізується, набуваючи до всього в результаті перетворення споживацько-меркантильних ознак. Прочитуючи твір, встановлюємо і зафіксуємо на перспективу типово-специфічні риси, протиставлюваної українській (чи будь-якій іншій) російської ментальності, які варто конкретизувати: монархічно-колоніальна політика (пристрасть до загарбання чи економічного підпорядкування чужих етнічних територій), самохизування (як спотворена альтернатива братерській любові), псевдомісіонерство (примусове нав'язування своєї ідеології), імперський максималізм і ретроградність (сліпе проповідування вищості «широкої російської натури», політики «міцних канчуків»

і «благонамереного страху» на противагу прогресивним духовно-культурним здобуткам людства, політиці гуманізму, антимілітаризму й антимоноархізму), позбавлені здорового глузду утопії (наприклад, «що народу Воля – найгірше ярмо» або що невігластво – «наше [Росії] велике народне призначення») тощо. Означення сцени як вечірньої чи нічної пісні в нашому окремому випадку асоціюється з образною оцінною характеристикою суспільно-політичного ладу, що утвердився в країні до і на момент написання сатири. Комічний ефект твору підсилює спародійована ситуативно-деталізована ремарка: «Виконується з акомпаніментом балалайки» (замість гітари чи мандоліни за визначенням. – М. М.).

Сатиричною поезією «Возсоєдинений галичанин» (1890) В. Самійленко через доведення від супротивного не тільки відверто критикує культивування галицькими москвофілами чужої для західних українців (русинів) «великоруської ідеї», але й викриває справжню суть та інтереси замовників і виконавців фабрикованого «народного волевиявлення» до приватновласницького монархічно-ортодоксального об'єднання, показує реальні методи, шляхи і джерела підтримання та особливості здійснення цієї кампанії. Міщанські заяви отця І. Наумовича на «Слов'янському благотворительному комітеті» на зразок «Наш Галич прагне вже давно // До матінки прийти в обійми», «Письменство ваше – то для ран // Бальзам духовний», «У нас ще мова рідна ... єсть мова пастухів, // А не суспільності всієї...», висміяні сатириком у стилізації промови самозванця-патріота, є – ні більше ні менше – породженням хворобливої психіки божевільного або елементом психології манкурта*, що, власне, за винятком незначних нюансів – одне й те ж. Лакейство, продажність, політиканство, самовпевненість, обмеженість, прямолінійність та духовне зубожіння таких виразно антидержавних діячів почасти доходять до абсурду. Тому вже не авторським сатиричним прийомом видаються, на перший погляд, парадоксальні обіцянки «слуги великоруської ідеї» («Над нашим краєм за наш край // Ми помстимось, ви так і знайте»), а реальною пересторогою про реальну небезпеку, в яку ризикуємо потрапити всі ми, якщо не вдамося до контрдій. Тут

* Манкурт – людина, яку вороги позбавили пам'яті про свій народ, рід [48, 185]. Теми намагань стерти історичну пам'ять народу торкається Ч. Айтматов у повісті «Білий пароплав (Після казки)» (1970), міф про манкуртів вперше в художній літературі розроблений ним в романі «І понад вік триває день» («Буранний полустанок», 1980).

уже ні про яку етнічну перманентну асиміляцію не може бути й мови, що тільки вказує на те, що кінцевої мети (викликати у читачів внутрішній протест, неприйняття побудованої тут моделі міждержавних відносин) у творі досягнуто.

Рух до всенародного національного визволення на теренах Російської імперії в баченні В. Самійленка завжди мав два варіанти розвитку: активний (масовий, організований) і пасивний (індиферентний, стихійний). Усе це певним чином відбилосся у його творчості, причому – деякою мірою навіть зберігши свою антитетичність, щоправда, первинне власне номінативне протиставлення тепер набуло ознак жанрового. Про перший варіант розвитку окресленого руху на стадії художнього осмислення, конкретизуючи його теоретичним розрізненням на вплив-дію й активність-дію, ми говорили при аналізі ліричних поезій і циклів «Ямби», «Запорозький марш» («Гей, за наш рідний край»), «Україна» (*Марш*), «Поет, Греція й держави» та інших. Другий варіант знайшов оригінальне втілення у сатиричному доробку письменника.

Творення альтернативної історії способом накладання на ідеологічно кориговану дійсність прогнозованих побудов перспективних проєкцій її прискореного розвитку властиве багатьом сатиричним творам В. Самійленка. Кожним з них автор підводить читача (адресата впливу-дії) до необхідності усвідомлення і визначення єдино правильного вибору: можна свободу здобути революційним шляхом, а можна з фанатичною вірою безрезультатно чекати її все життя. Платою за чекання в такому разі для поневоленого народу будуть дозована свобода й цензуровані права, як-от у поезії «Всеросійське свято» (*Коронація*) (1896). Остаточна мета дарованих урядом для підданих мізерних вільностей і подаянь – домогтися упокорення і «лояльності люду», а не добровільна відмова від експлуаторських прав на нього.

Психологію внутріімперських міжнаціональних стосунків В. Самійленко моделює в сатири-алегорії «Невдячний кінь» (орієнт. 1905). Проблема, що її автор намагається розв'язати, склалася історично, до того ж – досить своєрідно: протягом століть національного під'ярем'я ментальність українців, еволюціонуючи і зазнаючи при цьому відчутних впливів іззовні, витворила міф про «доброго пана» (поміщика, царя тощо), який нібито, подібно до Прометєя, здатен офіруватися заради інертної маси, так просто, без будь-якого спротиву, заради неї ж зректися життєвих благ і привілеїв. Напевно,

саме це і змусило сатирика вдатися до прийому аналогії, аби хоч таким чином розвінчати до безглуздя наївну вигадку. Політика за-
гравання уряду з народом, в основі якої покладено принцип космо-
політизму, всуціль нагадує стосунки доброго пана й загнужданого
ним коня з названої поезії. Йому теж надали можливість вибору (як
запрягтися), але тільки після того, коли обмежили волю. Мораль
алегорії пронизує твір наскрізь: серед зла добра не шукають. Або
рядками з вірша:

*Хто в воза коней запряга,
То гречно їх не просить.*

.....
*Але було б мене [коня] спитать,
Як ще не загнуждали.*

Справжню суть реакційної політики російського уряду щодо
України розкрили бурхливі події 1917 року. Початок національно-
визвольних змагань українського народу за свободу і незалежність
спровокував імперських космополітів на спорадичні компромета-
ційні кроки, що, відповідно, відбилосся у творчості В. Самійленка.
Задля негайної реанімації втраченого панівного статусу в суспіль-
стві вони застосовували найрізноманітніші методи і засоби полі-
тичного тиску на повсталий і відтак неконтрольований, а до того
– «лояльний люд»: апелювали до його честолюбства (як у сатири
«Розмови»), лицемірили, обіцяючи добровільно «волю дати //
Всім народам і народцям» («Слова і думки»), блефували, погро-
жуючи відкрито, бо, мовляв, «Не було такого ладу, // Щоб хах-
ли та мали владу», «Щоб якийсь хахол-мазниця // Мав уряд свій
крайовий» («Над болотом Петрограда...») й под. Відтворюючи
внутрішній крах недавніх можновладців, роковану прогресуючу
атрофію їхніх обіцянок і програм, сатирик переконує нас у незво-
ротності суспільних процесів, що охопили удавано монолітну полі-
етнічну монархію і в результаті повалили її.

За об'єктивними законами діалектики, для того, щоб надбудова
могла розвиватися повноцінно, має бути забезпечений міцний ба-
зис. Цього якраз у своїй практиці до кінця не врахували фундатори
проголошеної Української Народної Республіки. Наслідком страте-
гічних прорахунків нового уряду стала поступова втрата позицій у
визвольному русі за незалежність, зокрема, щодо кардинальних шля-
хів і напрямів розбудови державного суверенітету. Абсолютно точно,

хронологічно оперативно й історично достовірно зафіксував зауважений факт В. Самійленко в сатирі «Статут фаховців» (1918). Знову пародіювання, знову стилізація і, як наслідок, – разючий художньо-естетичний ефект:

*А р т и к у л п е р ш и й . Для мети,
Щоб Україні допомогти
Свого вкраїнства враз позбутись
І в Русь єдину повернутись,
Зі всіх совдепії країв
Негайно скликать фаховців.*

*А р т и к у л д р у г и й . Фаховцями
Є всі, що глумляться над нами...*

.....
*А р т и к у л п ' я т и й . Українці,
Як на землі своїй чужинці,
Нехай лиш тільки там живуть,
Де фаховці дозвіл дадуть...*

Досі при аналізі творів В. Самійленка в контексті реалізації національної ідеї з точки зору характеристики особливостей міжнаціональних стосунків у нашому дослідженні йшлося переважно про перманентне нав'язування асиміляції українського народу з російським (великоруським). У сатиричних поезіях «Дещо про свободу» й «Новий заєць на влогах» (обидві – 1919) студійована проблема розглядається значно ширше. Зініційований і підтримуваний Антантою похід 1919 року проти більшовизму став для України реальною загрозою можливого зникнення як держави внаслідок перерозподілу її етнічної території між членами і сателітами блоку, хоча це й ніби докорінно суперечило їхньому місіонерському гаслу – «Самовизначення для всіх народів світу!». Парадоксальна ситуація: зіткнення політичних інтересів держав-метрополій, керованих альтруїстичними зовні прагненнями до всесвітньої свободи, вилилося у безпрецедентний привід до варварського нищення краю «свободолюбного народу». Висновок: суть колоніалізму, а через нього як спроби виправдання експлуататорської політики – космополітизму, лишається завжди сталою, варіюють лише його форми. Письменник свідомо і принципово не визнавав жодного з проявів цієї реакційної константи й абсолютизував паритетні міжнаціональні відносини, позбавлені хижацько-споживацьких інтересів і

загарбницьких посягань, тим паче, якщо одним з їх суб'єктів була Україна. Тим часом, В. Самійленко в житті та творчості (і це найпереконливіше пояснює його життєву позицію) був більше аналітиком, ніж діяльним політиком.

Тема національної ганьби, що її ще один дослідник літературної спадщини письменника визначив як кардинальну, звучить особливо гостро знову-таки в його сатиричному доробку. Тут він «не має собі рівних, і значення його сатиричних творів для літератури, для сьогоденності воістину неоцінимо» [90, 24]. Реалізація творчого задуму наразі відбувається двома шляхами – через прихований і відвертий сарказм. Основою творення сатиричного малюнка тут виступає знову-таки доведення від супротивного, ідею якого автор запозичує з логіки.

Прихований сарказм при втіленні у творчості В. Самійленка національної ідеї простежуємо в таких його сатирах, як «Ельдорадо», «Сміливий чоловік», «Патріота Іван», «Гостра стаття», «Ідеальний публіцист», «На печі» (*Українська патріотична дума*), «Патріоти», «Ми» тощо. Зображуючи у цих віршах своїх героїв, письменник водночас і висміює їх за паразитизм і духовну деградацію, і співчуває їм за наївність, недалекоглядність й обмеження життєвих інтересів:

*Хоч пролежав я цілий свій вік на печі,
Але завше я був патріотом, –
За Україну мою чи то вдень чи вночі
Моє серце сповнялось клопотом...*

.....
*Наші предки колись задля краю свого
Труд важкий піднімали на плечі;
Я ж умію тепер боронити його
І служити, не лазячи з печі...*

.....
*Слава нам! хоч би вмерла Україна колись,
Її слід буде легко шукати:
А щоб краще навік ті сліди збереглись,
Буде зроблено з нас препарати
(«На печі»).*

Зовсім іншими критеріями керувався сатирик, коли реалізовував свій творчий задум через відвертий сарказм. У таких сатирах, як

«Сон» («Я бачив сон, немов зібрались ми гуртом...»), «Як-то весело жить на Україні!», деяких інших, співчуття анітрохи немає, тільки – вражаюче, їдке викриття і значною мірою, оскільки розповідь ведеться від першої особи, самолінчування Самійленка:

*... І снилося мені: ми Матір волікли,
Хто за косу, а хто за ноги,
Зривали одіж їй, і били, і товкли,
Аж кості хрускали в небоги
(«Сон»).*

Свого часу М. Обідний з цього приводу висловився так: «Самійленко бачить, що до побільшення лиха, неволі, яку принесли для його нації вороги, спричиняються самі ж українці, оті лежебоки, крутиголови, «патріоти Івани», «ідеальні публіцисти» та інші, що лише язиками обіцяють працювати для України, а на ділі нічого не роблять і навіть допомагають заковувати матір» [165, 14].

Образ українського лжепатріота, витворений автором у названих сатирах, як однозначно резюмує В. Іванисенко, «акумулявав у собі весь сарказм і презирство, гнів і сором В. Самійленка. В тумані майбутнього поет спромігся розгледіти сучасний ганебний тип українського манкурта і перекинчика» [90, 25].

Витоки теми національної ганьби в літературному доробку В. Самійленка незаперечно пов'язуємо з творчим генієм Т. Шевченка (див. його сатиричну рефлексію проблеми в поемах «І мертвим, і живим...», «Сон» («У всякого своя доля...»), «Кавказ», «Великий льох» (*Містерія*) і под.). Великий Кобзар, здійснюючи на рівні художньо-поетичного узагальнення критичний розбір історичного минулого нашої держави, прагнув якомога об'єктивніше дослідити причини втрати (ще за доби козаччини) українцями своєї політичної й духовної незалежності, намагався виявити й докорінно переосмислити внутрішньо зумовлені характеристичні зв'язки та взаємозалежність між подіями і фактами національного буття різних діахронічних (вертикальних) зрізів, обґрунтував пагубність тяжіння епохальних і незначних помилок і прорахунків державних діячів минулого над сучасністю та майбутнім. Безумовно, почасти поет був аж надто різким і категоричним у деяких своїх міркуваннях й умовиводах щодо гостроти й нагальності аналізованої проблеми. Зрештою, це – його авторське право, хоча будь-яке положення

Шевченкової доктрини національного державотворення можна раціонально вмотивувати, особливо там, де мова стосується жанрових пріоритетів сатиричної поезії. Генезу світогляду Кобзаря на етапі первісного формування вказаного аспекту реалізації національної ідеї один з його дослідників П. Чорновол у статті «Ідея української державності в творчості Тараса Шевченка» подає так: «Від роздумів про трагічну долю своєї країни поет приходить до гіркового висновку, що корінь зла лежить всередині українського суспільства. Проблема криється не просто в наявності політичних опозицій, «класових конфліктів», а в українській свідомості, по суті, у втраті національної пам'яті й національної гідності, що призводить до масової самоомани» [288, 139]. У цьому є певний сенс, оскільки від адекватного усвідомлення творчою особистістю, а від неї національно орієнтованою елітою і вже тоді широкими народними масами суспільних процесів значною мірою залежить вибір радикальної протидії всезагальному нігілізмові й ідейній деградації. Певна річ, за півстоліття після запровадження Т. Шевченком тема національної ганьби в українській літературі суттєво розвинулася і набула якісно нових рис та форм, як того й потребував час і суспільний прогрес. Розширення інформаційного поля цієї проблеми відтак відбулося й на синхронічному (горизонтальному) зрізі. В. Самійленко тепер, аби щонайповніше і якнайвдаліше реалізувати творчий задум, зовсім необов'язково повинен був вдаватися до ретроспективних ремінісценцій, як, наприклад, той-таки Т. Шевченко; йому вистачало для співмірного розкриття теми лише фахово розумітися на сучасності, за рахунок чого сама собою також відпадала можлива небезпека мимовільного самосхиляння до епігонства.

Перехідний тип манкурта-запроданця, що їх масово продукувала Російська імперія, став об'єктом сатиричного викриття В. Самійленком у таких його творах, як «Сміливий чоловік», «Гостра стаття», «Ідеальний публіцист», «Діяч», «Громадянин» й ін. На перший погляд, ліричні герої перерахованих поезій особливої деструктивної шкоди для рідного народу, суспільства, нарешті – людства ніби й не заподіяли, хоча насправді усі вони, без винятку, є для суспільного поступу, тієї ж національної ідеї набагато небезпечнішими, ніж явні вороги, – своєю байдужістю, черствістю, корисливістю, двоєдушністю, ницістю, цинізмом, боягузством і нарочитою необгрунтованою обережністю (перестракуванням). Внутрішня суперечність сатиричних персонажів письменника має ревокаційний (скасувальний) вияв, що позначається відповідним чином на їхній мові

й характері поведінки. Так, «сміливий чоловік» з однойменного вірша, похваляючись власною політичною зрілістю й жертвовною хоробрістю, необережно обмовляється постфактум: «В трактаті тим я говорив хоча не ясно, // Та красно, // І сміливо я підписав під оним // Псевдонім»; невдаха-фейлетоніст («Гостра стаття») не може впоратися з надуманою дилемою і професійну честь нерозважно міняє на «міцну свою лояльність» навіть перед цілком дискредитованою владою; «ідеальний публіцист» «пише, не боячись нікого – // Слабого, // Усе, що вказує йому його натура // Й цензура»; зіпсутий владою політик («Діяч») відверте шкурництво ставить собі у заслугу: «Я працюю весь вік для народу. // (Якщо маю вигоду.)»; у ще одного самозакоханого «патріота» («Громадянин»), який хизується своїми національною приналежністю й соціальним статусом («Я великий громадянин, // Я найкращий тип людини, // Бо сказав собі я в серці: // «Все на світі для України») чомусь (мабуть, що небезпідставно) «діло те спасенне» відлунює: «Все для мене, все для мене». Типізовані нами (й передусім – письменником) ліричні герої повторюють один одного, думки, вчинки й помилки з неймовірною точністю наче двійники: їхніми діями керує особиста нажива, кар'єризм, пристосуванство; задля досягнення корисливої мети вони не гребують фактично нічим, схильні навіть безпринципно порушити морально-етичні загальнолюдські канони й устої.

Сатиричного ефекту згадуваних нами щойно віршованих фейлетонів, помічаємо, досягнуто в одному й тому самому творі поєднанням непоєднуваного – патетики та комізму, урочистості та гламу, похвали й осміяння. Ефект також досягається тим, що автор при написанні того чи іншого вірша послуговувався двомірністю зображення, основою якого є світ реальних думок і світ реальних речей. За умови, якщо ці два світи накладаються один на одного, це дає нам ідеальну дійсність, яка, в принципі, у такому вигляді позатрансцендентно не існує; коли ж ці два протиставлювані світи взаємоперетинаються або хоча б дотикаються, дійсність дещо деформується, проте для людства вона (як це не парадоксально) є найбільш прийнятною. У випадку, якщо світ реальних думок і світ реальних речей не перехрещуються взагалі, така дійсність вважається гіперболізованою, а отже, є не реально існуючою, а виступає предметом сатиричного зображення, що, зокрема, широко характеризує творчу індивідуальність В. Самійленка (названі твори плюс «Ельдорадо», «По Шевченку» (На роковини), «Слова і думки», «Якби тепер устав Тарас ...» тощо).

Розглядаючи тему національної ганьби в літературному доробку сатирика, В. Іванисенко слушно спостеріг: «Поезія Самійленка – це поезія болючого сорому за свій зганьблений народ, який залюбки тягне ярмо підневільного життя, розгубивши всі цінності душі, дані йому природою і Богом» [90, 22]. Будь-які спроби письменника з'ясувати й логічно обґрунтувати виявлену ним аномальну амбівалентність (двоїстість) етнополітичної поведінки [див.: 142, 492] українського народу неодмінно замикалися на іманентності його ментальності. Зрозуміло, цю замкненість потрібно було долати, причому доконечно терміново, апелюючи до національної свідомості українців, коректуючи її і спрямовуючи в потрібне русло, найдієвішими ексклюзивними засобами, інакше рано чи пізно ситуація загрожувала перерости в неконтрольовану, що призвело б до поступового нівелювання нашого народу аж до повного його зникнення як такого. Для В. Самійленка як для частини авангардної національно орієнтованої реформаторської еліти найефективнішими профілактичними засобами, здатними відчутно й миттєво впливати на нашу свідомість, видавалися засоби сатири, сарказму, інвективи. З огляду на це, етнічну спільноту він поділяв на «народи і народці» й усіляко прагнув до того, аби останнє перетворення (з тенденцією до остаточного занепаду) ніколи не стосувалося **його** народу.

Нагальність звернення до теми національної ганьби письменник переконливо аргументує сатиричною поезією «Як-то весело жить на Україні!» (1886). Одночасне внутрішнє контрастування й удаване (поверхове) ототожнення з одного боку безтурботного буття, а з іншого – гіркої буденності покладено в основу методу художнього зображення названого твору. В. Самійленка серйозно не влаштовує стереотип України-ідилії, витворений як доморослими, так і зайшлими можновладцями для введення в оману суб'єктів міжнародної політики й імітації громадської думки (сутньо – підміни явного бажаним) у самій країні. Їхня Україна-ідилія, репрезентована у вірші максимою – «Нема на світі країни такої, // Як Україна наша свята», зовні дуже схожа на його Україну-мрію, але насправді як ідилія, здобута надто дорогою ціною, є діаметрально відмінною від неї. Непомірна ціна спокою, розкоші, щастя й веселощів хуторянської аристократії: пана і «старшини в волосному правленню», глитая, Гершка-жида і вельможі, котрі при звичаєні бачити світ не інакше, як суто в рожевих тонах, – сльози, страждання, зневага і гніт простого люду, що їх за нерозважливим забезпеченим благополуччям улюбленців доли майже не видно. Сатирик будує своє звинувачення псевдопатріотизму, суспільному

паразитизму, егоїзму і користолюбству, розгортаючи його по вертикалі й горизонталі, послуговуючись при цьому прийомом наскрізної і внутрішньострофічної градації, таким чином, що навіть рефрен поезії з гротескного «Як-то весело жить на Україні!» у 1–6 строфах несподівано різко переходить у саркастичний – «Дуже весело жить!...» (7 строфа). Підсилює розвінчальний зміст твору відверто новелістичний фінал:

*Тільки бідний народ наш стражденний
Нарікає на долю гірку
У зневазі, у праці щоденній:
Не всміхнеться вона мужику.
Йому пільги нема ні хвилини,
Поки кожний засне в домовині;
Він під гнітом тяжким аж пищить...*

З цього приводу В. Таран у статті «Оживе наш люд забутий» відзначає, що вірш «Як-то весело жить на Україні!» «викривальним пафосом наближається до памфлету» [251, 5]. Дослідник має рацію, оскільки в ньому відчутна і публіцистичність, й історична конкретика. Маємо, власне, поетичний фейлетон, написаний на матеріалі художнього освоєння суспільно-політичного життя України останньої третини XIX ст.

В. Самійленко в особистому житті, а отже, й у творчості був надзвичайно чутливим до навколишньої нещирості, брехні, пристосуванства, показушності, позерства, порожнього красномовства, багатослівності й чванливості, тим паче, якщо ці псевдочесноти стосувалися його життєвого ідеалу – України, історичної долі рідного народу. Тимто такими переконливими виходили його ліричні герої, спародійовані, і, по суті, переписані один до одного з конкретних або збірних прототипів тогочасності: «патріота Іван» в однойменній сатирі, знеособлений митець («Я»), Харко, Петро, Данило з «Патріотичної праці», самовдоволений лжепатріот в «українській патріотичній думі» «На печі», «самостійники з засади» у фейлетоні «Ми» тощо.

Поезія «Патріота Іван» (1888) від початку й до кінця майстерно витримана письменником у ліричному тоні, що істотно поглиблює її зміст, загострює сатиру. Герой посвяти уявляється автором, за винятком одного-єдиного штриха, якщо не ідеальним, то принаймні надідеалізованим. Він любить свій народ і дбає про нього, не цурається рідної мови, жваво устряває в дискусії та суперечки,

обстоюючи його права, «працю він шанує дуже», готовий писати про народ книжки, радий пропагувати повсюдно ура-патріотизм. Насторожує чомусь тільки позірна легкість і деяка дутість добродійних справ нашого патріота. Утім, ще не названо дискредитаційного штриха, про який ми обмовилися вище. Річ утім, що весь той альтруїзм «патріоти Івана» – удаваний і має чітко виражене (промовисте) егоїстичне начало, бо «Він і сам колись пристане // До роботи... в гаманець». Таким чином, В. Самійленко намагається простежити генеалогію манкурта, який донедавна вважався українцем і за короткий час до невпізнання деградував до рівня несвідомої біомаси. Проміжною ланкою регресу особистості й, відповідно, прогресування манкуртизму, в інтерпретації письменника, є, безсумнівно, тип, подібний до «патріоти Івана» з аналізованої сатиричної поезії.

Проблемі означення істинного патріотизму, його культивування та видоварювання на українському ґрунті під кутом огляду теми національної ганьби В. Самійленко присвятив чи не найбільше творів у сатиричному доробку. До їх числа належить також поезія «Патріоти» (1889). Критерієм справжності (непідробності) такого соціально-історичного явища, як патріотизм, взагалі й у вірші зокрема, для письменника було вміння кожного «бачити душею Україну», а не доводити свою любов до неї словесно, адже споконвічно щирі (від серця) почуття не потребують ні публічного схвалення, ні пієтизму, ні демагогії. Відповідно до цього, й народжувалися його герої-патріоти. Читачеві лишалося тільки визначити для себе, на чиєму боці правда і чим усе може обернутися для народу, для України. Влучніше, як це зробив автор, не скажеш і не диференціюєш:

*Один у широкій промові
Народні права боронив;
Він докази всі наукові
По пунктах як слід розложив.*

*Народну окремість натури,
І склад особливий думок,
І давність своєї культури, –
Довів він усе те з книжок.*

*А другий про тебе доводив,
Як дійде народ своїх прав,
І в поступі інших народів
Він місце йому показав...*

.....

*А третій не мовив нічого:
Він мовити красно не міг,
Але задля діла святого
І жив він, і в землю б поліг.*

Оцінюючи характер і вчинки своїх персонажів, письменник зважав більше на те, що в них, а отже, й у людей, з яких писано той чи інший типовий портрет, за душею, а не на язичку, бо, як відомо, ще нікому не вдавалося виміряти жодної справи словами, ким би він не був.

Патріотів, схильних продати «святую ідею» або проміняти її на прихильність імперської влади, В. Самійленко з чималою долею іронії, гіркоти й осуду висміює у вірші «Патріотична праця» (1891). Одержимі жадою однократної, нічого не вартої наживи й упокорені загрозою викриття їхніх еретичних для доби й монархії думок, його герої навіть не намагаються подолати власні двоїсті почуття та суперечності, перебороти тваринний страх і кинути виклик приявній несправедливості; навпаки – вони дошукуються можливих причин і переконливих правдоподібних пояснень втрати задекларованих на спільній раді прожектів. Ситуація тим паче загрозлива, що всі четверо «патріотів» уособлюють собою тодішню «четверту владу», у віданні якої перебувало формування й корективи громадської думки, а також необмежений організований і керований вплив на підсвідомість мас і найперше – суб'єктів націогенеруючого процесу. Певна річ, кардинальних чи хоча б помітно позитивних еволюційних або революційних змін, спровокованих діяльністю тих ідейно обмежених сумнівних патріотів, у країні так і не відбулося, соціальний статус ошуканого колись й ошукуваного тоді народу не покращився. Звідси – висновок: патріотична праця, що не здатна порушити допущені суспільно-політичною системою модусно-атрибутивні (нормативно-означальні) диспропорції є антидержавною, антигуманною і докорінно дискредитованою.

У сатиричному вірші-ремінісценції «По Шевченку» (*На роковини*) (дата ств. невід.) тему національної ганьби В. Самійленко розкриває категоріально – через величне та приземлене. Органічно влітаючи у канву твору поетичні заповіді Великого Кобзаря, заново перечитуючи його, автор намагається ґрунтовно дослідити морально-етичні принципи й загальнолюдські цінності сьогочасності, покладені в основу світобачення і центр світобудови свого покоління. Здавалося б, національні святині, серед яких на чільному місці – Тарасові заповіді і пам'ять про нього, мають шануватися беззастережно, непохитно й

вічно, аж ні – виявляється, народові, позбавленому інстинктивно-го історичного чуття свого роду й ціннісних життєвих орієнтирів, це не властиво. Нікому не дано паплюжити наше славне героїчне минуле, проте неспроможність українців піднятися над власними дріб'язковими амбіціями і споживацькими інтересами, що її виказує ментальне зіткнення й конфлікт розмежованих часом і дотичних поколінь, завдає національній справі ще більше шкоди, аніж відверто вороже ставлення до неї чи неприховане саботування. Карикатурними видаються проти Шевченкових ідеалів – Свободи, Братерства, Людяності, Справедливості, Материнства, Освіченості, Працелюбності, Нетлінності Духу – плінні ерзац-потреби новочасних і прийдешніх, якщо нічого не переміниться в суспільстві, обивателів, що їх безкомпромісно і безцеремонно піддає осуду сатирик. Зрештою, тут і не повинно бути попусту, адже йдеться не про якісь другорядні концепти, а про національне визволення й відродження; прецінь це неприродно, коли єдиними моральними критеріями людських відносин стають розбрат, зневага, фарисейство, здирство, відступництво, хижацтво, яничарство й под. Загальновідомо, що проформність стосунків між етносоціоіндивідами рано чи пізно призводить до формалізації самого національного суспільства, чого В. Самійленко для України в жодному разі не бажав, хоча й пророкував задля перестороги. Взаємини на кшталт «Обнімітесь, брати мої, // Молю вас, благаю!» – // Люди щирі, поповившись, // Голосно співають», висміяні письменником у сатирі «По Шевченку», були для нього неприйнятними, і він мусив, вважав за обов'язок вказати на проблему, що тяжіла над Україною й українцями, якомога ширшому загалу, аби врятувати його від неминучого виродження.

Яскравим непересічним зразком сатиричного жанру під кутом зору досліджуваної проблеми є Самійленкова поезія «На печі» (*Українська патріотична дума*) (1898), приурочена столітньому ювілеєві першого видання «Енеїди» І. Котляревського. До розгляду пропонується ще один, дещо відмінний від попередніх, тип героя-патріота: він добре знає рідну історію, любить свій край, розуміється на політиці, здатен впливати на ситуацію в країні, але свідомо нехтує усе заради примарної нав'язливої мрії про чистоту безглузлого експерименту, в якому зухвало відводить собі місію носія національних ознак та накопичувача генетичної інформації і якого (експерименту) через очевидну умовність насправді ніколи не буде. Умисною гіперболізацією образу патріота-пічкура письменник зосереджує нашу

увагу на узагальнених характеристичних особливостях його психіки, способу мислення і поведінки. «Українська піч» для нього – надія і опора, його політична арена, міцна фортеця, його в'язниця, хоча останнього він не визнає (чи не розуміє). Інстинкт надмірного самозбереження цього ура-героя сильніший за бажання перетворювати світ, причому – значуще. Суперечливість вдачі Самійленкового персонажа виказує насамперед деструктивна логіка міркування: його виразно популістські заяви укладені методично, переконливо, подекуди навіть надміру досконало, проте їм дуже бракує основного – широти, статечності та простоти. Вказану внутріособистісну розбіжність прагнень, думок і поведінки ліричного героя нескладно простежити поетапно – у розвитку: 1) означення активної життєвої позиції («завше я був патріотом, – // За Україну мою чи то вдень, чи вночі // Моє серце сповнялось клопотом»); 2) тактична мобільність (або політична поінформованість) («Замість куль і шабель, у нових діячів // Стало слово гаряче за зброю»); 3) передчуття вирішального моменту й актуальності генеративних дій («мене почуття обов'язків своїх // Притягає служити народу»); 4) ідейне самозречення («На таємних думках та на мріях палких // Я роботу народну обмежу»). Ситуативне градаційне нагнітання, як бачимо, переростає у розв'язку, протилежну очікуваній, що тільки підсилює викривальний зміст твору. Сатиричної виразності поезії додає вдало підібрана письменником форма реалізації задуму – монолог-дума. Саме так – через монолог, через самовеличання й самооправдання – можна пізнати справжню суть цього самозакоханого «патріота». Паралізований неробством, безсилий змінити що-небудь в собі і навколо себе, він намагається підтасувати обставини, що склалися, на благо, підносячи себе тим самим у чин «національного героя». Вплітаючи у співідь свого персонажа рядки із Гімну України, сатирик з чуттям міри майстерно надає монологові іронічно-скептичного звучання, що, у свою чергу, позитивно впливає на ступінь і гостроту поетично-сатиричного розвінчання. Якраз це й дозволило одному з дослідників творчого спадку В. Самійленка, В. Погребенникові, віднайти паралелі між його творами і творами його сучасників. Він, зокрема, стверджує, що «за силою розвінчання українського панства згадані сатири Самійленка (аналізована та ще «Патріота Іван». – М. М.) не поступаються «Сідоглавому» І. Франка чи «Пану-народовцеві» Лесі Українки, кращим творам аналогічного змісту Л. Мартовича чи О. Маковея. Не випадково, – підсумовує дослідник, – І. Франко у статті «З останніх десятиліть XIX віку» [272, 517] назвав «На печі»

справжнім ювілейним гімном «українського неробства і псевдопатріотизму» [188, 25–26]. Вагомою, на наш погляд, деталлю твору є дискурсивний знак (символ) «піч», що не просто створює адекватний асоціативний ряд, але й розширює його значеннєву амплітуду і забезпечує об'ємність сприйняття. Піч у цьому сенсі – саморуйнівна приреченість атрофованої ментальності значною мірою напівзнівельованого народу, здатна вражати або й повністю знищувати національний генетичний код; це обмеженість людських інтересів, добровільне відчуження від навколишнього світу. Безперечно, піч – це ще й національна ганьба, яка тільки шкодить загальній ідеї, а не підносить її, як те натхненно доводить ліричний герой у своєму монолозі. Отже, таким чином сатирик намагається дискредитувати «пічкуризм» як соціальне явище (зло), аби надалі запобігти його прогресуванню й масовості.

Найоптимальнішою специфічною формою поетичного втілення творчого задуму, спрямованою на суспільні негаразди, що найгостріше відбивала тему національної ганьби, для В. Самійленка був віршований фейлетон, появу якого на українському ґрунті пов'язують саме з ім'ям письменника [137, 706]. Перевагами такої жанрово іманентної форми були і є гнучкість сюжету, оперативність, проблематичність, довірливість та злободенність змісту, повний або наближений документалізм. Поетичні фейлетони В. Самійленка можна назвати політичними шаржами на епоху. Складність їхньої конструкції полягає в тому, що, незважаючи на історичну конкретику і просторово-часову обмеженість зображуваних подій і явищ, реальність персоналій, усі вони є безсумнівними шедеврами жанру й аж ніяк не творами-одноденками. Протягом періоду літературної діяльності до форми віршованого фейлетону сатирик звертався й експериментував у межах жанру неодноразово: рідше – коли ситуація в державі відносно стабілізувалася, частіше – в критичні моменти суспільно-політичного буття. Примітно, що в ампуа поета-фейлетоніста В. Самійленка не мав собі рівних ні серед сучасників, ні серед найближчих наступників. За будь-яких режимів і систем, незалежно від зовнішніх впливів, власних політичних амбіцій, симпатій, антипатій і переконань почувався тут вільно і впевнено, був розважливим і безкомпромісним.

У часи староімперської реакції Самійленкові віршовані фейлетони, як правило, найбільше дошкуляли (певна річ, не без зворотної віддачі) системі державного устрою, законодавчій і виконавчій влади, цензури, ліберальній пресі, чиновницькому апарату і бюрократії,

політичним партіям та їх лідерам тощо. Підтвердження тому – твори «Фармакологія» (1888), «Собаки» (1888), «Пісня про віщого Василя» (1888), «Поноворічна розмова» (1906), «Новий лад» (1906), «Мрія бюрократа» (орієнт. 1906), «Міністерська пісня» (орієнт. 1906), «Дума-цяця» (орієнт. 1907) та ін. З початком кардинальних революційних суспільно-політичних перетворень й активізацією національно-визвольних рухів, які одразу ж підпали під сферу поширення інтересів суб'єктів міжнародної політики, векторність сатиричної викривальної дії фейлетонів В. Самійленка дещо змістилася, дещо змінилася і дечим (за рахунок розгортання об'єму можливих програм-корективів) збільшилася числом: російська контрреволюція, Антанта, країни Європи, новий «нефаховий» український уряд, новоявлений шовінізм і под. Узяти хоча б для ілюстрації тези вірші «Над болотом Петрограда...» (1917), «Розмови» (1917), «Апетит» (орієнт. 1919), «Дещо про свободу» (орієнт. 1919), «Новий заєць на влогах» (орієнт. 1919) й деякі ін.

Окремого розгляду з-поміж усіх названих і неназваних творів письменника потребує поетичний фейлетон «Ми» (орієнт. 1920), до того ж – з декількох причин: по-перше, як приклад розгортання у творчості теми національної ганьби; по-друге, як своєрідний підсумок справи національного визволення українського народу за період з 1917 року; по-третє, як доказ об'єктивності авторського підходу до розв'язання і висвітлення поставленої проблеми; по-четверте, як вияв щирої, випробуваної часом, любові до України, піклування про її майбутнє. В основу фейлетону покладено авторське спостереження такої важливої риси нашої ментальності, як статична зацикленість або й замкненість характеру (фіксація) на проміжних етапах націотворчого процесу, розгубленість і комплексування українців перед динамікою спровокованого ними й зумовленого впливом-дією суспільно-еволюційного поступу. Сатирика глибоко непокоїть той факт, що зі зміною політичного ладу, обставин національного буття, жодних змін не відбулося в наших душах, у нашій свідомості: тепер бо – «Ведем ми голосні дебати», «Несем ми Неньці працю щирю», «Ми самостійники з засади [з переконань]», «всі здорові // І всі живі войовники», опікаємося «підняттям рідної валюти», намагаємося державі «дарувати ... добрий лад» і, як колись, перебравши на себе недоліки й негативи нами ж декласованих можновладців, «з нас кожний дасть себе в офіру // І візьме цілих п'ять посад», «хочемо стягнути // Всі гроші до своїх кишень», «кожний ніякої влади, // Окрім себе, не визнає», живемо за принципом «Де мій портфель

або посада, // То й Україна справжня там». Добре розуміючи, що будь-яке велике перетворення потрібно розпочинати з малого й на-самперед – із себе, письменник свідомо не протиставляє себе ні історичній епосі, в яку творить і яку намагається відкоригувати, ні людям, котрих не без долі сарказму висміює у фейлетоні; звідси й оте узагальнено-особове «ми», винесене у назву твору й акцентоване у кожній його строфі. Митець повсякчас одержимо й уперто доводить ідейним соратникам, що називатися «самостійниками з засади» ще не означає ними бути і перш, ніж жадати чогось від України, потрібно перед тим за **своїм** ідеалом (а не чийось шаблоном) її створити. Немає такої держави у світі, яка б опиралася на популізм і розбудовувалася б та процвітала на засадах користолюбства й святенництва, й Україна в тому не виняток. Незважаючи ні на що, Самійленкова мрія про визволення з-під національного гніту й державну незалежність нарешті-таки здійснилася, ще мало відбутися внутрішнє (духовне) розкріпачення народу, інакше тема національної ганьби загрожувала стати невичерпною і фатальною:

*Ми всі говорим про Вкраїну
Багато слів, огненних слів.
Та де знайти таку людину,
Щоб той огонь її зогрів?*

Тема звернення до духовних надбань українського народу, його історичного минулого, історично сформованих соціальних правил поведінки в доробку письменника є не менш актуальною, ніж інші. Вона реалізовується, найперше, через глибоке знання і сповідування норм етнонаціональної моралі, яка є складовою моралі загальнолюдської, ґрунтується на досвіді й традиціях, вироблених його попередниками. До творів, написаних у цьому ключі, слід віднести поезії «Українська мова» (*Пам'яті Т. Шевченка*), «На роковини смерті Шевченка», «26 лютого», «Думка» (*На смерть Трохима Зіньківського*), «Не вмре поезія», «Пам'яті Л. І. Глібова» та інші.

Одним з істинно духовних надбань українського народу є його мова. «Діамантом дорогим», «дивним камінцем», «зорею ясною», «коштовним добром» називає її В. Самійленко в поезії «Українська мова» (*Пам'яті Т. Шевченка*) (1885). Ідентифікаційно-генетичним кодом, ознакою незнищенності національного духу українців, енергетичним зв'язком поколінь, духовним скарбом є для нас рідна мова

– і те в художній емоційно-образній формі натхненно доносить до нашої свідомості поет, виголошуючи осанну мові словами клятви на могилі Великого Кобзаря. Маємо диво, переконає нас митець, оправлене у «коштовний народний вінець», що здатне саме творити ще більше диво: переінакшувати, робити кращими нас самих, протистояти злості ворогів, «підносити вище хмар» народну славу і геній, благословляти на Вічність. У мові поет шукає любові, добра, правди, розради і порятунку від «пилу» рутини та зла.

Програмою національного самозбереження українського народу, неодмінною умовою повернення історичної пам'яті, відновлення порушеної тривалим суспільним дисбалансом справедливості, життєвим ідеалом є для В. Самійленка «священний заповіт» Т. Шевченка. Недосяжна й неосяжна велич Кобзаря, його безсмертя, мудрість, віра в людей, свій «край стражденний», запевняє письменник, завжди були і будуть духовним опертям, оберегами, запорукою незнищенності й моральним кодексом нашої нації. Саме ця квінтесенція і стала лейтмотивом поезії-присвяти «На роковини смерті Шевченка» (1888):

Його душа...

... живе, витає поміж нас

Надією на щастя, на свободу;

Любить народ навчає кожний час –

Поет живе в серцях свого народу!

Думку про високе, освячене любов'ю і добром, місіонерське покликання Поета В. Самійленко розвинув у вірші «26 лютого» (1890). Осмислити і зберегти в душі вічний феномен Т. Шевченка, вважає він, не як декларативність чи гірку повинність, а як внутрішньо усвідомлену необхідність потрібно кожному з нас, «України синів, незрадливих народу дітей», адже його заповіді – це наша гідність, і наша совість, й остання надія у скруті та безвиході. Автор присвяти глибоко переконаний, що мірилом національного буття народу є наша людяність. Відповідно до цього й будує Шевченків напутньо-пошанний монолог:

«О, бережіть її, ту чистую любов

До обездоленого люду

Я задля його жив і кайдани знайшов,

Його й на небі не забуду.

.....

*Довічна любов – то мій вам заповіт,
А та любов вам шлях покаже».*

Поет творить свою Державу, а Держава – Поета, безвідносно до соціально-економічної формації, незалежно від усталеної політичної ситуації в країні. Взагалі, як встановила, аналізуючи дискурс модернізму в українській літературі, С. Павличко, між літературою і державою існує дуже тісний взаємозумовлений зв'язок, і поготові – якщо літературу репрезентує непомірна величина, що за талантом, світоглядом, способом мислення і життя, ставленням до Бога, Батьківщини, рідного народу, своєю жертовністю і гуманізмом дорівнює Генієві. Особливо гостро це виявляється і відчувається серед широкого загалу в найкритичніші (кризові чи адекватні кризовим) моменти суспільно-історичного процесу, в тому числі, коли йдеться про вволене народом відродження нації. Означений зв'язок дослідниці мислиться таким: «Літературне відродження тотожне культурному й національному. Українська література тотожна Україні. За відсутності реальної, державної України (це не говориться, однак мається на увазі) література покликана замінити її, виконувати її роль. Писати у відповідному стилі й напрямі – означає в перспективі творити реальну Україну» [178, 31]. Дещо раніше, аналізуючи становлення давньоруської літератури XI–XVII ст., що у тому часовому зрізі (й беззастережно – до XIV ст.) чи не однаковою мірою стосується літератур давньої російської і давньоукраїнської, подібну думку висловив академік Д. Лихачов. «Руська література (зادля більшої відповідності первинного й контекстуального змісту слово «русский» перекладено нами як «руський». – М. М.), – вказував він, – надзвичайно важлива частина вітчизняної історії. І не лише тому, що література наша відчувала на собі постійний вплив ... історичної дійсності, але й тому, певна річ, що вона сама, у свою чергу, впливала на історичну дійсність, формувала національну свідомість народу, в пору занепаду державної влади, в добу феодалної роздробленості чи чужоземного іга брала на себе завдання держави, допомагала руському народові усвідомлювати свою єдність і зберігала історичну пам'ять й історичну та національну самосвідомість» [138, 4]. В. Самійленко свого часу в поетичному циклі «Вінок Тарасові Шевченку в день 26 лютого» (1906) описаний нами й підтверджений цитатно зв'язок розглядав у дещо іншому ракурсі, доводячи тим самим його невичерпність і детермінування на якісно вищому рівні:

*І поки житиме народ твій рідний,
Твоя душа не вмере в його душі.
Твій рідний край не раз оплаче гірко
Того, хто так його оплакав долю.*

Складаючи подяку Кобзареві, письменник доходить висновку, що справжній митець повинен відчувати і розуміти Україну всім єством, позаяк він сам є її частиною, її надією, її життєдайним духом. Поет завжди (й В. Самійленко тому не виняток) є носієм традицій і волевиявлень свого народу, тим взірцем, за яким звіряють долю, дії, мрії та ідеали мільйони знедолених й обкрадених духовно його співвітчизників. Такий підхід до проблеми, безперечно, не позбавлений пафосу. Втім, пам'ятаємо, пафос лише тоді виправдовує себе, коли має під собою реальне підґрунтя й конкретний зміст, коли характеризує переконання, прагнення та вчинки людей, підкріплені відповідними морально-етичними принципами, орієнтованими на радикальні внутрішні й зовнішні перетворення. Саме такими безпретензійними і щирими нам бачаться рядки з циклу:

*І ми, так саме як і ти,
Кохаєм Україну,
Готові їй допомогти
Й служити до загину.*

«Високий творчий геній» Т. Шевченка, його пісні та думи, вважає письменник, – чи не єдиний шанс тим, що «з душі скарби свої // Потроху розгубили», відродити у своїх серцях «величний храм // Любові до сім'ї людської», «любові ... до свого народу», отже, – й себе.

Поетичною спробою філософського осмислення проблеми тяжіння над Україною «фатуму злого» є поезія В. Самійленка «Думка» (*На смерть Трохима Зіньківського*) (1891). Замислюючись над прийдешнім рідного краю, письменник виявляє в минулому й сучасності досить невтішну для нас як для нації закономірність, що почасти пов'язана з українською ментальністю (є продуктом негативних її проявів), а почасти – з українською долею, зокрема – природним станом внутрішньої психофізичної розбалансованості національного організму і втрати етнічного, а разом й духовного, потенціалу (часткова етнічна ентропія) [див.: 142, 34]. Вербально ця рефлексія має такий вигляд:

*Твої найкращі сини
Або живуть для чужини,
Або, як вірні, то не живши помирають.
Нема добра з дітей твоїх...*

Такі песимістичні настрої та почуття поета викликані ранньою (у тридцятилітньому віці) смертю його перевесника, українсько-го письменника, автора аналітичних праць з націології «Молода Україна, її становище і шлях», «Національне питання в Росії» та ін. Чомусь так складається, підсумовує автор посвяти-реквієму, що ті одиниці серед нас, «в кого святий огонь не згас», хто безкорисливо відданий Україні й не потребує «за подвиг благородний плати», зібравши нерозтрачену енергію тих, хто не воліє рідний край «з занепаду підняти», «хто б [заради нього] щиру працю положив, не боячись ворогів», згоряють раптово й дочасно. А найбільшою прикрістю при тому є те, що «ми вже поховавши їх // Та придивившись до живих, // Дізнаємо, кого втратила Україна!..» Таким чином, українському народові, аби витребувати й матеріалізувати **первіс-ну** (не понівечену ідеологічно) національну мрію, потрібно щонайменше або нарощувати інтелектуально-дійовий потенціал нації за принципом геометричної прогресії, або, принаймні, подолати комплекси її фаталістичності та меншовартості. Ключ до розуміння цієї сентенції письменник пропонує читачеві у поезії «Думка».

Вірш «Пам'яті Л. І. Глібова» (1893) повного доповнює умовний цикл творів, присвячених видатним постатям – письменникам і громадським діячам української культури ХІХ – порубіжжя ХХ ст. У ньому, як і в багатьох інших подібних, превалує ідея трансментального (між поколіннями) позитивного впливу-дії цих особистостей на національну свідомість українців, стабілізуючим фактором й мірилом значущості якого є їх персональна (однаково – безпосередня чи опосередкована) участь у процесі націотворення і доконечно – послідовність (сталість) активної життєвої позиції. Уже в перших рядках поезії автор висловлює впевненість у тому, що справжнього митця ніщо не може збити з обраного шляху:

*... поете наш! Ти чесно в світі жив,
Працюючи, не знав ти зради;
Із шляху певного тебе не відхилив
Ні страх, ні життя принади.*

Життєвий стоїцизм, а ще – натхненний оптимізм, жертівність, одержимість ідеєю («Ласкавим голосом пісень ти нам давав // У наше чесне діло віру») робили митця істинно народним. Це-бо закон вічності: «не вмере поет у пам'яті людській!», якщо життя й талант ним офіровані в ім'я свого народу.

Посвята «Пам'яті Л. І. Глібова» відчутно перегукується мотивами із дещо ранішим твором В. Самійленка «Не вмере поезія» (1891), де автор через систему узагальнень пропонує кожному з нас визначитися і завжди бути свідомим того, що для людини важливіше – висока поезія (читай – гармонія) природи, «творчого духу» чи приземлена проза життя (тілесного існування). Поезія очима митця – генетична пам'ять народу («І поки на землі ще є одна сльозина, // Поезія її нащадкам передасть»), «природи глас», «прорив у безкрає», шлях, «щоб зрозуміти все небесне і земне», «потреба вищого бажання в серці», суть духовного й матеріального, зрештою – сама Вічність, бо навіть «якщо людськості зла доля присудила // Діждатися колись життя свого кінця, // То буде на землі остання могила – // Останнього співця».

Популяризація, пропагування і збагачення рідної мови та культури у творчості письменника відбувається на двох рівнях – безпосередньому й опосередкованому. На безпосередній рівень вказуємо при розгляді окремих статей, що стосуються питань культури рідної мови, та рецензій («Дбаймо про фонетичну красу мови», «Чужомовні слова в українській мові», «Деякі питання української літературної мови», «В справі нашого правопису», «Роль діалектів в українській літературі», «Українська вимова», «Українська версифікація», «Клим Поліщук», «Мод. Левицький» і под.). Нагальної проблеми дотримання культури української мови В. Самійленко торкається також у листах до Б. Грінченка, В. Лукича, П. Богацького, І. Франка й ін. М. Чернопиский з цього приводу пише так: «Крім Франка й Грінченка, серед сучасників Самійленка ніхто глибше, ніж він, не вникав у питання розвитку і культури літературної мови. Позиція Самійленка у цьому найважливішому для розвитку літератури питанні, його художня творчість і спеціальні роботи ... переконливо виявляють єдність його поглядів з поглядами Франка і багатьох інших ... письменників» [296, 19–20]. На опосередкований рівень розв'язання проблеми обов'язково маємо звернути увагу при аналізі поезії та прози письменника. Вільне володіння мовними ресурсами, чистота і багатство мови – це теж важливий показник його мовної культури. Утім, вдаватися до особливих пошуків будь-яких, як це буває здебільшого, дуже віддалених прикладів для

мотивації тези не випадає. Власну позицію щодо проблеми автор формулює сам: «Заховання фонетичної краси нашої мови я вважаю справою особливо важною, не для спеціалістів філологів, а для всіх, хто говорить і пише українською мовою... .. вона є вислів народного духу. Дбаймо ж про оригінальні й прекрасні ознаки тієї мови» [224, 499–500]. Про те, наскільки широ в реальному житті переймався В. Самійленко занедбаним і принизливим соціальним становищем рідної мови, з яким запалом і трепетом говорив про неї, небайдуже, більше того – зворушено вболівав за її долю, її майбутнє, які прямо ототожнював з долею і майбутнім свого народу, нації, України, дізнаємося зі спогадів М. Обідного. «Наші балачки, – пише він, – виводили часом спокійного В. С[амійленка] з рівноваги. Він, як прекрасний знавець української мови, як мистець слова, над одшліфованнем якого при використуванні для своїх творів, працював довгими роками, не міг спокійно дивитися на недуже чемне поводження з мовою молодих українських поетів. На їх писанину він дивився просто як на руйнацьку роботу. Його охоплювала тривога, що ся «шкідлива» праця провадиться в такий поважний час – відродження нації, коли народ лише прозріває, а йому підносять таке покалічене і знівечене писане українське слово» [166, II, 131]. Не буде ні перебільшенням, ні упередженістю сказати, що позиція письменника в цьому питанні цілком відповідала формулі, описаній Ю. Липою у розділі «Рідна мова і рідна немова» книги «Бій за українську літературу», де, крім усього іншого, визначено і його [Самійленка] внесок щодо шляхів і напрямів опрацювання проблеми: «Рідну мову, як Слово, що живе, розвивається і гине разом з народом, творять до деякої міри всі члени нації, члени її суспільства передусім» [129, 92]. В. Самійленко якраз і був тим митцем, котрий умів цінувати багатство та красу слова, дбайливо перетворював його і доносив пишність і величчя мови навколишнім, тим, кого Ю. Липа в цитованих рядках мав на думці.

Одним із джерел збагачення національної літератури, як відомо, є художній переклад. Попри свою оригінальну творчість, В. Самійленко здобув собі ще й славу перекладача-професіонала. Крім рідної, він знав різною мірою вісім іноземних мов: французьку, італійську, іспанську, польську, давньогрецьку, латинську, російську та есперанто [257, 303]; перекладав Данте Аліг'єрі, Гомера, Ж.-Б. Мольєра, П. Беранже, Аду Негрі, Вінсенте Бласко Ібаньєса, Х. Ечегерая, Сальвадора Гранеса, О. Пушкіна, І. Нікітіна, О. Толстого та інших. Особисте ставлення письменника до мистецтва художнього перекладу з інших мов можна схарактеризувати як особливо обережне й вибагливе, у першу чергу орієнтоване на

творче начало процесу й водночас на високу стильову відповідність авторській манері письма, достовірність змісту оригіналу й перекладеного твору. Те саме стосувалося й добору ним текстів для перекладу. «... В своїй літературній праці, – згадує В. Самійленко, – я завше тримався того погляду, що нам найбільше треба робити переклади найкращих зразків європейських письменників, бо російську мову більше людей знає і з неї легше перекладати» [257, 312–313]. Майстерністю перекладу письменник володів настільки, що, якби йому не вдалося реалізувати себе в амплу поета, прозаїка і драматурга, він обов'язково увійшов би до золотої скарбниці національної літератури як талановитий перекладач шедеврів світової класики. Про довершеність його перекладів та переспівів засвідчує уже хоча б те, що вони, набувши в результаті інтерпретації українською нових національних рис, однаковою мірою зберегли національні риси оригіналу. Становленню В. Самійленка як перекладача сприяли кілька факторів: добрий ґрунт дало виховання й особистий інтерес (можливість доступу до раритетів зі смаком і знанням справи укладеної бібліотеки дідича О. Трохимовського); заохочувало літературне оточення та вчителі (В. Александров, М. Старицький, В. Антонович, М. Дашкевич, гурток «Плеяда» тощо); провокувала (в позитивному розумінні) складна політична ситуація кінця минулого – початку нинішнього століть; не лишали вибору здоров'я і пертурбації суспільного життя в останні, передсмертні для нього, роки (1924–1925); були, безперечно, й інші чинники. На один з них, зокрема, вказував у своєму дисертаційному дослідженні М. Чорнопиский: «Знання мов, пристрасне бажання і досвід Самійленка-перекладача збагачувати рідну літературу найкращими досягненнями світової класики відповідали давно назрілій в Україні необхідності оживити перекладну літературу всупереч цензурним заборонам» [296, 20]. З іншого боку, попри все сказане, той самий М. Чорнопиский зауважує, «що до усвідомлення життєвої необхідності перекладати світову класику для збагачення і розвитку української літератури Самійленко дійшов цілком самостійно» [289, 84]. Ось чому, незалежно від суспільно-політичних обставин і контексту дослідження, будь-яка літературна особистість, як уже наголошувалося, для забезпечення повноти й об'єктивності (незаангажованості) аналізу повинна розглядатися цілісно. Важливе значення тут має також оцінка громадсько-політичної діяльності митця у зв'язку зі студійованими проблемами, для нас – із проблемою реалізації національної ідеї.

Таким чином, щодо суспільної діяльності В. Самійленка, критерієм якої є його активна життєва позиція та участь у громадсько-політичному житті держави, то вона мала чітко виражений, словами сучасника, Б. Лисянського, «національний колорит» [134, 16–17], причому не лише на якомусь одному етапі творчості, а впродовж усього його життєвого шляху. На «національному колориті» діяльності В. Самійленка наголошував у газетному відгуку з нагоди тридцятип'ятилітнього творчого ювілею майстра сучасник-анонім, дописувач варшавської «Української трибуни» (Варшава, 1921. – Ч. 13. – 20 трав. – С. 3). Він, зокрема, зазначав: «... той, хто ціле життя своє присвятив Україні, хто ... знає лише одного Бога, одну любов – до рідної країни – був завжди між людьми матеріальної зброї, між вояком і отаманом, що несли своє життя в офіру своїй любій, зневаженій і здоптаній вандалами Україні. Він був між ними, бо рахував себе також старим борцем за волю й щастя України, хоча й вояком іншої зброї – могутньої і безсмертної зброї – поезії» [217, 3].

Особливостями реалізації національної ідеї у творчості В. Самійленка на рівні, коли він сам мислиться об'єктом її реалізації, тобто її складовою, є суспільна діяльність, але вже дещо іншого плану, відмінного від схарактеризованого щойно, та органічність злиття літературного явища, яким був Самійленко-письменник, з літературним та історичним процесами. Про суспільну діяльність на цьому рівні кажемо тоді, коли оцінюємо внесок творчого доробку В. Самійленка в розбудову української державності. Про органічність злиття його творчого генія з літературним та історичним процесами судимо з того, як утвердилися його здобутки, новаторство і традиції у творчості наступників, наскільки нетлінна пам'ять про нього в народі [див.: 211, 95–114; 173–175]. На користь і небезпідставність останнього твердження вказують деякі біобібліографічні матеріали до вивчення творчості письменника, що їх ми далі дозволимо собі вибірково процитувати. **Н. Дорошенко:** «Поезіями Самійленка захоплювалась я, як і багато нас, українок, ще з дитинства ... Поруч із такими поезіями, як «Євшан-зілля» Вороного й «Заповіт» Шевченка, вони, як труба архангела, будили наші молоді душі, сповняли їх любов'ю до рідного краю, ненавистю до ворогів його й кликали до самопожертви батьківщині» [89, 5]. **Л. Старицька-Черняхівська:** «Володимир Іванович додержав свою програму. Ниву життя він перейшов правдивим шляхом, – не зраджував своїх ідеалів, знемагаючи від злиднів, не продавав він свого пера. Хай же образ його перейде у вічність променистим шляхом з тим лозунгом великої любові до України, що залунав з його юнацьких вуст, що вирвався останнім видихом з його грудей» [247, 145]. **В. Іванисенко:** «В. Самійленко сьогодні знімає

полуду з очей свого затюканого, заляканого і ошуканого народу, показує нам самих себе, нашу українську натуру, причину національної біди» [90, 6]. **О. Бабишкін:** «Творчість Самійленка збагатила українську літературу, розширила її рамки, збагатила українську мову, розкрила світові її скарби і цим забезпечила Самійленкові місце в історії української культури» [5, 54]. **М. Чернопиский:** «Самійленко прожив життя як послідовний гуманіст, як безмежно відданий своєму народові син, який не розміняв золота своєї душі на «п'ятаки мідних правд» і збагатив скарбницю української літератури тривкими художніми цінностями. Його досвід поета і перекладача ... став у пригоді таким українським майстрам художнього слова як М. Рильський, М. Зеров, П. Филипович, М. Драї-Хмара, Борис Тен, Г. Кочур. Тонка іронія і дотепне слово сатирика, який лікував зачахлу в неволі українську суспільність, відгукнулися у поезії В. Симоненка, Ліни Костенко, С. Чернилевського, у слові і пісні сучасних творців та виконавців...» [290, 33]. Пісні на тексти В. Самійленка нині входять до репертуару колективів художньої самодіяльності, бардів і навіть рок-гуртів (напр.: пісня «Ельдорадо» у виконанні рок-групи «Кому вниз», що поєднує український мелос з елементами сучасної музики). 1992 року кіностудією «Тяжіння» на замовлення Міністерства освіти України був відзнятий документальний фільм про письменника – «Володимир Самійленко» (автор сценарію – А. Дмитрук, режисери – Н. Германова, О. Золоев). Сценарій створено на основі автобіографій В. Самійленка та його творів («Вечірня пісня», «Українська мова» (*Пам'яті Т. Шевченка*), «Ельдорадо», «Гей, за наш рідний край», «Україні» («Ти звеш мене, й на голос милий твій...»), «Патріота Іван», «Україна» (*Марш*), а також цитат з І. Франка. 20 червня 1994 року в Боярці створено Києво-Святошинське районне об'єднання «Просвіти» імені В. Самійленка, а 3 лютого 2009 року з нагоди 145-літнього ювілею від дня народження письменника вперше вручено літературно-художню премію імені Володимира Самійленка, засновану Бóярською міськрадою. Список її лауреатів відкрили: заслужений журналіст України Ніна Харчук, поетеса й журналіст Тетяна Зубкова та колектив краєзнавчого музею Києво-Святошинського району [312; 313].

Отже, зваживши на аргументи, викладені у цьому параграфі, доходимо висновку, що національна ідея у творчості В. Самійленка є наскрізною і визначальною, а сам він був її об'єктом і суб'єктом. З цієї позиції не складно, мабуть, пояснити причини, які, зрештою, призвели до штучного (фабрикованого) ідеологічного нівелювання пам'яті про письменника за часів так званої радянської доби. Пояснити і реабілітувати.

2. 2. «Українська сти́хія» в житті та громадсько-літературній діяльності письменника

Письменник – продукт і певним чином рушій, прискорювач і хронолог суспільно-історичного розвитку. Залежно від ваги та ступеня обдарованості, міри усвідомлення ним своєї історичної місії та соціального статусу, розуміння формаційних генеративних процесів митець (письменник) забезпечує в суспільстві ряд специфічних функцій, як-от: мобільно-інформативну, художньо-естетичну, перетворювальну-регулятивну, ідеологічно-виховну та ін. З-поміж факторів формування (становлення) його творчої індивідуальності як показника якісного й неформального варто виділити спадковість, середовище (природне, психоневрофізичне, ментальне, соціальне, інформаційне), історичну епоху, стійкі життєві ідеали, індивідуально-психологічні особливості та супутні чинники (випадковість; сприятливий/несприятливий збіг обставин, подій, фактів формувального впливу; здатність (готовність) індивідів до їх аналітичного сприйняття тощо). Усе це разом взяте дає підстави дослідникам творчості того чи іншого майстра слова, критикам та літературознавцям об'єктивно судити про його роль та місце в літературному процесі й громадсько-політичному житті держави, тут – України.

Сукупність перерахованих вище суспільно-конструктивних характеристик творчої особистості В. Самійленко означив стосовно себе, як уже наголошувалося раніше, «українською стихією» [257, 297]. До цього хіба можна додати, що в центрі тієї «стихії» для поета завжди була його рідна земля: Україна-реальність, іноді – Україна-міф, іноді – Україна-мрія, а то – й Україна-ідея. В. Іванисенко з цього приводу визначився так: «При всьому, сказати б, звичайному наборі поетичних тем і мотивів (злидні й поневіряння зневаженої трудящої людини, гармонія людини з світом природи, незнищенність людського Духа в масштабах Космосу, призначення поета і поезії, нарешті кохання, звичайні радощі буття) поетичні мисль і чуття Самійленка тяжіють, мов планети до Сонця, і кружляють навколо головної теми – України» [90, 21]. Звідси, очевидно, і той **особливий** – нефальшований – патріотизм, що його ще в ранній творчості письменника виявляє М. Чорнопиский. «... доля уярмленої України, – вказує він, – стала провідною зіркою Самійленкової поезії від самого початку творчого шляху поета. Ця любов зродила пізніше не тільки щирі і тиху Самійленкову молитву до політої сльозами рідної землі, а й гіркий сміх з приводу демагогічного

бренькання на патріотичній струні. Самійленків патріотизм нероздільний з його демократизмом» [294, 61].

«Українська стихія», систематизований описовий аналіз якої ми здійснимо далі, була морально-етичним підґрунтям і напрямною життя і творчості письменника. Про це, зокрема, свідчать численні листи, прижиттєві та поминальні спогади сучасників, літературно-критичні й біобібліографічні студії дослідників різних поколінь, відомі й призабуті, загальнодоступні й раритетні нині об'ємні життєписи та персоналії В. Самійленка, його власний епістолярій і мемуаристика.

Провідну роль у виробленні стійких життєвих орієнтирів у ранньому віці й на перспективу відіграло середовище виховання майбутнього письменника. Серед чинників, що пробудили його інтерес до всього українського й передусім – нашої давньої історії, як згадує В. Самійленко на схилі літ, були краса, чистота й багатство рідної мови, найяскравіші здобутки тогочасної літератури, українські обрядові та світські пісні, народні оповідання й легенди. А найбільше з-поміж того (ще з гімназійної лави) юнака приваблювала козаччина, сучасною термінологією, – як феномен й особлива епоха героїки української історії.

«В гімназії... – нотує з уст письменника О. Тулуб, – ми (з товаришем В. Бабенком. – М. М.) ... марили про козаччину й взагалі дуже цікавилися всім українським і балакали завжди тільки по-українськи...» [257, 299]. До теми козаччини В. Самійленко звертається знову трохи згодом, навчаючись на історико-філологічному факультеті Київського університету. Підтвердження цьому – рядки з патріотичної поезії, що її молодий автор виголосив прилюдно 1885 року на зібранні «в господі проф[есора] Хандрикова» з нагоди Шевченкових роковин, а ми текст, що зберігся, цитуємо тут:

*У раю душа козацькая
Так у Господа просилася:
Ой, пусти мене, мій Господе,
З раю любого, веселого
На одну малу годиночку
На Вкраїну мені глянути...
Подивитись хочу я ще раз,
Чи щаслива Українонька,
Чи ще волю ту козацькую
Не стоптали люті вороги,
Чи ще віру християнськую
Не стоптали Ляхи, Турчини?..*

Інша частина вірша втрачена, маємо лишень авторський переказ його змісту: «Бог пустив душу козацькою на Україну. Душа побачила, що Україну задушили не Ляхи і не Турки, а свої брати православні...» [257, 301].

Подібну своєрідну сатирично-ностальгійну рефлексію теми віднаходимо у фейлетоні В. Самійленка «У Полтавщині» (1906). Через інвективу й паралелізм названим твором автор показує злочинне переродження часом і політикою царського уряду шляхетних ідей та мрій козацьких, простежує генеалогію «полтавських земців», «панів, власників великих маєтків» від «давньої старшини козацької» з усіма прогнозованими й непрогнозованими, внаслідок цього, результатами мутації.

Козаччина, тема і доля України є історичним тлом обох редакцій драми про Марусю Чурай (першої: «Маруся Чураївна» (Драма в 5 діях, 9 одмінах) – 1890–1894, і другої (остаточний варіант): «Чураївна» (Драматичні картини в п'яти діях) – 1895–1899). Розкриваючи драму безталанного кохання легендарної піснярки, драматург паралельно формулює у п'єсі лицарські істини козацького життя, побуту і бойового мистецтва (Грицько: Війна страшна, але не козакові; або – Бобренко: Великий гріх журитися за тим, // Хто має йти боротися за віру; і – Бобренко: А я ж йому вже був приготував // Аж дві щасливі долі разом – першу – // На полі славу голосну козацьку, // А другу – дома, дівчину хорошу...). Своє почуття до рідного краю письменник висловлює устами головної героїні твору:

*Чи знайдеться на всій землі широкій
Така країна гарна, як оця?
Погляньте, як розсипав місяченько
Своє проміння срібне по воді,
А там хороші верби кучеряві
Схилилися на воду верховіттям.
Ой, як тут гарно, як тут гарно, Боже!*

Встановити точний термін визрівання пронаціонального (патріотичного) світогляду В. Самійленка за наявними джерелами і матеріалами надзвичайно складно. Кажемо тільки про приблизні й умовні темпоральні рамки процесу. Однак те, що «українська стихія» була його позитивною усвідомленою життєвою потребою, до якої він прагнув і в якій перебував повсякчас, – поза будь-яким сумнівом. З огляду на це, природно, що, коли після закінчення гімназії перед молодим Самійленком реально і гостро постала проблема

життєвого вибору, його рішення влаштувати власну долю саме так було твердим, виваженим і раціонально вмотивованим: «... я свідомо сам собі вирішив їхати до Києва, яко огнища української літератури, щоб найближче познайомитись там з українськими письменниками і щоб потім працювати самому в українському письменстві» [257, 300]. Важливим моментом творчої біографії В. Самійленка, що відчутно позначився на подальшому виробленні й корекції його характеру, було раннє знайомство й відтак постійне підтримання стосунків з В. Александровим (1883–1884, Полтава), родинами М. Старицького, М. Лисенка, Косачів (1885, Київ). З переїздом до Києва письменник став повновагою частиною прогресивно-національного громадсько-літературного оточення, яке перебувало в опозиції до консервативно-шовіністичної політики царату. Участь у проекті альманаху «Складка» В. Александрова, культурно-просвітницька діяльність в гуртках «Хрестоматійне товариство» («Читанка») і «Літературна громада» («Плеяда»), упорядкування і спроба видання українського поетичного збірника «Хвиля» (1886–1887), членство в політичній організації молоді «Братство тарасівців» навіть близько не вичерпували коло літературних та громадсько-політичних інтересів «флегматичної вдачі» В. Самійленка-студента. Поле діяльності молодіжних об'єднань, до яких, зважаючи на ідейні переконання, належав В. Самійленко, визначалося метою і нагальністю їх створення: укладання, популяризація та поширення українських читанок, навчальних та інших книг для і серед народу, організація політичних та літературно-мистецьких зібрань і вечорів, агітаційна робота, благодійне просвітницьке репетиторство, що мало на меті «дбати про українізацію життя» тощо. Ось, як, наприклад, у статті «З українського життя в Києві в 80-х роках ХІХ ст.» письменник характеризує гурток «тарасівців»: «Гурток цей мав цілком самостійницький характер, мав завдання ставити українське питання на всю його височінь і ширину, щоб наблизити відродження України, культурне й політичне... члени цього товариства зобов'язувалися всюди маніфестувати своє українство, розмовляти в публічних місцях українською мовою й між собою, і з чужими, щоб тим привчити ширшу публіку до того переконання, що мова українська є не тільки мужицька мова, як звичайно тоді писалося й говорилося» [224, 527].

Характерною ознакою тогочасного українського громадсько-політичного життя було превалювання серед патріотично настроєної еліти ідеї національного визволення України, єднання розрізнених між східно-західними монархіями її етнічних земель, збереження і

примноження культурно-історичних цінностей. Такі настрої панували на ту пору (середина–кінець 80-х рр.) і серед київського студентства, що в результаті стало причиною його гуртування навколо різноманітних братств, товариств і спілок. У пошуках щонайповнішої самореалізації студенти іноді входили до кількох політичних і культурно-мистецьких об'єднань одночасно, як це було у випадку з В. Самійленком, Лесею Українкою, В. Боровиком, Л. Старицькою [–Черняхівською], підтримували тісні контакти зі старшим поколінням київської (і не тільки) інтелігенції, разом налагоджували літературно-громадські зв'язки з Галичиною, вдавалися до інших подібних заходів.

Духовне наставництво над гуртками національно орієнтованої молоді – слухачів Київського університету, у середовищі яких еволюціонував В. Самійленко як морально й політично зріла особистість, здійснювала організація української демократичної інтелігенції «Стара громада». Завдяки клопотанням і на кошти «старогромадівців» щороку двоє-трьох київських студентів-активістів мали змогу бути в Галичині, подорожувати краєм, ознайомлюватися з життям і побутом тамтешньої молоді, діяльністю поріднених громадсько-політичних та культурно-просвітницьких об'єднань і спілок, брати участь у спільних мистецьких акціях. Ці поїздки, як їх розумів і витлумачував В. Самійленко і як це було насправді, мали, крім усього іншого, ще й ідеологічну підоснову і спрямовувалися переважно на те, щоб студенти зросійщеної або, словами письменника, «обез'язиченої» Східної України «бачили українське національне життя в вільніших конституційних умовах і, таким чином, докінчували своє національне виховання та згуртовувалися в українській ідеї» [224, 520].

Програму перебування заходами «Старої громади» 1887 року В. Самійленка в Галичині склали ознайомчі візити до львівської «Просвіти», Народного дому, Академічного братства, Ставропігії, університету та редакцій галицьких часописів, екскурсії визначними місцями історії та культури краю, поїздки-мандрівки в сусідню Буковину. Тодішнє перебування молодого письменника ві Львові запам'яталося йому найбільше рядом особистих знайомств, що зав'язалися тут, зокрема: з професором О. Огоновським, М. Павликом, О. Барвінським, О. Маковеем, К. Трильовським, Г. Величком, О. Нижанківським; стараннями І. Франка – з проукраїнськи настроєними чехами Ф. Ржегоржем і Л. Кубою; іншими представниками галицької інтелігенції.

Незабутнє враження на В. Самійленка справило кількатижневе спілкування з І. Франком. Часті відвідини дому прихильного до нього письменника, піші прогулянки в його товаристві до приміських сіл і

хуторів, творчі зустрічі, походи з ним до лісу – цього було достатньо, аби в молодого поета склалася про свого давнього знайомого правдива неупереджена думка. Мірилом оцінки індивідуальності І. Франка була його шляхетність і патріотичні почуття. «Особа Франка, – писав у згадуваній вище статті В. Самійленко, – особливо імпонувала мені своєю високою інтелігенцією й залізною енергією, що світилася з його очей, і разом із тим він був надзвичайно простий у поведінці з людьми; ця риса його вдачі дуже до його притягала ... цей щирий український патріот російською мовою володів далеко краще, ніж зложених до купи десять галицьких москвофілів, що не визнають рідної мови, а мають нібито «адин руский язык» ... Він умів справді навчатися чужого, не цураючись свого, властиво, не цураючись, а весь вік працюючи невтомно на своєму рідному ґрунті» [224, 520–521].

Неабияке захоплення в душі письменника викликало також натхненне патріотичне подвижництво «тодішньої української академічної молоді галицької», щорічні мистецькі й агітаційні акції якої «офіційно мали метою пізнання народу й розбудження в народі національного духу» [224, 522]. Взагалі українське життя в Галичині й тій частині України, що перебувала під національним гнітом Російської імперії, за спостереженнями В. Самійленка, на той час відчутно контрастувало одне відносно одного. І хоча реально цей контраст був очевидним й водночас багато чим претензійним, для нього (внутрішньо) він давав надію і передчуття глобальних епохальних змін. «Проживши весь раніший час, – зізнається письменник, – під страшним російським режимом, під яким не можна було навіть говорити рідною мовою, майже нічого не можна було писати, а тим більш мати свою пресу, школу й урядування, дивно й радісно було бачити, що все те в цьому куточку України вже існує і хоч помалу та розвивається» [224, 524].

Порівняно з Галичиною, київське українське життя, на думку В. Самійленка, було набагато біднішим. З університетських професорів – свідомих українців – називав лише В. Антоновича й О. Лучицького; до їх числа долучав ще двох учителів середніх шкіл – О. Левицького й П. Житецького; з «українізованих родин» – родини Олени Пчілки, Миколи Лисенка, Михайла Старицького, Василя Карачевського-Вовка, Христі Вовк і того ж таки Павла Житецького. Певна річ, ситуація, що склалася на кінець 80-х років минулого століття у старорежимній Україні, була надміру складною, навіть критичною. Утім, це необов'язково означало, що загальна криза ідеї

неодмінно приведе до її краху. Адекватну оцінку процесу за таких умов могло забезпечити тільки об'єктивне аналітичне бачення проблеми та глибина стратегічного мислення його **активного** суб'єкта, у нас – письменника і громадського діяча. Майже неможливо на сьогодні з'ясувати, коли відбулося усвідомлення того, однак, оглядаючи 1922 року українське життя в Києві з позиції більше трьох десятиліть, В. Самійленко небезпідставно доходить висновку, «що українське відродження мусило перейти й тодішній етап свого розвитку». Характерною рисою тієї епохи, вважає він, було те, що свідомі своєї суспільно-історичної місії носії первинної національної ідеї і генератори визвольного руху, «не маючи змоги і не наважуючись вести темний і ще цілком не свідомий український народ на боротьбу за свою волю, старалися, щоб хоч не забувалася в народі його національна індивідуальність та щоб збереглась і поважалась його мова, той ключ од в'язниці поневоленого народу» [224, 531]. Іншими словами: для того, аби послідовний повторюваний вплив дія трансформувався в активність-дію, потрібен був деякий час, подолання локальних меж процесу, вихід на масовість.

Наступний, «чернігівський», період (1893–1900) біографії письменника після кількох років згаяного у творчому плані й «бідацького життя в Києві» [20, 9] відзначався відносною активізацією його громадсько-літературної діяльності. У Чернігові В. Самійленка знову, як за студентських часів, стрімко поглинула «українська стихія» – можливо, й дещо відмінна від «київської», але, прецінь, так само, як і та, дієва й одержима національною ідеєю. Тут він знайомиться з такими письменниками й етнографами-фольклористами старшого покоління, як Л. Глібов, С. Ніс, О. Русов; спілкується родинами й працює разом з Б. Грінченком та М. Коцюбинським на посадах у земській управі; вступає «до української громади, яка тоді складалася з 5 осіб: Іл. Шрага, А. Верзілова, В. Андрієвського, О. Тищинського та Ф. Шкуркиної» [257, 307]. У цьому контексті, щоправда, з великою натяжкою, можна роглядати також шлюб В. Самійленка з Ольгою Орішко[-Якименко], що був укладений 1 вересня (за ст. ст.) 1896 року. Тяжінням долі (чи простим збігом обставин?) батько нареченої походив з давнього козацького роду [134, 24]. Ідеї чернігівського прогресивно-патріотичного оточення письменника концептуально були втілені в його оригінальній літературній творчості.

За час перебування в Чернігові В. Самійленко відбувся як талановитий драматург. З шести відомих сценічних творів п'ять, крім утраченого жарту-оперетки «Свиридон Холодний» (1903), створені

саме в той період. Відносно раптове, хоча й короткотермінове, захоплення письменника мистецтвом театру можна пояснити кількома причинами: передусім – наполегливими жанровими пошуками; по-друге, спробою власної інтерпретації легенди про Марусю Чурай (як поштовх до дій); по-третє, загальним підвищеним інтересом до театральних постановок як з боку авторів п'єс, так само з боку глядача, що почасти доходило до абсурду й графоманських зловживань на цьому ґрунті; по-четверте, неординарним підходом до проблеми та специфікою ідейно-тематичного змісту сюжетів, що лягли в основу його драматичних полотен й етюдів; по-п'яте, складною політичною ситуацією в країні тощо. Треба сказати, що авторському амплу драматурга передував досвід театального актора-аматора, що його В. Самійленко набув, ще навчаючись в університеті. У нарисі Б. Лисянського з нагоди тридцятип'ятилітнього ювілею літературної діяльності письменника знаходимо: «Захоплене національною ідеєю молоде студентство вишукувало якнайширшого виходу для своїх патріотичних почувань; тому є цілком натуральним, що гурток товаришів Самійленка («Братство тарасівців». – М. М.) не обминув і театральної справи, влаштувавши – звичайно, з додержанням цілковитої конспірації – низку українських вистав; ... ставилися класично-побутові речі: «Назар Стодоля», «По ревізії» й т. инш. В цих виставах приймав активну участь і Самійленко; між иншим, у п'єсі «По ревізії» він грав писаря» [134, 16]. Вагоміше практику драматичного актора письменник розвинув, переїхавши до Чернігова, про що О. Тулубом були зроблені відповідні записи в «Матеріалах до життєпису Володимира Самійленка»: «Підчас добродійних театральних вистав у Чернигові я грав у деяких п'єсах комічні ролі, наприклад: Націєвського – в «Мартині Борулі», одного з босяків (Юхима) – в «Борцях за мрії», сина-хлопця – в «Степовому гості», дяків – у «Чумаках» і в «Бувальщині». Мої виступи театральні подобалися публіці» [257, 309]. Либонь, саме набутий акторський досвід був запорукою письменницького успіху В. Самійленка-драматурга. Зрештою, успіх цей – якщо слідувати за оцінкою відомого мистецтво- й театрознавця минулого Д. Антоновича, є умовним, оскільки на театральній сцені його вистави (за винятком окремих нечисленних постановок) так і не відбулися. На наш погляд, підхід Д. Антоновича до аналізованої проблеми надто суб'єктивний і містить у собі суттєву внутрішню суперечність, що спростовує її виявлення і доведення: «легка комедія» «Дядькова хвороба», як стверджує театральний критик, «була репертуарною п'єсою по деяких труппах» [3, 137]; цю

ж п'єсу «Самійленко вислав М. Кропивницькому, і вона була вперше поставлена в Харкові» [290, 583]; драматичний жарт «Химерний батько» входила до репертуару «Народного театру» в Чернігові [104, 74]; сатира-фантазія «У Гайхан-бея», за свідченням автора, була поставлена в Одесі [257, 309] і т. д. Між тим, зазначимо, число театральних постановок, здійснених професійними і самодіяльними акторами, для національного відродження, як і для самих авторів, на ту пору мало квалітативно-історичне значення. «За сумної пам'яті реакційних часів вісімдесятих та дев'яностих років, – підсумовує у праці «Триста років українського театру» Д. Антонович, – українські вистави – це був самотній майже спосіб зібрати українську громаду і на вні проявити її діяльність. Коли українське слово скрізь гналося і переслідувалося, друковане українське слово було сливе зовсім заборонене, сцена – це був єдиний терен, де українське слово могло лунати прилюдно і тому скрізь, де збиралися українці, де хотілося пропагувати українське слово, там хапалися за можливість уряджувати українські вистави. Постепенно і сам погляд на ці вистави установився, як на справу в першій мірі громадську і більше громадську, ніж мистецьку» [3, 170].

1900 року після семи літ відносно розміреного життя В. Самійленко пристає на умовляння директора Катеринодарського міського банку С. Ерастова і переїздить на дійсну службу «по військовій офіції (в «Областном Управленні» ...)» [134, 24] на Кубань. Достотну причину цього запрошення-пропозиції письменник з'ясував трохи згодом й оцінив відповідно у спогадах, продиктованих О. Тудубові, через чверть століття: «Людина з вищою освітою, щирий, свідомий Українець, людина енергійна, палка, – Ст. Ерастов поклав собі за мету зібрати на Кубань побільше української свідомої інтелігенції, щоб підвищити культурно цю цікаву країну колишніх запорожців. І таким робом він зібрав на Кубані чималу українську громаду» [257, 309]. Одразу після переїзду В. Самійленко стає одним з дієвих членів цієї громади. Роком потому пліч-о-пліч працює з так само одержимим національною ідеєю, як і він, українцем – поетом, а до того ще й актором труп М. Кропивницького – М. Вороним, який стараннями того-таки С. Ерастова до 1902 р. затримується тут «на службі в банку» [13, 23]. Підпис В. Самійленка знаходимо у числі перших під листом-адресом Ганні Барвінок (О. Білозерській-Куліш) з нагоди сорокалітнього ювілею її літературної діяльності від українських громадян Катеринодара, датованим 18 лютого 1901 року [222, 464]. За змістом послання робимо висновок про підхід його

авторів до розуміння проблеми національної ідеї як генеративного (породжувального) та консолідативного (об'єднавчого) елемента організації етнобуття соціуму загалом і творчого індивіда зокрема, що створює характеристично-класифікаційний контекст для оцінки того чи іншого літературного явища. Митець має бути оцінений відповідно до свого обдаровання, творчого потенціалу, суспільного статусу, морально-етичних принципів, життєвого кредо, реального внеску в процес націотворення, розбудови державного суверенітету тощо. Усе це, а ще – глибоку повагу до письменниці й патріотичний пафос, зауважуємо у згадуваному тут і цитованому далі адресі: «... засилаємо Вам з далекої Кубані щирий привіт і бажання ще довго, довго працювати на користь і розвій рідного письменства. Ваші суто народні оповідання, повиті тихим смутком і повні поезією, з'єднали Вам симпатію всіх земляків. Поетка жіночого горя, ви разом з тим і зразок української жінки патріотки! От чому постать Ганни Барвінок дорога всім, хто любить Україну, хто боліє її болем, хто бажає їй щастя» [222, 464]. Треба сказати, що українське життя Кубані на той час відчутно контрастувало з українським життям безпосередньо в Україні, що не могло не викликати у В. Самійленка внутрішнього захоплення і – в першу чергу – подиву. Парадоксально, але на чужині, якщо не брати до уваги кліматичних відмінностей, він побачив Україну значно ближчою, розкутішою і вільнішою, аніж там, де їй би годилось такою бути повсякчас. «Катеринодар, – згадує письменник, – узагалі робив тоді на мене гарне вражіння своїм суто українським оточенням, наприклад: козаки кудись виступають на конях з українськими піснями (у нас це було заборонено на Україні), а в «областном управленні» – вищій установі краю – зовсім не вміють розмовляти по-російськи, а тільки по-українськи» [257, 310].

На жаль, абсолютна неможливість повної адаптації в нових кліматичних умовах і постійна небезпека захворіти на малярію, як виявилось згодом, кардинально вплинули на подальшу долю В. Самійленка. Так, 1902 року він повертається в Україну, влаштовується на службу в повітовій земській управі Миргорода і майже три роки віддає рутинній чиновницькій праці. Зрештою, буденний і одноманітний в усіх відношеннях побут провінції втомлює письменника, а відтак «хвиля першої російської революції переносить його до осередку українського національно-громадського життя – Києва, до якого він переїздить в 1905 році» [134, 25]. Стихійність розгортання подій і психологічна неготовність мас скористатися назрілою політичною ситуацією увінчалися відомим результатом. Переїхавши до

Києва, В. Самійленко не знаходить де себе реалізувати з найбільшою користю для загальної справи, як в журналістиці. Тут йому знадобився досвід, набутий частково в студентську пору, а частково у т. зв. чернігівський період власної біографії: працює фейлетоністом і коректором газети «Громадська думка» (з 1906 р. – «Рада»), дописує до місячника «Нова громада», гумористичного часопису «Шершень», чернігівської «Десни» (з червня 1906 р. – «Утрення заря») тощо. Його громадсько-політична позиція цілком відповідає внутрішнім переконанням: бути потрібним і корисним своєму народові, батьківщині; постійно перебувати у вирі подій; за будь-яких обставин бути на своєму місці; офірувати ідеї себе до останку. Усі його художньо-публіцистичні твори, як і загалом сатирична поезія, спрямовані проти (на той час – уже недоугої, такої, що вичерпала себе) суспільної системи примусу та національного гніту, яка таки рано чи пізно мала впасти. Фейлетони В. Самійленка, попри їх зміст, злободенність тематики, художньо-естетичні цінності, гостроту викладу, вишукану структуру, «завжди відзначаються своєрідним національним колоритом» [86, 41]. Зауважимо принагідно, що письменник якраз належав до митців того типу, для яких національне було досконалою моделлю загальнолюдського [182, 29–30], що безпосередньо відбилося як у їхньому світогляді, так само й у творчості.

Мабуть, найневизначенішим і найскладнішим у морально-психологічному плані періодом життєпису В. Самійленка були роки, проведені на посаді нотаріуса в м. Добрянці Городнянського повіту на Чернігівщині (1907–1917). Самоізоляція за сприяння С. Шелухина на периферії, відхід від активного громадсько-політичного життя України, фактичне (подібне до заслання, хоч добровільно прийняте) обмеження реальної свободи («бо української громади там уже зовсім бракувало» [257, 311]), що нібито деякий час компенсувалося порівняно високими заробітками, наявністю вільного часу, насправді не влаштовували письменника, проте альтернативи їм також не було. Єдиним, що могло позбавити його відчуття гнітючої невизначеності, була літературна творчість. У Добрянці В. Самійленко створює ряд поезій і прозових фейлетонів, у яких намагається де зрозуміти, де переосмислити, а де пояснити тогочасну дійсність, послуговуючись засобами сатиричного зображення, впливати на неї, переінакшуючи; займається перекладацькою діяльністю. Контакти з «великим світом» підтримує суто через листування.

Відчутну динаміку в життя уже немолодого письменника привніс 1917 рік, коли, словами Б. Лисянського, «ходом революційних

подій в столиці України закладаються перші каміння української державності і постає орган національної влади – Українська Центральна Рада» [134, 25]. У березні, відразу після того, як «було скинуто Миколу II і Україна стала вільною» [257, 311], В. Самійленко покидає нотаріальну контору в Добрянці і знову (вже вкотре) переїжджає до Києва, де незабаром вливається в лави борців за утвердження української державності, працює на різних посадах у новоствореному уряді. Недоступні, а тому й невідомі досі для широкого загалу відомості про діяльність письменника протягом 1917–1921 рр. у складі різних владних інституцій УНР знаходимо в неодноразово цитованому нами нарисі його сучасника і соратника на еміграції Б. Лисянського: [березень 1917 – середина літа] (тут і далі при цитуванні дати у квадратних дужках – приблизні і встановлені за іншими історичними джерелами. – **М. М.**) – В. Самійленко «дістає призначення на посаду Начальника Інформаційного Відділу [Центральної Ради]. Через деякий час він переходить на службу до Міністерства Народньої Освіти (за часів Міністра [І.] Стешенка [літо 1917 – поч. 1918], а потім (вже при гетьманаті) – до Міністерства Фінансів [1918 – осінь 1920], де за часів Директоріяту дістає призначення на посаду Директора Департаменту Загальних Справ. Восени 1920 року Самійленко переходить до Міністерства Ісповідань (яке очолював І. Огієнко, входить до складу комісії з перекладу [257, 311]. – **М. М.**), а в біжучім [1921] році вступає на службу до Міністерства Закордонних Справ, де працює по пресовому відділу. В липні 1921 року він залишає урядову службу, але в листопаді вступає на неї знову по Міністерству Преси й Пропаганди» [134, 26]. Службовцем цього міністерства письменник вважався ще деякий час (імовірно, до кінця липня 1922 року – моменту переїзду до с. Милованя Товмацького повіту на Галичині). До речі, як зазначає автор того самого нарису, «заслуги Володимира Самійленка як національного письменника не пройшли мимо уваги Уряду Української Народньої Республіки і законом з дня 2 червня 1921 року йому призначено «почесну особисту до-життєву пенсію в розмірі платні зі всіма додатками по посаді Члена Ради Міністра» [134, 26]. Реально цей благородний акт українського еміграційного уряду слід вважати радше моральною, ніж матеріальною підтримкою дочасно постарілого митця, бо насправді грошовий еквівалент високої нагороди був мізерним, чисто символічним. В усякому разі, у Миловані він змушений був підробляти читанням лекцій з історії української літератури та географії на курсах при господарській школі [166, III, 216], жити в приміщенні місцевої «Просвіти», там само

й харчуватись [257, 311–312]. Крім того, дуже гнітило неприховане вороже ставлення тамтешніх жителів, наклепи та «дрібні шпильки ... некультурних служачих» освітнього закладу [166, III, 216–217], де він працював, що, зрештою, і стало чи не найголовнішою причиною його повернення в радянську Україну.

Взагалі еміграція, пов'язана з нею постійна психологічна напруга, часті переїзди та зміни місць проживання в кінцевому результаті негативно позначилися на здоров'ї письменника. Хронологічно події розгорталися так: **кінець січня 1919** – евакуація в рядах уряду Директорії з Києва; **до квітня 1919** – поступова втрата позицій: Вінниця – Кам'янець-Подільський; **квітень того ж року** – транзит через територію Волині (Рівне, Радивилів) на Галичину; **кінець весни – літо 1919** – перебування на Станіславщині (нині – Івано-Франківщина) – у Коломиї (чи самому Станіславі?); **літо 1919 – весна 1920** – знову Кам'янець-Подільський (тут В. Самійленко деякий час редагував з Ф. Коломійченком газету «Україна» [257, 311]); **весна – кінець 1920** – Вінниця (передостанній після Кам'янця етап відвоювання позицій і походу на Київ); **зима 1920/1921** – уже з сім'єю, так само у складі уряду, відступ до Кам'янця-Подільського й остаточна еміграція аж до Тарнова (нині – Польща). Далі стрімкий хід подій і, відповідно, ритм життя письменника дещо сповільнився. Від **зими 1920/1921 до двадцятих чисел липня 1922** живе у Тарнові. Тут гурток молодих українських письменників «Сонцесвіт» влаштовує йому урочистості з нагоди тридцятип'ятилітнього ювілею літературної діяльності. Товариство «Освіта» до цієї okazji видає дві брошури: Б. Лисянський «Володимир Самійленко: Нарис» та М. Обідний «Володимир Самійленко на терезах поетичної думки». Однак підвищена увага до особистості ювіляра аж ніяк не змогла зарадити погіршенню його фінансового стану. Ситуацію ускладнювали побутові незручності: родина мешкала в дуже тісній кімнатці, причому настільки, «що коли хтось з гостей до нього заходив, то жінка й дочка мусіли виходити в сіни» [166, II, 137]. **Останньої декади липня 1922 року** письменник змінює місце проживання на с. Миловань (зараз – Милування) Товмацького повіту й оселяється там **до кінця літа – початку осені 1923**. **Улітку того-таки 1923 року** на запрошення М. Черемшини буває з візитами у Снятині, а вже **у вересні** поселяється там і живе аж **до лютого наступного (1924) року** [295, 180]. Уже тоді, згадує Н. Семанюк-Черемшина, «в ньому відчувалась велика туга за батьківщиною... важко переживав еміграцію... Черемшина просив його співати свою улюблену пісню «Повій, вітре,

на Україну». Тоді очі поета починали особливо блищати, вони наповнювались слезами» [234, 62]. Загальний кризовий (психічний) стан В. Самійленка ще більше поглибила сімейна драма: напередодні Великодня за нез'ясованих обставин зникла дружина, майже через рік (23 лютого 1924) на його руках після пологів померла молодша дочка Галина, а через півтора місяця в Києві від туберкульозу й остання в роду дитина – найстарша Олена [166, III, 217–218]. На «велику» Україну письменник повертався з с. Карлова (нині – Прутівка) Снятинського повіту, де жив порівняно недовго: **з 3 лютого – до середини травня 1924 року.**

«20 травня 1924 р. Самійленко одержав евакуаційне свідоцтво, а 2 червня у Києві – радянське громадянство» [290, 32]. Процес рееміграції значно прискорила дружина поета, яка в день свого таємничого зникнення замість запланованої поїздки до Тарнова вибула до Харкова й там клопотала про дозвіл на його повернення в радянську Україну [166, III, 217]. Волею часу й обставин (похилий вік, присутня панічна непристосованість до пертурбацій життя і мінливостей долі, несумірна плінність і тиск подій, складна політична ситуація тощо) щонайменше п'ять передсмертних років В. Самійленко чи не найбільше (й у першу чергу в моральному й матеріальному планах) залежав від «української стихії», неперервний притягальний зв'язок з якою ми розкрили і довели. Увага, розуміння і прихильне ставлення місцевої української інтелігенції, заступництво й підтримка земляків-емігрантів, самозосередження на літературній творчості, разом узяті, допомогли письменникові якнайдовше відгородитися від обтяжливих негараздів, проблем, ментальної та фінансової скрути в умовах вимушеного (для нього – тимчасового) відчуження від батьківщини. Завдяки своєму найближчому, найвідданішому і безкорисному благодійникові й соратникові в еміграції М. Обідному, поет не почувався і не був самотнім на чужині. «... найбільше й найщиріше за мене, – згадував згодом із вдячністю, – піклувався М. Обідний. М. Обідний – це справжній мій добрий геній під час перебування мого в Галичині 1920–1924 рр.» [257, 312]. Перебуваючи поряд, він постійно віддано дбав про побут поета, займався розв'язанням нагальних приватних правових та господарських питань, сприяв призначенню еміграційним урядом довічної пенсії, стежив за вчасністю її виплати. На момент повернення В. Самійленка на батьківщину М. Обідний жив у Празі, а тому відшкодування витрат, пов'язаних з переїздом до Києва, узяв на себе ще один його добрий знайомий, колега-галичанин, письменник В. Стефанік [257, 312].

На жаль, сподіваної полегкості повернення в Україну поетові не додало. Навпаки – тут він автоматично втратив право на отримання належної йому пенсії й, оскільки проблематичною виявилася можливість влаштування на постійну посаду, змушений був обходитися поодинокими підробітками. Деякий час редагував «чужоземний відділ у Державному В[идавництв]ві», але невдовзі за станом здоров'я покинув цю роботу, активно, наскільки дозволяли сили і психофізичні умови, займався перекладацькою діяльністю, читав лекції з «української мови на Центральній пошті» [166, III, 218]. Зрештою, на початку інакше й не могло бути. Уже немолодий поет мав перейти повний період адаптації, звикнути до нового оточення, нових ідей, соціальних орієнтирів. Попри все те, гостроту становища значно поглиблював стереотип приналежності до «старшого покоління українських письменників», творчість яких «на той час сприймалася як щось архаїчне (з цим, власне, рано чи пізно стикається кожен митець. – М. М.), приречене на забуття і коли й не шкідливе ідеологічно, то, в кожному разі, не співзвучне часові...» [19, 86]. Для того, аби довести протилежне, В. Самійленкові потрібен був час, якого у нього, як виявилось згодом, критично не вистачало. Утім, виклик епохи митець прийняв беззастережно й відреагував на нього адекватно. Доказом того є єдина оригінальна, якщо не брати до уваги сонет-посвяту О. Тулубові, написана в радянській Україні, сатирична поема-алегорія на зразок іспанських сюжетів з чернечого життя В. Бласко Ібаньеса «Спритний ченчик», художньо-естетичні цінності якої ми розглянемо трохи далі. Певна річ, повернення на батьківщину не могло не позначитися (хоч якимось чином) на творчості письменника. «У Києві, – зазначає М. Чернопиский, – він був свідком і учасником відродження України: широким фронтом здійснювалася українізація, працювали національні школи, видавництва, Академія наук, творчі спілки, друкувалася масовими тиражами періодика тощо» [290, 33]. Але це вже була не та Україна, яку він покинув, емігруючи, кілька років до того. У коло київської української інтелігенції В. Самійленко влився органічно і швидко. Так чи інакше, це було його звичне – давно знайоме й рідне – середовище, доктрину якого він сповідував повсякчас: Л. Старицька-Черняхівська, М. Черняхівський, О. Тулуб, С. Єфремов, А. Кримський, О. Дорошкевич [19, 86], М. Грушевський, В. Матушевська, А. Головатенко [166, III, 222] та ін.

Значно проблематичніше було з політичним ладом: письменник не розумів і внутрішньо не приймав ідеологічної системи – вона не

приймала його. Перешкоди чинилися майже відкрито, навіть у дрібницях, як-от, наприклад, тяганина у справі призначення пенсії, про що близько року (зважай – безуспішно) клопоталися А. Кримський, С. Єфремов та О. Дорошкевич [19, 86]. На перший погляд, деякі зрушення у цьому питанні ніби й були, фактично ж – не далі формальних рішень і постанов. Незадовго до смерті в останньому листі до М. Обідного, датованому 1 серпня 1925 року, В. Самійленко з цього приводу писав так: «В березні ще з ініціативи Академії Наук піднято питання про призначення мені дожиттєвої пенсії; в вищих урядових сферах українських повне співчуття, а тим часом справа п'ятих місяць десь гальмується і не видно цьому кінця» [166, III, 219–220]. Взагалі ні самому письменникові за життя, ні його творам після фізичної смерті митця (це вже, мабуть, воля фатуму) довгий час ніяк не вдавалося здолати опозиційності до панівної (офіційної) влади – й головним чином через різко окреслену антитетичність ціннісних підходів до проблеми національної ідеї як напрямної суспільно-політичних відносин. «Мала духовна культура, безпринципність та убогість думки» новоявленого чиновництва, бюрократизм і цілковита байдужість до творчих здобутків й особистої долі «страждальця за націю і відданого Батьківщині сина», «поета, який 40 років виховував громадянство у негативнім відношенні до царського режиму і підготовляв його до відродження нації з неволі до своєї державности і свободи» глибоко обурювала його сучасників, але зарадити тому було майже неможливо. «Яка гірка іронія і zarazом трагедія нації! – скаржився на сторінках часопису «Діло» С. Шелухин. – Хто б міг сподіватися, що революція 1917 р., для якої Самійленко так віддано працював, тільки заступить для нього царських держиморд, цензорів і жандармів на революційних кар'єристів в українському уряді!» [301, 2]. Навіч – так званий парадоксальний «пасивний» (політика відвертого ігнорування) конфлікт Влади і Митця, спричинений політичною кон'юнктурою перехідної доби історії розвитку української суспільності як предтечі монолітної епохи «репресивної культури» [179, 51–67]. В останній найвідповідальніший момент Влада знехтувала інтересами Митця, цинічно проігнорувала, хворого та немічного, його самого, наблизивши тим самим фатальну годину смерті, але не зрадила, не відступилася від поета його рідна «українська стихія». Хоронили письменника за давнім козацьким звичаєм: «обили труну жовтим коленкором, а зверху труни поклали хрест із волошок. З Києва приїхали знайомий В[олодимира] І[вановича] єпископ владика Стороженко, Вол. Чехівський, один священик, один діякон і хор

з церкви Софії. Вони привезли з собою запорожський пояс, який несли впереду жалібного походу, і привезли чорну китаїку, якою прикрили труну» [166, III, 221–222].

Свого часу, осмислюючи всеосяжну спадщину Великого Кобзаря, В. Самійленко прийшов «до глибокої і плідної думки про незнищенність генія, коли його творча сила до останку віддана народові» [36, 100]. Цю ідею він обрав для себе основною лінією життя й літературно-громадської діяльності. Жив і творив для народу, і народ йому віддачив тим самим.

2. 3. Особливості рефлексії проблеми національної ідеї у творчості письменника постеміграційного періоду

XX століття в політичному й ідеологічному планах – складний і суперечливий період історії розвитку нашого суспільства від найдавніших часів до сьогодення. Основні визначальні риси доби утвердження радянської влади зламу 10-х – 20-х років XX століття і далі на наших теренах – подвійна мораль, дискредитовані свободи, удавана демократія, корекція суспільної свідомості та громадської думки, «полювання на відьом», суворий контроль за інакодумством, нівелювання особистості й національна асиміляція – усе це певним чином вплинуло на менталітет українського народу й позначилося на літературному процесі. Причому вплив цей як на свідомість людей, так і на літературний процес за способом, характером, мірою узагальнення й об'єктивністю відображення суспільних змін і процесів був неоднаковим. Оригінальна творчість у цьому плані на противагу літературознавству була значно вільнішою. Митці могли визнавати й славити свою епоху (апологети системи), могли ігнорувати її як таку або йти на компроміс (конформісти), а могли й перебувати з нею у відкритому й принциповому протистоянні (нонконформісти) (градація – за Р. Іваничуком [91, 141–147]. – М. М.). Для літературної критики подібної альтернативи не було, тому, цілком закономірно, простежуємо деяку її ідеологічну заангажованість.

Проблематичним, з огляду на вищесказане, в радянському літературознавстві бачиться критичний підхід до вивчення сатири як специфічної форми відображення дійсності, до того ж безвідносно до особистості й творчої ваги того чи іншого письменника та часу, в якому він жив і творив. Проблема вибору позначилася на об'єктивності наукових висновків та узагальнень. Таким чином,

сатира 20–80-х років нинішнього століття потребує обов'язкового належного й ґрунтовного дослідження, нового прочитання і переосмислення. Проте це аж ніяк не означає, що набутки літературознавства, зокрема – літературної критики цього періоду, потрібно остаточно й однозначно відкинути і творити науку заново. Наше завдання – розвивати науку, позбавивши її банальності, ідеологічних купюр і заангажованості.

1957 року в Держлітвидаві України побачила світ невелика збірка В. Самійленка «Спритний ченчик», куди увійшли однойменна сатирична поема, поезії «Те Деум», «Божий приклад» та інші твори письменника [226, 3–23]. Її зміст був визначений упорядником як антиклерикальний. Роком пізніше О. Бабишкін у літературно-критичному нарисі про В. Самійленка назвав заголовну поему репрезентованої збірки «одним з кращих антирелігійних творів в українській літературі» [5, 40] й акцентував нашу увагу на тому, що такою її зробили «легкий і бездоганний вірш, злегка фривольний сюжет і цілковита вільність у поводженні з «божественним» вченням про рай» [5, 39–40]. З ним однотайні такі дослідники творчості письменника, як А. Каспрук [98, 242], В. Погребенник [188, 31], П. Орлик [174, 170]. Утім, це тільки один бік проблеми. Підставою для подібного висновку є зовнішній зміст поеми, тобто система образів і розвиток сюжету (тут – запозичених). З цієї точки зору згадані науковці, безперечно, мають рацію. Проте, як відомо, реалізація творчого задуму будь-якого літературно-мистецького твору передбачає єдність зовнішнього і внутрішнього його змістів. Отож, розглядаючи у своїх працях сатиру В. Самійленка «Спритний ченчик», ці автори знехтували її останню характеристику – підтекст твору, що для аналізу й укладення об'єктивного резюме набагато важливіше.

В іншому ракурсі розглядають проблему М. Чернопиский та укладачі нового «Літературознавчого словника-довідника». М. Чернопиский, зокрема, пише: «Це сатира на переродженців-бюрократів, на світських ченчиків, «фахівців у вірі», що «в вік сухий, архіпрактичний» обсіли край, «хутір наш маленький» і з дивовижною винахідливістю проскакують крізь райську браму» [290, 32]. Далі у своїх судженнях пішли автори названого словника-довідника: вони в головному персонажі поеми доні Хуані із Сарагоси вбачають «ченчика» вищого рангу влади [137, 102]. Докази – вмотивовані, переконливі й у контексті нового прочитання твору заслуговують на увагу та існування. Разом з тим, таке потрактування змісту поеми нітрохи не применшує значення, не заперечує і не відкидає тез

О. Бабишкіна про «легкість і бездоганність вірша», «фривольність сюжету» та «цілковиту вільність» інтерпретації релігійного віровчення.

Сатира «Спритний ченчик», на нашу думку, – гротескно-алегоричний відгук В. Самійленка на політичну ситуацію, що склалася в Україні, після його повернення з еміграції. Це не просто технічний переспів «еспанської легенди», це, найперше, моральна необхідність поета-громадянина, поета-патріота; це своєрідний протест проти свавілля системи утопії, розвінчання «сумної доби невірства, що касує всі догмати», застереження від можливих фатальних наслідків духовної сліпоты народу. Певною мірою письменника тут можна ототожнити з месією, що прийшов до заблудлих та ошуканих людей і прагне «в скептичних душах розбудити справжню віру» – віру в себе, свій дух, свої сили.

В. Самійленко свідомо апелює до «справжньої святої віри», бо переконаний, що тільки вона є тим оберегом нації, який навіть під загрозою фізичного винищення не дозволив тій знеособитися, допоміг вистояти. Усією силою інвективи автор доводить, що проблема вибору в такому разі претензійна і парадоксальна: між злом і злом щось третє вибрати нереально.

Порівняймо: *перше коло зла* –

*Наш еспанський край щасливий,
Бо хоч босий він і голий,
То зате святая віра
Не вгасала тут ніколи.*

*Інквізиції святої
Не зменшалося тут роботи –
Все палили тут невірних
На пошану Сабаота.*

Друге коло –

*Постановлено на раді:
Весь цей край монастирями
Вкрити так, щоб тут усі вже
Стали в вірі фахівцями.*

*А тому, що став непевним
Курс небесної валюти,*

*Всі потрібні кошти з вірних
Постановлено стягнути.*

Третє коло –

*Тож і хутір наш маленький
Не лишивсь без благодаті,
І до нас прийшли монахи,
Всі побожні та пузаті.*

...І так далі.

Отже, спостерігаємо підміну понять «вибір» і «відбір» – характерна ознака тоталітарного суспільства. *Nota bene*: в Самійленковому «Спритному ченчиківі» слово «монах» почасти відлунює як «монарх»:

*Характерна тут дрібниця.
Що на N людей... монахів [мона(р)хів]
Стало N плюс одиниця.*

Або вже цитовані рядки:

*... І до нас прийшли монахи [мона(р)хи],
Всі побожні та пузаті.*

Основний принцип побудови твору – доведення від супротивного. Автор не нав'язує читачам свою позицію апіорі. Він моделює ситуацію, послуговуючись засобами бурлеску, гротеску та буфонади, й надає нам можливість зробити висновки самим.

Цікавим для аналізу в поемі є образ отця Хуана із Сарагоси:

*Палко так моливсь він богу,
Що в несилі просто падав
Непритомний на підлогу.*

*І щоб трохи очутитись,
Випивав пляшчину спирту,
Щоб набрати сил надалі,
Поїдав ковбасок скирту.*

Одержимий ілюзорною ідеєю й водночас спокушений світськими плотськими гріхами, для оправдання своїх вчинків він ладен був переінакшити світ, видавав бажане за дійсне, грішне за святе.

Сатирик настільки ретельно виписав характер свого персонажа, що іноді навіть виникає ілюзія можливості його ідентифікації з конкретним прототипом, хоча насправді цей образ є збірним. При читанні твору постійно відчувається двомірність зображення. Зрештою, це простежуємо не лише на змісті, але й у назві поеми.

Іронічне зменшувально-пестливе «ченчик» можна тлумачити однаково як похідне від слова «чернець», так само й від слова «чиновник». Таким чином, якщо зважити на паронімічно-етимологічну подібність цих слів, матимемо висновок, якого дійшов, досліджуючи сатиру «Спритний ченчик», М. Чернопиский (див. вище). Позиція укладачів нового «Літературознавчого словника-довідника» стосовно того, що в поемі «буфонадними засобами зображено» не просто «переродженця-бюрократа», як визначив тип героя М. Чернопиский, а саме – «вождя світового пролетаріату» В. Леніна [137, 102] – зрозуміла і цілком прийнятна. Логіка доведення така: у значенні слова «ченчик» міститься пряма вказівка на фізичну ваду (низький зріст) персонажа; навряд чи випадковим є збіг року написання твору й року смерті прототипу дона Хуана (останній, до речі, як і герой В. Самійленка, «прожив між нами тільки п'ятдесят чотири літа»). Передчасна й безглузда смерть «від запалення легенів», невизначеність «астрального тіла», загравання можновладця з народом і його «окульбачення» – вагомі деталі при зіставленні портретних характеристик монаха літературного й монарха реального.

Майже півстоліття тому О. Бабишкін цілком обґрунтовано констатував, що «іспанська легенда» про спритного ченчика є останнім значним твором Самійленка» [5, 39]. Таким залишається стан речей і на сьогодні, незалежно від переполяризації прочитання змісту поеми. «Самійленко-сатирик пройшов тернистий шлях від «Ельдорадо» (1886) до «Спритного ченчика» (1924) [251, 5]. Як у найпершій, так і в останній сатирах поет змалював гротескними тонами тогочасну (на конкретний момент) державу – частину імперії зі своїми проблемами і традиціями. «Ельдорадо» і «Спритний ченчик» – віхи сатиричної творчості письменника, а між ними були «Як-то весело жить на Україні!» (1886), «Мандрували, мандрували...» (1887), «Сон» («Я бачив сон, немов зібрались ми гуртом...») (1893), «Всеросійське свято» (*Коронація*) (1896), «Новий лад» (1906), «1908 рік» (1908), «Істинно руські заслуги» (1911), «Апетит» (орієнт. 1919) та ін.

Тематика перерахованих віршів і дати їх написання є переконливим свідченням того, що для Самійленка-митця і громадянина

державний устрій України, її внутрі- і зовнішньополітичні проблеми й стосунки повсякчас були на першому плані – цікавили, знаходили відгук у серці, надихали на творчість. І розглядати літературний доробок письменника потрібно саме в такому аспекті.

* * *

Отже, узагальнюючи викладений у цьому розділі матеріал, можемо задекларувати ряд умовиводів, що були з'ясовані нами в ході дослідження:

1. Національна ідея в житті та творчості В. Самійленка є цілісно-органічною (систематизованою, внутрішньо упорядкованою, відкрито-закритою – з радикалоімітованим виходом назовні й під'єднанням до аналогічних поріднених мікро- і макросистем) назагал і розгалуженою (багаторівневою) на ментально-аналітичному інформаційному зрізі. Властиво, який би рівень самореалізації письменника ми не розглянули: чи то громадська, чи літературна діяльність, – скрізь виявляється цей феномен. Він наявний також і на жанрово-тематичному рівні, котрий, на перший погляд, може здатися похідною підсистемою, хоча насправді є набагато складнішим від попереднього самостійним утворенням, і характеризує весь творчий доробок автора.

2. Творячи в рамках інформаційної модульності названих концептів, письменник неухильно обстоює ідейні засади філософії гуманізму, за якими найвищою життєвою (в т. ч. і суспільною) цінністю є людина – гармонійно розвинена, досконала особистість, натура духовно розкріпачена, морально стійка, альтруїстична, справедлива, милосердна і творча [269, 99]. Для В. Самійленка суттєвим є ціннісний підхід до людини як до носія автентичних національних рис, сповідувача ідей нації, адже для формування повновагих міжособистісних стосунків, побудованих на принципах взаємоповаги та цілковитої довіри, неодмінно має бути забезпечений як елемент внутрішньої свободи особистості ще й національний вибір, цебто гарантоване, а не фіктивно-деклароване право націй (як на рівні спільноти, так і на рівні етноіндивіда) на самовизначення, організацію життя та побуту, власний державний устрій, автохтонну (без необґрунтованих сторонніх впливів) культуру. Ці думки знайшли своє відображення в усій художньо-образній

системі автора. Між тим, аналізуючи доробок письменника, ми не обов'язково у кожному студійованому тексті маємо констатувати пряму вказівку на зауважену тут поправку. Залежно від концепції людини В. Самійленка й ідейного спрямування його творів, втілення мистецького задуму в них відбувається радше опосередковано, ніж безпосередньо (часто через іносказання, алегорії, через образну систему «герой/антигерой» і т. д.). Усе це дає нам підстави розмежувати особливості реалізації національної ідеї у творчості В. Самійленка додатково за такими рівнями:

- автора;
- ліричного героя;
- вигаданого героя або збірного типажу;
- персонажа-прототипу;
- адресата (об'єкта викриття, посвяти, уявного чи власне адресата);
- читача (глядача, слухача, інтерпретатора твору).

3. Закономірно акцентція фактажу й робочого (аналітичного) матеріалу, й над усе – манера його викладу можуть бути потрактовані як пафосні, проте такою, з огляду на нове прочитання й обумовлену часом і нагальністю рефлексію, є об'єктивна реальність, а це означає, що зауважена патетика схоластична лише зовні (за формальними ознаками).

4. Виходячи з положень попереднього судження і спираючись на результати проведеного у цьому розділі дослідження, засвідчуємо безапеляційну істинність початкової тези наукової роботи про комплексне суб'єктно-об'єктне відношення письменника до національної ідеї. Українська національна стихія (середовище) формувала світогляд й особистість В. Самійленка – громадянина і митця, а він, у свою чергу, активно переймав її ідеї та догмати, був виразником її морально-етичних принципів, норм і законів, впливав на плинність її генеративних процесів.

5. Проблема національної ідеї у творчості В. Самійленка є багатоаспектною, похідна від первісної і визначається ментальністю його власною і зображуваних ним героїв-персонажів, що буде предметом дослідження наступного розділу монографії.

Розділ III.

ДИНАМІЧНИЙ І СТАТИЧНИЙ АСПЕКТИ
УКРАЇНСЬКОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ
У ЖИТТЄТВОРЧОСТІ В. САМІЙЛЕНКА

Одним зі шляхів і суттєвих моментів аналізу художнього втілення національної ідеї у творчості В. Самійленка є спостереження еволюції світогляду письменника в його доробку та дослідження особливостей відтворення питомих рис національної ментальності в характері створених ним літературних героїв.

Практика дослідження і експлікації сутності, становлення (й насамперед – динамічної корекції з обов'язковою наступною перманентною стабілізацією), а також фактичної сумірності теоретичних засад української ментальності та забезпечення можливостей її модельної проєкції на конкретні аналітичні системи у вітчизняній науці порівняно нова й концептуально розроблена ще недостатньо, що проте аж ніяк не вказує на відсутність адекватної опорної теоретико-методологічної бази для фундаментального вивчення окресленої проблеми.

Етнопсихологія (наука, що безпосередньо займається питаннями національної ментальності, досліджує психічні особливості та самотність характеру народу й перебуває в тісному взаємозв'язку з художньою літературою, яка має унікальну здатність відтворювати та фіксувати прикметні риси певного (тут – українського) менталітету на діахронічному й синхронічному зрізах) через нав'язаний радянською ідеологією інформаційний карантин новітньої доби як обумовлена часом і необхідністю національна доктрина нашими вченими щойно ґрунтовно опрацьовується і поступово входить у період нормативного розвою. Попри це, можемо однозначно стверджувати про давню, вироблену століттями й узагальнену набутим колективним досвідом, традицію, що склала підвалини цієї галузі науково-дослідної діяльності. Спроби глибинного осмислення

теорії ментальності пов'язуємо з «філософією серця», що первісно постала з духовних первнів часів Київської Русі й козацької України (окремих ідей «Слова о законі і благодаті» Іларіона, творів К. Ставровецького, деяких інших церковних та культурних діячів минулого), заявлена і найоб'ємніше представлена у вченні Г. Сковороди й розвинута видатним українським філософом П. Юркевичем, прокоментована у працях Д. Чижевського, монографіях та колективних збірниках науковців сучасності. Порізнену абстраговану характеристику парадигми ментальності українців через синкретизм чи то вибірковість її складників (вдача, душа, поведінка, психіка, емоційність тощо) дали в українознавчих наукових і публіцистичних студіях такі відомі вчені, філософи, психологи, політологи минулого й нинішнього століть, як В. Антонович, М. Костомаров, М. Грушевський, Ю. Липа, Д. Донцов, Ю. Бойко, В. Липинський, М. Шлемкевич, Є. Онацький, О. Кульчицький, Б. Цимбалістий, В. Янів та ін. Їхні концепції виникали подекуди як цілком автономні спостереження й умовиводи або ж як культивовані на українському (в широкому розумінні) ґрунті відгуки, критика, дискусії, обробка, доповнення чи й, можливо, заперечення, спростування теорій (якщо не загалом, то принаймні положень) О. Шпенглера, Р. Емерсона, Л. Февра, М. Ладаруса, Х. Штейнталя, М. Бердяєва, А. Данилевського, Г. Гегеля, Й.-Г. Гердера, Й.-Г. Фіхте, інших авторів. Логічним продовженням й іманентно вищим (завершальним) етапом наукової об'єктивації досліджуваної проблеми має стати її цілісно-системне осягнення під кутом зору історіографічних дисциплін, у т. ч. й літературознавства, як-от – в орієнтації на життєтворчість В. Самійленка.

Поняття «ментальність» («менталітет») за своєю природою є містким і характеризується двома поліаспектними атрибутивними вимірами – філологічним і філософським, один з яких (перший) фіксує позаситуативне звуження/розширення та варіативність номінативного значення знака-універсалії, інший (другий) пристосовує науковій дефініції до галузей знань, які вони обслуговують.

Філологічний вимір концепту «ментальність», зважаючи на його понятійну вузькопрофільність, описуємо за такими проявами:

- етимологічний;
- інтерпретаційний;
- лінгвістичний;
- фольклористичний;
- літературознавчий.

Укладена класифікація виправдана хоча б тим, що дозволяє простежити логіку побудови та вертикальну й горизонтальну рухливість (мобільність) визначень вказаного поняття. Слово-знак «ментальність» у цьому сенсі жодним чином не відхиляється від нормативних меж номіни «розум, мислення, думка». Отже, конкретизуємо.

Для того, аби вивести етимологію і, не вдаючись до надмірної схоластики, щонайповніше з'ясувати квінтесенцію знака «ментальність», утворимо значеннєву міжмовну парадигму, яка на основі внутрішньої порідненості словоформ допоможе виявити динаміку та закономірності його входження у мовотворчий процес. Схематично це матиме такий вигляд: лат. *mēns, mentis* «розум, думка, мислення, характер, душевний склад» [54, 480]; англ. *mentality* «розум; інтелект, спосіб мислення» [155, 441]; фр. *mentalité* «склад розуму, світосприйняття; мислення; психологія» [274, 393]; чеськ. *mentalita* «склад розуму, спосіб мислення» («smýcleni») [38, 310; 286, 270]; слц. *mentalita* «склад розуму, душевний склад, спосіб мислення» [22, 218]; порт. *mentalidade* «спосіб мислення, напрям думок; розумові здібності» [246, 208]; нім. *mentalität* «склад розуму, спосіб мислення» [162, 584]; хорв. *mentalitēt* «склад ума, розумові здібності» [150, 465]; серб. *менталумѐт* «склад розуму, розумові здібності» [256, 254]; польськ. *mentalność* «характеристична структура розуму, своєрідний спосіб мислення й відношення до дійсності; розумовість» («charakterystyczna struktura umysłu, swoisty sposób myślenia i odnoszenia się do rzeczywistości; umysłowość») [146, 430]; укр. *ментальність* (*менталітет*).

На відміну від попереднього, інтерпретаційний аспект філологічного виміру концепту «ментальність» є його статичною характеристикою і виражається механічною фіксацією різночасових застиглих (рудиментарних) еволюційних змістоформ. Наприклад, первинно слово-знак «mens», як виявляється, суто номінативним значенням (концептом) не вичерпувалося, а мало, крім того, паралельне похідне персоніфікаційне розширення омонімічного характеру, що знайшло відображення у давній міфології. Знаком «Менс» («Мента») за античності йменували також римську богиню, що уособлювала людський розум [237, 140].

З лінгвістичним виявом проблеми розібратися набагато простіше, ніж з уже названими, хоча сам по собі він є надскладним. Проявляється це найперше в тому, що як понятійне оперття для всіх інших рівнів і вимірів концепту він [аспект] покликаний відстежити актуальність та шляхи входження цього слова-знака в активний запас

лексики сучасної української літературної мови, сприяти швидкій і якомога повнішій його рефлексії, дати найточніший опис і адекватне термінологічне тлумачення. На те, що маємо справу з живим творчим процесом мовного збагачення, динамічним до уніфікації семантики, відтак – однозначно статичним, вказує уже сам факт існування кількох рівноцінних автономних наукових визначень поняття. Поступове розгортання значення слова-знака «ментальність» («менталітет») від власне номінативного до уніфікованого відбито у хронології з'яви окремих спроб його лексикографічної об'єктивації.

До лексику автохтонних (материкових) українців ці слова (для нас – безперечно, неологізми) потрапили десь наприкінці 80-х, завдяки поступовому налагодженню, а згодом й активізації культурних і літературних зв'язків з українською діаспорою. У словники (спочатку – в орфографічні) їх, разом з похідними, було введено дещо пізніше – після здобуття і законодавчого утвердження Україною державної незалежності [177, 367–368]. Перше визначення поняття знаходимо лише 1995 року у словнику-довіднику С. Головащука (знаний також як укладач численних словників з правопису) «Українське літературне слововживання», й оформлено його таким чином: «**МЕНТАЛЬНІСТЬ, МЕНТАЛІТЕТ**. Характер мислення й світосприймання якогось народу, що вирізняє його з-поміж інших народів» [35, 156]. Роком пізніше авторами «Словника-довідника з культури української мови» було запропоновано ще одне визначення, причому – більш абстраговане від попереднього: «**МЕНТАЛЬНІСТЬ**. Спосіб мислити, почувати, а також ставитися до реальності, визначати свої обов'язки і завдання». Як ілюстрації додавалися словосполучення: «Національна ментальність. Дитяча ментальність. Тоталітарна ментальність» [48, 189]. Ще через два роки досліджуване поняття було описане так: 1. «**МЕНТАЛЬНІСТЬ**. Психічне обличчя, психічний склад народу, нації; психіка, інтелект, характер» [163, II, 605]. 2. «**МЕНТАЛІТЕТ. Ментальність**. Глибинний рівень колективної та індивідуальної свідомості; сукупність установок, нахилів індивіда чи соціальної групи мислити, відчувати та сприймати світ певним чином» [109, 98].

Подібно до останнього визначення тлумачить термін «ментальність» літературознавство (ще один, функціонально близький до кола філософських, аспект філологічного виміру поняття). В такому контексті суттєве значення має практична реалізація-застосування терміна, а тому в першу чергу до уваги береться його доктринальна сумірність з явищами та персоналіями літературного процесу.

Порівняймо: «**Ментальність** – глибинний рівень колективної та індивідуальної свідомості, усталена і водночас динамічна сукупність настанов особистості, демографічної групи у сприйманні залежно від етногенетичної пам'яті, культури тощо... Ознаки м[ентальності] позначаються на звичаях, традиціях, людській поведінці, на діяльності у будь-яких сферах, особливо яскраво – у мистецтві та літературі. Це стосується й українського письменства, що зумовлено глибоко органічними чинниками національної психології з її домінуючими емоційно-чуттєвими рисами, виявленими у тонкому ліризмі переживань (у піснях), мрійництві, одухотвореності, тяжінні до витонченого естетизму (народні вироби), гармонії (у ставленні до природи), повазі до особистісних інтересів, до свободи та вічного права тощо» [137, 4515]. З цього погляду, вести мову про еволюцію національної ментальності у життєтворчості того чи іншого митця означає аналізувати на різних темпоральних зрізах і загалом його характер мислення і поведінки, морально-етичні цінності та ідеали, естетичні смаки й уподобання, темперамент і стиль життя, виявляти типові риси світогляду та етногенетичну відповідність, що знайшли втілення і розвиток у громадсько-політичній діяльності й літературній спадщині, й ідентифікувати одержані результати з узагальненим образом-взірцем українця, витвореним зі врахуванням суми вибірки позитивних і негативних показників окремих представників репрезентованої (спорідненої) етнічної спільноти. При цьому автор у житті, ліричний герой і персонажі у творах мають складати неподільну єдність, адже всі вони є сутнісними частинками одного й того ж митця і порізно дають неповне уявлення про його особистість, вдачу, талант, міфи і мрії, реальність, творчу долю. Саме в такому ракурсі нам і належить далі розглянути постать письменника-громадянина, митця-патріота, просто людини, яким був і залишиться в пам'яті нащадків В. Самійленко. Щоправда, здійснюючи філологічний (літературознавчий) аналіз окресленої вище проблеми, маємо враховувати також її філософський вимір, бо тільки так можна забезпечити науково-методичне підґрунтя й об'єктивність результатів та умовиводів дослідження.

Філософський вимір концепту «ментальність» на противагу до філологічного є багатопрофільним і має тенденцію до постійного системного розширення. Лише за кілька останніх років у його площині зреалізували потужні потенції психологія, політологія, лінгво-націологія, культурологія, етнодержавознавство, українознавство, народознавство тощо. Оскільки детальне поаспектне функціональне

вивчення інформаційного простору цього виміру метою нашого дослідження не передбачене, зупинимось на кожному з його проявів оглядово, не виходячи за рамки дефініцій і не вдаючись до жодних коментарів.

Психологічний аспект. Ментальність або, за М. Лацарусом і Х. Штейнталем (1860), «народний дух» – особливе, замкнене утворення, що знаходить свій вияв у психологічній схожості індивідів, котрі належать до окремої нації, а водночас і свідомість, зміст якої може бути розкритий шляхом порівняльного вивчення мови, міфології, моралі й культури [101, 119].

Політологічний аспект. Ментальність або **менталітет** – своєрідний стан, рівень розвитку і спрямованості індивідуальної та групової свідомості, здатність до засвоєння норм, принципів, життєвих орієнтацій, суспільних цінностей та адаптації до умов соціального середовища, можливостей впливу на нього, відтворення сукупного досвіду попередніх поколінь [44, 351].

Лінгвонаціологічний аспект. «Ментальність» («менталітет») – глибинний рівень свідомості, від якого залежить специфіка світосприймання, світобачення, орієнтація і поведінка людини (спільноти) в реальності... Ментальність обумовлює, визначає особливості душі, серця і розуму, вона є серцевиною того, що називають характером народу... [199, 199].

Культурологічний аспект. Ментальність – національний тип світовідчуття, який ґрунтується на національних образах і певних символах, що зумовлюють стереотипи поведінки, психічні реакції, ставлення до навколишньої дійсності [260, 16].

Етносоціокультурний аспект. Під соборною ментальністю нації ... розуміємо типові для даного етносу схеми мислення, світоставлення, структури поведінки, заковані як в предметному світі культури, так і в єдиному інформаційному полі ноосфери, так званій психосфері (думкосфері). Ментальне поле забезпечує соборність не лише горизонтально – всіх нині сущих, але й вертикально, – створюючи невидимі мости між глибокою давниною і майбутніми віками [158, 310].

Етносоціофілософський аспект. МЕНТАЛЬНІСТЬ – це спільне «психологічне оснащення» представників певної культури, що дає змогу хаотичний потік різноманітних вражень інтегрувати свідомістю у певне світобачення, що визначає, врешті-решт, поведінку людини, соціальної групи, суспільства, внаслідок чого суб'єктивний

«зріз» суспільної динаміки органічно включається до об'єктивного історичного процесу [142, 91].

Українознавчий аспект. Менталітет українців – це їхні помисли й ідеали, їхній світогляд, індивідуально-національні риси характеру й життєдіяльності, основи та своєрідність духовності [113, 371].

Невід'ємною складовою українознавчого є **народознавчий аспект**, що його наукова література описує так: **Ментальність** або психологія національна – певна сукупність духовних якостей, яскраво виражена специфіка внутрішнього світу, яка проявляється в різних видах діяльності народу, ... самобутній мові, способі мислення, пізнанні дійсності, оригінальній культурі, своєрідних звичаях, традиціях, обрядах [195, 213].

Примітним для розуміння з обов'язковим введенням в комунікативний обіг і суттєвим для всебічної наукової об'єктивації є складний механізм наповнення поняття (концепту) «ментальність» («менталітет») реальним змістом, зокрема – його дворівневий характер: наскрізне міжнаукове концептуально-функціональне розгортання й можлива внутрішня мононаукова позиційно-атрибутивна розгалуженість. Схему першого рівня (й цього поки достатньо) ми описали вище: для ілюстрації та зіставно-протиставного порівняння – спроба ще одного – відчутно повнішого на протигагу заявленому – **політологічного** визначення досліджуваного поняття, що відбиває однотипну, не виходячи за межі атрибутивного простору певної науки, динаміку освоєння його змісту на другому (структурному відносно першого) рівні. З цього погляду: «**МЕНТАЛЬНІСТЬ (МЕНТАЛІТЕТ)** – спільна для соціально-політичної чи етнічної спільноти, організації своєрідна політико-психологічна сукупність понять, настанов, особливостей мислення та поведінки, яка дає змогу однаково сприймати соціально-політичні реалії, оцінювати їх і адекватно діяти, добре розуміючи один одного. М[енталітет] є одночасно організуючим, консолідуючим чинником на основі такої єдності. М[енталітет] сприяє підтриманню спадкоємності соціально-політичної групи, сталості поведінки її членів, особливо у кризових ситуаціях» [191, 395].

Взагалі, процес поліаспектної диференціації концепту «ментальність» у філософській площині, так само, як і об'єктивації у філологічній, вимірюється часо-просторовою тривалістю і має кількісну та якісну перспективу й застосування. З огляду на це, при з'ясуванні природи феномена врахуємо:

- а) його генезу;
- б) теоретичне наповнення;
- в) практичну адаптативну придатність і гнучкість;
- г) видоваріативну валентність;
- г) орієнтацію на етноіндивіда як носія ментальності та виразника ідей і прагнень моноспільноти;
- д) пряму і непряму художню рефлексію в мотивах та образах народної творчості, літератури й мистецтва;
- е) тенденції до розвитку.

Рецепція ментальності комплексом літературознавчих дисциплін тільки освоюється. Перенесення абстрактної теоретичної системи (а існування такої на сьогодні однозначно незаперечне) на перцептивний ґрунт внутрішньо підпорядковане основним законам діалектики, мислиться раціональним, відзначається актуальністю й можливе за умови дотримання методичності проведення наукових пошуків та експериментів. У зв'язку з цим, доцільним, на нашу думку, буде розширення понятійно-термінологічної бази дослідження.

У попередньому розділі, коли йшлося про значущість двозворотного генеративного впливу макроедностей моделі «митець – середовище» одна на одну з погляду реалізації національної ідеї, для того, аби щонайповніше передати суть, характер, змінність і залежність результативності перетворюючої дії від її векторного спрямування, ми змушені були абстрагуватися від узагальненого поняття «творчість» і вдалися до його умовного (концептуального) розмежування на «творчість літературну» і «творчість – активну життєву позицію». Таке формалізоване ситуативне перетворення уможливилася ще й характером модусно-атрибутивних міжсистемних відношень («митець» – «національна ідея» – «творчість»), мірилом об'єктивності (істинності) яких, зважаючи на специфіку дослідження, була їх суб'єктно-об'єктна проекція. У цьому контексті національну ідею ми розглядали як досконале позасуб'єктне самодостатнє ментальне утворення суб'єктивованого походження, що є продуктом тривалого історичного розвитку та еволюції національної свідомості – спочатку моноетнічної, а після державно-територіальної організації – й поліетнічної спільноти. Відповідно, ментальність, за цією формулою, – складова й еволюційно-темпоральний регулятор змісту національної ідеї, внутрішня характеристика індивіда, від якої залежить творча особистісна й державницька витребуваність і самореалізація нації. Отже, надалі, виходячи зі внутрішньоб'єктної природи ментальності, світогляд, життя, громадсько-політичну діяльність та

літературну творчість письменника ми будемо трактувати як системно-органічну цілість, глибина і зміст якої вимірюються науковим поняттям «життєтворчість».

Життєтворчість у найзагальнішому розумінні і як її пояснює психологія та педагогіка науки – «особлива й вища форма прояву творчої суті людини. Це духовно-практична діяльність особистості, спрямована на творче проектування та здійснення її життєвого проекту» [197, 158]. Інакше кажучи, життєтворчість – це і «спосіб вирішення життєвих задач», і «процес упорядкування особистістю подійної картини життя», і «процес самовдосконалення особистості» [197, 160–167], і творче реноме митця, його життєве кредо тощо. Разом з тим, життєтворчість – це ще й інформаційний код багаторівневої акумуляції національної ментальності творчої особистості, сприятливий ґрунт для сутнісної (до- і відцентрової) реалізації та дослідження національної ідеї.

Застосуємо наші теоретичні побудови-узагальнення на практиці.

3. 1. Мотив сліз і жалю у творчій спадщині письменника

Ментальність української нації, так само, як і будь-якої іншої, залежить від співвідношення у ній ряду позитивних і негативних чинників-домінант, які визначають її самобутність. Поетичність природи, свободолюбність, індивідуалізм, паритетність взаємин, справедливність, терпимість, гуманність до ворогів, глибока емоційність, довіра, щирість, доброзичливість – маємо далеко не повний перелік чеснот і хиб, закладених у характері українців, з властивою тільки нашій нації внутрішньою антитетичною розмитістю, а то й двоїстістю переважної більшості з них. Помічений феномен намагалися з'ясувати свого часу Ю. Бойко, Д. Донцов, М. Шлемкевич, В. Липинський, Ю. Липа, їхній досвід розвинули нині Ю. Римаренко, П. Кононенко, В. Храмова та інші. Проблема не вичерпана й досі.

Прикметно: усі питомі риси ментальності народу до найтонших нюансів перебрала на себе література. Іноді це її підносило, іноді – підривало підвалини. З одного боку, національна література породжувала національних геніїв, вони творили її велич, з іншого – через зловживання на ґрунті національної ідеї, спричинені спотворенням (навіть/чи атрофією) ментальної структури, вкрай радикальними настроями окремих літераторів, в літературу почали проникати кризові явища, найкритичнішими з яких були синдроми етнографізму, проти якого, до речі, активно виступав В. Самійленко

(«Драма без горілки»), котляревщини (яскравий приклад творення ідеалу з ідеї), епігонства тощо. Не завжди адекватно проявлялася в літературі й така риса народного характеру, як відверта сентиментальність. Якщо в житті, скажімо, це було зовні непримітним, то в художніх (й особливо – поетичних) текстах надмірне захоплення темою призводило до ефекту, протилежного очікуваному, – створювало ілюзію суцільного плачу, що, звісна річ, не могло не породити низки слушних закидів на її адресу з боку деяких теоретиків та ідеологів нації. Найприйнятніше логічне пояснення ситуації, наприклад, намагався знайти Д. Донцов (стаття «Криза нашої літератури»). «Соціальна несправедливість, расова нерівність, особисте нещастя, національна катастрофа, – пише він, – на всі ці явища реагує українське письменство переважно **жалем**. Це якась насолода терпіння, розкошований в почуттю жалю...» [59, 55]. Ю. Римаренко, сучасний дослідник в царині етнодержавознавства, вбачає в цьому суто суб'єктивні причини, які він означив як «національне самоїдство на українському ґрунті». «В українській етнофілософській думці, – наголошує він, – вже зверталася увага на те, що українцям притаманна така ... національна риса, як «надзвичайна тонкосльозість». «Ми плачемо, зітхаємо, скаржимося та скиглимо на кожному кроці. Отже, українці лише на те здатні, щоб качатися на долівці, дригати ногами та кричати» (В. Винниченко)» [204, 64]. Факт, на нашу думку, незаперечний, але й не рокований як останній присуд. Й відчутно зарадити поглибленню загальної кризи становища здатна тільки національна еліта, тому найбільша відповідальність тут лягає, передусім, на письменство. Зрозуміло, ментальність народу за рекордно короткий термін не виправиш, проте можна кардинально змінити на краще в цьому плані літературу, на якій той народ виховується. І тоді вже не будуть звучати претензійно, як докір, а прецінь як заклик до дії, до зруйнування упереджених стереотипів й нарешті – активної творчості слова: «Є в світі ковалі слова, які виковують нову душу своїх поколінь. Дають їй **напрямок, волю, гарт, зміст, мету, великі взірці, бажання жити й творити**, формувати себе і – інших. Наші «мистці для мистецтва» – створюють хіба атмосферу або цинізму або гасла – «моя хата скраю», повертаючись спиною до великих проблем сучасності, або **апотеозу жалю і нездарства**, атмосферу, в якій не зродиться ні один великий твір» [59, 255–256].

Попри те, неабияк тут також важить такий момент, як індивідуальний (диференційований) підхід до оцінки творчості окремо взятого митця як основна передумова формування предметних суджень й

умовиводів про нього й затим уже – громадської думки, тобто літературний процес – розглянутий не загальною, а в персоналіях. В одних авторів образ сльози може мати відкрито банальне навантаження, свідчити про відсутність будь-якого літературного й естетичного смаку, примітивність мислення, а отже, дійсно вказувати на занепадницькі тенденції в літературі, в інших – це багатогранний, з глибоким підтекстом, образ-символ, через який фокусується навколишня дійсність, ідеї, настрої, почуття, багатство внутрішнього світу, душа автора (ліричного героя), народу, невід’ємною частиною якого він є. Тому ще треба довести – схваленням чи зауваженням є насправді твердження Д. Донцова про те, що «для **Самійленка** «найціннішою перлиною» людської душі є «**слеза** свята за нещасний люд пролита» [59, 55].

Як свідчать результати проведеного нами дослідження, мотив сліз і жалю у життєтворчості В. Самійленка поліфонічний і є, крім часткового опису типових елементів творчого методу письменника, формальних стильових ознак письма, притаманної тільки йому манери творення образу, укладу мислення, світобачення та світовідчуття, темпераменту тощо, ще й утіленою в слові динамічною характеристикою української ментальності. Немає сенсу заперечувати, що загостреної чутливості в літературному доробку митця багато, аж надто, проте не викликає ані найменшого сумніву і той факт, що скрізь вона різна – за характером, способом і мірою вияву, спрямуванням, інтимністю/поверховістю й под. Навіть якщо порівняти самі сльози на початку, в середині й кінці творчого шляху автора, дотримуючись хронології написання текстів, або ж за між- і внутріжанровим протиставленням творів, помітимо цікаву закономірність: у жодному разі ані штрихом ці сльози не повторюють сконцентрованих у їхньому змісті почуттів. І тим самим ще більше виявляється творчий геній письменника.

Сльози, сум і жаль початку літературної творчості В. Самійленка, що відбилися в ліричних поезіях «Ридання душі» (1884), «Сумна наша пісня, як наше життя» (1885), – це прояв щирих почуттів молодій людині, яка постала перед першим самостійним, а тому – надзвичайно складним й відповідальним, життєвим вибором, відкрита душею і серцем, незахищена від кривди, беззахисна перед можливими помилками й необачними кроками у жорсткому світі різючих контрастів. Непевність, безвихідь, дискомфорт, розпука, безнадія, розчарування, дух зневіри, відчуття вакууму, пошук розради, захисту, втіхи – усе в тих сльозах, непідробне й особистісне. Й відразу – перше випробування на опірність і літературний хист: усе те могло перейти на самоплив і понівечити талант митця-початківця. Однак цього

не сталося, бо митець, хоч і був неофітом, все ж виявився сильнішим, зумів зорганізуватися і проявити силу характеру.

Відтак сльози В. Самійленка втрачають руйнівний егоцентризм і надалі переорієнтовуються на негаразди довкілля. Письменник вчиться розуміти життя: чи не тому у вірші «Грішниця» (1884) ми не знайдемо ні «гідливості», ні «зневаги злої», ні «докору», ні осуду до жінки, котра, аби вижити, перейшла межу моралі, «бо молода була, не бачила ще світа», «занедбала стид» і «шляхом гріха, заплющившись, пішла». Ні крихти цинізму, злостивості – лише жаль співчуття. Отут якраз і з'являється та, скептично відкинута Д. Донцовим, «сльоза святая за нещасний люд пролита» («Найдорожча перлина», 1886), але не просто як скигління, плач, сентименти, а як консолідуюче навколо спільної ідеї начало:

*Ту перлину не дістати
Ні з печер землі, ні з моря:
Тільки той її знаходить,
Хто чутким родивсь до горя.*

Розмірковуючи над улаштуванням життя, його подвійною мораллю, поет доходить висновку, що тільки чуйність здатна згуртувати людей, а отже, й змінити на краще світ. Без неї не буває ні дружби, ні любові, ні милосердя, ні порозуміння, ні злагоди, ні, тим паче, щастя. Збагнувши це, В. Самійленко прагне донести людям, що розтрачати чуйність на сльози і жаль – все одно, що не мати її взагалі. Таке почуття, може, і щире, але не дає миттєвої слабкості; коли ж воно переростає на суцільне хронічне голосіння, одразу втрачає будь-який сенс, роз'єднує, а не згуртовує. Почуття мають спонукати дію, а дія – проявлятися в них. Інакше, якщо життя звести до примітиву циклічної «тонкосльозості», правдиві сльози запізнілого прозріння і каяття, як-от у поезії «Зимовий діалог» (1885), уже ніхто не зрозуміє. Мало того, ці сльози – уражені фальшю, породжують розпач, панічний страх і безсилля перед мінливостями долі, позбавляють волі, надії, оптимізму, хоча насправді, мали б застерегти, бо вмістили:

*Душі... [Старого] жаль і плач великий
По страченій даремно молодості, –
По силах, кинутих на марну працю
Без пользи людям і собі самому.*

Природно, зауважена таким чином непрогнозованість виховного впливу одного покоління на інше, взагалі – людини на людину, схилила письменника до думки про те, що людську душу, життя найкраще вимірювати піснею («Пісня», 1886), адже єдина фальш, яку вона може хіба допустити, – неточно підібраний тон мелодії, усе поза цим – правдиве, справжнє, гармонійне. Поет переконаний, що тільки в пісні (й ні деінде більше) «найзапекліші спізнали // Благії сльози спочуття». Мабуть, саме цим найдоречніше мотивувати намагання автора намалювати у вірші «Розкажи ти, моя Музо» (1886) власну програму порозуміння – гуманну за змістом, утопічну, зважаючи на брак досвіду, за формою. Апелюючи до здорового глузду тих, що «нудять дурно світом», він закликає їх піти «до братів своїх страждених», розрадити, утерти «на їхніх очіх // Сльози тяжкіі щоденні», «спізнати потреби, задовольнити бажання і допомогти ділом щирим». За ідеальних умов і тут, це – дійсно сльози порозуміння, що веде до єднання. На жаль, реально вони – далеко не такі.

Окреме місце в життєтворчості В. Самійленка посідають поминальні сльози та плачі (теж пов'язані з єднанням українського народу, проте присутньо – іншого плану), що засвідчено у творах-реквіємах «На роковини смерті Шевченка» (1888), «26 лютого» (1890), «Вінок Тарасові Шевченку в день 26 лютого» (1906), «На смерть Лесі Українки» (1913) й под. У них – «високий творчий геній» і дух нації: гордість за людей, велич і невмирущість народу, любов, краса почуттів, данина людської пам'яті, скорбота і жаль непоправної втрати, велика надія.

Жертовні сльози в ім'я України (цикл «Україні», 1888) є особливим виявом глибоких патріотичних почуттів митця. За природою – це сльози-пісні на славу рідного краю, значно сильніші від згадуваних як протиставлення «несхнучих сліз», які «любий образ чистий тяжко туманяють»; це «дар малий // Великої і вірної любові». Повсякчас скеровані на адресата, вони приносять тим, хто того потребує, натхнення, виховують упевненість у собі, активізують до дії, мають здатність протистояти негативним явищам та впливам.

Продовжують україноцентричний асоціативний ряд злостиві сльози сорому за покривджений народ, що «в божевільний час сам відкинувся свободи» (поезія «О, де набрати слів?...» із циклу «Ямби», 1889). Авторіві годі збагнути пасивність і смиренність вдачі, саморозтрачання на межі самозабуття української нації, в той час, «як лютії кати в нашій хаті бенкетують». Адже це аномально:

повне безглуздя приймати як даність, як вищий закон зверхність, приниження та глум, дозволяти зайдам-чужинцям «шматувати душу», виплакувати горе і самозабутньо втішатися слабкодушкими слізьми й меланхолією, до яких усі глухі й байдужі. Власне ставлення письменника до ерзац-проблеми вміщується в чіткій риторичній формулі:

*Щодня те бачити! І очі ще мої
Не вийшли разом із сльозами?*

Перспектива, звісна річ, невтішна, проте доконче дієва й багатонадійна. Втративши останні ілюзії щодо розсудливості свого народу, В. Самійленко поступово починає схилитися до моралізаторства. Відтепер його досвідні програми подолання кризи національної ментальності вже не зникаються суто на рівні почуттів особистості, як раніше, а відчутно розширюються, зосереджуючи повторюваний гіпнотичний вплив-дію на підкірку етноіндивідів, потенційних рушіїв суспільно-історичних змін. При цьому власні переконання він вносить у свідомість мас як аксіоматичну громадську думку, вільно маніпулюючи їхніми вчинками, диктуючи поведінку (поезія «Вже годі плакати!..» цього ж циклу, 1889):

*Вже годі плакати! Нехай із уст смутних
Не йде в нас слово безнадії,
Нехай душа болить і мліє з мук страшних,
Сльоза ж не скотиться на вії!
Святиня та сльоза... Її не будем лить
На очах тих, що нас катують,
Вони б ще збільшили той біль, що в нас болить,
А з наших сліз вони глузують.*

Навчившись керувати своїми емоціями та почуттями, рано пізнавши життєву мудрість, поет намагається просвітити «окулярний» народ, вказати йому праведний шлях до щастя. Досягти успіху в цьому контрастному світі (на те і контрасти), впевнений він, не становить великих зусиль: потрібно лишень трансформувати вразливість у гідність, назавжди забути про сльози, які тільки розтрачають духовну енергію нації, знайти у собі впевненість, віру, силу і волю, і кинути виклик «неправдам, насильству, кривді й зду», які невідомо спотворюють дійсність:

*Не будемо давати ми виразу чуттям,
Що так з душі на волю рвуться...*

.....
*Не очі, повні сліз, тоді покажем ми,
Не пісню зложимо журливу.
Ні!.. Гордо станем ми перед всіма людьми
З грозою праведного гніву.*

.....
*І наш гарячий ямб грімницею впаде
На кривди гидкую будову.*

Цитовані рядки є своєрідним поетичним маніфестом митця, в якому найточніше засвідчено його суспільно-політичні погляди в руслі української національної ідеї. Вже ніби й не ідеаліст, проте ще поки далеко не радикал. Можливо, тому, що час такий, можливо, далася взнаки обмеженість досвіду, а може бути, що всі проблеми суціль приховані в суперечливій поетовій вдачі.

Утім, як справжній митець В. Самійленко за будь-яких обставин завжди діє відповідно до внутрішнього морального кодексу. Те саме стосується його поглядів на життя, поезію, мистецтво. Він-бо знає напевне, що суттю Вічності, гармонії світу, верховенства духовності над меркантилізмом, берегами пам'яті є найтонші людські почуття, які, попри все, додають оптимізму, приносять задоволення, душевний спокій, щастя. Така думка превалює у його вірші «Не вмре поезія» (1891), написаному автором у важкі часи фахової, творчої і життєвої невизначеності, що притім жодним чином не зіпсувало загальний настрій твору. Пор.:

*Не вмре поезія, не згине творчість духа,
Поки жива земля, поки на їй живуть,
Поки природи глас людина серцем слуха...*

На жаль, навіть у такому великонадійному творі, як цей, без сліз не обійшлося. Власне, сльози тут не стільки матеріалізовані, як умовні, й асоціюються з людським горем і злою долею, є їхньою мірою, пам'яттю покоління:

*І поки на землі ще є одна сльозина,
Поезія її нащадкам передасть...*

Разом з тим, ідейний зміст вірша, його оптимістичний тон й емоційно-чуттєва налаштованість вказують на значне прогресування національної ментальності письменника, зокрема, – на рішучу усвідомлену готовність перебороти душевний надмір сентиментів й, у першу чергу, вроджену безґрунтовну вразливість (плаксивість, «тонкосльозість»). Поза будь-яким сумнівом, дуже добре, що поезія має таку шляхетну здатність, сказати б, місію – бути нетлінним зв'язком, генетичною пам'яттю поколінь, родоводом нації, однак для самого поета, його народу, велелюдності було б набагато краще, аби в ній [поезії] не лишилося зовсім ні жалю, ні навіть натяку на горе й недолю – одні тільки сльози радості та щастя. Щоправда, повна відсутність сліз і жалю для людини таїть у собі іншу, не менш згубну небезпеку: можливість розвинутися у цинічну байдужість і черствість. Найскладніше і найвідповідальніше в цьому – відчуті міру і витримати такт: окремо – для поезії, окремо – для життя. Мабуть, має в природі, ментальності, між нами бути все-таки така реалія, як сльози: дещо подібні до тих, що ми зауважили в поезії «Грішниця», *сльози щирості та співчуття; ритуальні сльози; сльози дії й под.*, але в жодному разі **не** *сльози-влада, сльози-абсолют* чи, так само «*сльози заради сліз*», інакше нам усім не минути страшного фатального лиха – знеособлення, краху, духовної смерті, «руїни душі», як це інтерпретував у поетичній формі В. Самійленко (диптих «Над руїнами», 1891):

*О, плачте, ви, хто сльози ма в очах,
О, плачте над руїнами святині!
Нехай побачу я ще в тих сльозах,
Що в вас душа ще досі не в руїні.*

*Але ні краплі сліз в очах ясних!
І погляд мов чужий усім стражданням...
І чую я один веселий сміх
В краю, де треба б бути самим риданням...*

Навіч – ще одна ментальна характеристика сліз у життєтворчості письменника: міра людяності, духовності.

Нетрадиційним поглядом на ідилію й довершеність природи крізь призму буденності та приземленості людського існування без перебільшення можна назвати поетичний цикл В. Самійленка «Весна» (1892). Кожна думка, кожен троп, кожен образ об'єднаних у ньому творів побудовано на гострих алюзіях життя. Наприклад: «Приходь же, весно: вже готові всі ми // Тебе, богине пишна, зустрічати»

– «І от тоді почнем ми оживати // І заміцнитись силами новими»; «Чому ж не хочеш ошастити природу?» – «Чи тим, що в ній живе народ нікчемний?»; «О чарівнице! лікарко чудова!» – «Ти гоїш рани втомленого духа»; «Холодні хмари, сонце, ти розбило!» – «наші хати тьма повити хоче!» і т. д. Поступово відчуття натякової умовності віршоформ зникає і, врешті-решт, переходить у власне відвертість. Фінал циклу – різкий, новелістичний:

*О весно, весно, чистеє кохання,
Якби ти й кожне серце обновила!*

*Якби й наш дух ти так красою вкрила,
Щоб без злоби, зневір'я й горювання
Твоїх пташок ми чули щебетання.
Чи над людьми твоя краса безсила?*

.....
*І тільки смутно, що з такого раю
Зробили ми долину мук безкраю,
Де тільки й можна плакати-ридати.*

Як бачимо, обіграний у цих рядках («Сонет 9») мотив сліз і жалю має форму докору й розчарування, але вже не світом чи життям, як колись, а патологічною пасивністю і самонавіяною неміччю людей. Від проблем цивілізації, якщо не усунути їх своєчасно, можна хіба ненадовго абстрагуватися, відсторонитися ж – ніколи. Втіхи не зможе дати навіть сама природа. Сила нації – в її духовності. Цю сентенцію прямо чи опосередковано намагався своїми творами донести до розуміння співвітчизників В. Самійленко, тому весну в однойменному поетичному циклі варто розглядати не стільки як звичне всім оновлення природи, а радше як закономірну й неминучу пору суспільно-політичних змін, яка – прийде час – таки настане. Отож, зрозуміла та послідовна, у зв'язку з цим, з'ява у «Канцоні 1» аналізованого циклу мотиву сліз як вияву безмежного людського щастя, яке вже не підвладне ні злу, ні песимізму, ні руїні:

*Журбу свою
Забуду, щастя там [серед оновленої природи] знайду,
По муках всіх
До чар твоїх
З сльозами щастя припаду.*

Мотив сліз і жалю в сатиричному доробку письменника, зважаючи на специфіку художньої рефлексії дійсності, помітно відрізняється від аналогічного мотиву, зреалізованого в ліричній поезії (див. вище), – як за частотністю вживання, так і за смисловим навантаженням. З точки зору логіки понять, сатира і сентиментальність реально є абсолютно несумісними, навіть більше – взаємовиключають одна одну. Умовно таке поєднання цілком можливе: використання сентиментальністю прийомів і засобів сатиричного зображення породжує цинізм; сентиментальність у сатирі дозволяє гіперболізувати до комізму почуття та вчинки героїв, чим тільки поглиблює її викривальний ефект. Звісна річ, зловживання на цьому ґрунті, як-от надмір або невдале (недоречне) використання прийому, може призвести до спотворення основного ідейного змісту творів і загального уявлення про творчість їх авторів, що, у свою чергу, негативно впливає на літературний процес.

Поміrkований щодо цього, а отже, й захищений від банальності та несмаку, в сатирі В. Самійленко. Парадоксальне поєднання сміху і плачу – характерна ознака його мислення, світобачення, манери письма, авторського стилю, нарешті – великого таланту. За спостереженням О. Дорошкевича, «... плач і скорбний сміх, дві рівноцінні сили, що так різко розмежовують усю Самійленкову творчість» і мають «єдине генетичне джерело» [67, 228]. Органічний синтез цих сил дав для таланту митця могутнє творче начало.

Як зазначалося, сльози в сатирі письменника структурно відмінні від сліз у ліричній поезії: в них значно менше жалошів (саме жалошів, а не жалю), співчуття і, відповідно, більше різкості, безпринципності. В одних випадках – це сльози наївності графомана, в «чудовні твори» якого «лойову вгорнули свічку», чим завдали марнописцю непомірної шкоди («Горе поета», 1886); в інших (напр., сатиричній поезії «Сон», 1893) – з позиції автора, то сльози злості та приниження за втрату народом національної гордості, а поперед тим і людської гідності; з позиції знеособлених героїв-манкуртів, то «сльози подяки» за неадекватну прихильність і «звірячу любов» гостей-глитаїв, котрі на ласку, гостинність і терплячість звикали відповідати блюзнірством, брутальністю і жорстокістю:

*І гості ті були неначе й не чужі,
Але...*

.....

*Збувши нас і привітати...
... як хижі ті вовки,
Глитали гості нашу страву,
А ми сховалися в далекії кутки
І відтіть їм співали славу.
І як хто з них шпурне обгризений шматок,
Ми кидались, як ті собаки,
Ловили, хто пійма, й, вернувшись в куток,
Слізьми вмивалися з подяки.
А гості жерли все; роздулися, як піч,
І, страшно вирячивши очі,
Нас лаять почали, ми ж слухали ту річ,
Як слухають слова пророчі.*

У цьому вірші, розглядаючи наслідки тривалого нівелювання ментальності з одночасною деградацією особистості українців, що майже півтора (фактично ж – понад два) століття перебували під національним гнітом, засобами інвективи сатирик намагається подолати стереотип загальної беспорядності свого народу. Певним чином це йому таки вдається, але через коли просторову, а коли й часову локалізацію впливу його поезії на свідомість мас, це не могло мати бажаних дієвих результатів, а відтак і спровокувати в суспільстві незворотні регенеративні процеси. Для того, аби набути масового радикального характеру, явищу (впливові-дії) належало пройти ряд етапів поступального перетворення (до активності-дії), що забезпечити на той час з різних (об'єктивних і суб'єктивних) причин було абсолютно неможливо.

Сльози іронії у віршованому фейлетоні «Истинно русский плач над могилою В. К. Плеве и К°» (1904) вже не такі дошкульні, як сльози-крик, сльози-біль у сатирі «Сон». Реально їх не існує взагалі. Стилізований під ритуальний плач (народне голосіння) твір передає (точніше, пародіює) типізовано-гіперболізовані автором щирі почуття української людної з приводу смерті (вбивства) високого чиновника, міністра внутрішніх справ імперії, шефа жандармерії, відомого російського шовініста-реакціонера, активного русифікатора, пригнічувача національно-визвольної боротьби В. Плеве. Трагікомізм ситуації – в її абсурдності: замість того, щоб, дійсно, сумувати зі втрати якої-не-якої, проте людини, «наш народ великий православний» невимовно радіє, й у тій радості – жодної краплі цинізму, тільки – надія.

Близький за ідейно-художнім змістом до цієї поезії фейлетон «Україна тяжко плаче...» (1917). Тут В. Самійленко вже вільніший у слові, адже подія (усунення від влади міністра-голови Тимчасового уряду, консерватора щодо національного питання і самовизначення народів імперії О. Керенського), на яку він відгукнувся названим віршем, не мала такого фатального фіналу, як та, що знайшла резонанс у його творах тринадцятьма роками раніше (див. «Истинно русский плач...»). Цього разу сльози іронії з подачі сатирика менш стримані, як було, і переходять небавом у відвертий сміх:

*Змовк той голос, що кричав нам
 Дуже грізно,
 Щоб не сміли з москалями
 Думать різно.
 І Україна гірко плаче?
 Ні, дурниця.
 Я жартую: Україна
 Веселиться.*

Про національну справу в Самійленкові часи говорилося дуже багато, на жаль, то були переважно лише салонні розмови. На словах інтелігенція, якій історією доручено найвідповідальнішу місію зародити й довести до масовості рух за національне визволення, виявляла свою готовність до рішучих конструктивних дій, бувало, навіть щось-таки, принаймні у плані просвіти, намагалася робити, та результату чомусь не було. Власне, його й не могло бути, адже, як правило, вся позитивна енергія національно орієнтованої еліти розтрачалася на самоїдство, що подекуди переростало в манію, негативна – лишалася. Суть цього, витвореного нашою ментальністю, явища мав намір дослідити у «Казці про смутного чоловіка» (орієнт. 1890) В. Самійленко. На наших очах добрі, на перший погляд, наміри ліричного героя стають його самоприсудом і карою. Автор доводить своєму читачеві, що виявляти життєву мудрість і бути неспроможним зреалізувати себе відповідно до **тверезих** розважливих поглядів на життя – це все одно, що прийняти духовну смерть. Пор.: світосприйняття його героя не ідилічне й далеко не утопічне. «Він був смутний, бо бачив, як люди працюють не ради праці і її користі, а ради свого самолюбства, ради своєї слави; він був смутний, бо бачив, як люди служать ідеї через докази логіки, а не мають до неї любові в своїм серці; він був смутний, бо бачив,

як од людей вимагають праці на користь усім, а не дають ніхто ні помочі ні поради; він був смутний, бо бачив, як замість щирих прямодушних відносин панує між людьми система політичних підходів і недовіри». Приголомшлива політична проникливість «смутого чоловіка» через його немічність, бездіяльність і млявість втрачає будь-який сенс – прогресивна ідея стає вічним прожектом. Отже, за логікою Самійленкового персонажа, оптимальна альтернатива для виходу почуттів – плач самоїдства.

Бути патріотом не за переконаннями чи покликанням, а з меркантильних інтересів для письменника таке ж (либонь, навіть більше) зло, як національна апатія чи нігілізм. Його скнара-панок Тонконоженко з оповідання «Патріот» (1906) сам складає ціну власній нікчемності та незахищеності перед силою закону. За допущену одночасно злочинну необачність, пойнятий панікою, боягузством і марнославством, він відкупляється від невтішної перспективи постати перед правосуддям, відіграючи на патріотичних почуттях навколишніх. Зважаючи на етносоціальний статус «змикрута» Тонконоженка («був він простий козак села Вороньківки, а багатир був такий, що й з панів не дуже багато в його околиці є таких, щоб з ним могли порівнятись»), сухі сльози лукавства, що їх він епатажно витискає з себе, – ще одна характерна (не з найкращих) риса української ментальності, яка хоч і має зовнішній ефект, насправді її носіїв ні до чого конкретного не зобов'язує. Справу зроблено: «губернатор був так зворушений патріотичним вчинком простого селянина і великістю його жертви, що сам мало не заплакав». А Тонконоженка тим часом турбувало зовсім інше: його розум заповнили хворобливе самохизування та зарозумілість. Наступним етапом еволюції таких почуттів можуть бути хіба що жалі і сльози садиста-вбивці (чи людодіа), від яких вважає за обов'язок застерегти нас сатирик у прозовому фейлетоні «Розмова» (1906).

Висвітлювати громадянське (патріотичне) звучання мотиву сліз і жалю у життєтворчості В. Самійленка і не сказати нічого про осмислення ним велелюбності української нації – однаково, що й відкидати її існування для нього як концептуальної проблеми взагалі. Між тим, інтимна лірика, поряд із патріотичною, філософською та пейзажною, повноцінно представлена в літературному доробку письменника. Що ж стосується нашої ментальності, то вона без такої підстави, як велелюбність, навіть не мислиться.

Прикладом вдалого поєднання в одному творі найглибших почуттів і сліз розлуки з коханою людиною (майже не властивий для творчості поета прийом) може бути поезія «Її в дорогу виряджали...»

(орієнт. 1888). В основі драматизму твору – контраст родинних почуттів і палкого жертвовного кохання, хай і без взаємності, ліричного героя. Безглуздість ситуації – в нездатності героя через нерішучість і меланхолійну пригніченість домогтися щастя: контрастиві бракує конфлікту, а «сльоза нездержана з-під вій» – недоладна і смішна.

Досі динаміку української ментальності в життєтворчості митця у перекладенні на мотив сліз і жалю ми простежували, аналізуючи авторські тексти відповідно до хронології їх написання (наскрізна градація) й атрибутивної диференціації (раціональне/чуттєве начало). Єдиним твором Самійленка, де ідеально в цьому сенсі злилися воєдино патріотичні й інтимні почуття, є його драма «Чураївна». Досліджуваний мотив у цій п'єсі доцільно розглядати за динамікою його комплексного розгортання (внутрішня градація) як частково вертикальну (часову), а частково – горизонтальну (парадигматичну) характеристику національної ментальності українського народу. Сльози (плач) і жаль тут систематизовано за поступовістю наповнення їх конкретним ідейним змістом (або відтінками змісту). Таким чином, процес універсалізованої поняттєво-концептуальної об'єктивації проблеми в «Чураївні» В. Самійленка має таку парадигму:

- а) сльози-молитва за коханого, котрий вирушає на війну;
- б) стримані (затамовані) сльози надії;
- в) сльози пам'яті;
- г) сльози розпачу та докору;
- ґ) сльози спокути за людські гріхи;
- д) сльози одержимості та самозречення заради кохання;
- е) гіркі сльози зраджених почуттів;
- є) сльози-пісня, сльози-душа;
- ж) сльози кокетства [Галя] тощо.

Як бачимо, укладена нами схема часо-просторової характеристики динаміки української ментальності на основі глибинного аналізу мотиву сліз і жалю (за драмою «Чураївна») є розгалуженою і поліморфною. Розгалуженість побудови виявляється у співвіднесенні перерахованих видоформ з конкретними носіями (персонажами твору), поліморфність – у здатності видоваріюватися. Суттєве значення при цьому має незацикленість аналізу й умовиводів на одному якомусь героєві п'єси (напр., Марусі Чураївні, Грицькові Бобренку чи козакові Кіндрату), що дозволяє розглянути проблему об'ємно і скласти в контексті студійованого мотиву адекватну типізовану (збірну) характеристику національної ментальності народу.

Отже, підсумовуючи вищесказане, можемо однозначно засвідчити, що мотив сліз і жалю у життєтворчості В. Самійленка не є ознакою прогресування занепадницьких тенденцій, приписуваних українській літературі періоду порубіжжя ХІХ–ХХ ст. За силою художньо-образної рефлексії дійсності Самійленків плач абсолютно нічим не поступається його сміхові, й іноді навіть має більший виражальний ефект. Щодо мобільності цих абстрагованих реалій, то, за уважимо, плач в інтерпретації письменника є динамічною характеристикою української ментальності, тоді як сміх, – майже скрізь однаково рівний (статичний) і розрізняється лише за дошкульністю дії. Попри це, О. Дорошкевич, наприклад, вбачав у них єдину генетичну природу; «Самійленків сміх, як і Самійленків плач, стверджував він, то є наслідки загального скепсису, загального зневір'я в колишніх, недавніх ще ідеалах визвольної боротьби» [67, 224]. Додамо: не завше й не тільки. Доказом того – наше дослідження.

3. 2. Духовний світ, природа типовості та принципи класифікації персонажів В. Самійленка

Мірилом літературного хисту, самобутності й індивідуальності доробку письменника є характер його світобачення, багатомірність та ширина діапазону художньо-образного мислення, багатство, насиченість і різноплановість творчої палітри, манера письма. З огляду на це, життєтворчість митця доречно розглядати як цілісно-системне утворення (макросвіт), сума елементів якого дозволяє нам на основі ґрунтового їх аналізу робити певні висновки й узагальнення. Визначальною особливістю цього макросвіту є те, що він, будучи відкрито-закритим стосовно інших подібних макроутворень, розгалужений у собі й на кожному нижчому рівні подільний до нескінченності, що дає можливість абстрагувати поза міжсистемними зв'язками окремі (конкретні) побудови, які на певному етапі дослідження становлять особливий науковий інтерес. Таким є духовний світ самого В. Самійленка та його образів-персонажів.

Твори письменника – це філософське заглиблення в життя, людину, її душу. На цьому, зокрема, наголошує у статті «Живий Володимир Самійленко» В. Іванисенко. «Вся його творчість, – підсумовує дослідник, – то повість про людську душу, яка, розтерзана, блукає світами в пошуках свого роду-племені, захоплюється і вибухає гнівом, соромом – і слабо жевріючою надією» [90, 21–22]. Реалізуючи свій

творчий задум на рівнях концентрів, В. Самійленко створює цільну реалістичну картину **епохи**, в якій співживуть-співіснують такі різні й водночас чимось подібні між собою герої, що їх, власне, й героями іноді важко назвати; визначає **центр**, до якого вони [концентри] тяжіють, який їх об'єднує і впорядковує. Отож, твердження С. Єфремова про те, що «в ліриці Самійленко виступає поетом-філософом, з помітною перевагою громадянських мотивів» [74, 521], віднесемо відтак не лише до поетичної майстерності письменника, а й, з деякими поправками-уточненнями, до всієї його життєтворчості. Виявляючи багатогранний талант митця, психолога та популяризатора абсолютних філософських істин, кожною думкою, кожним штрихом, рядком, кожним твором автор намагається допомогти читачеві наблизитися до розуміння великої життєвої мудрості і якомога глибше пізнати її. Еволюція світогляду письменника та його ліричного героя відбувається стрімко й динамічно: через доступність і простоту, але в жодному разі не через примітивність чи банальність, – до складних матерій. Про яку би проблему не йшлося, незалежно від модульності (непрогнозованості) авторської позиції.

Самійленкові персонажі всі до одного – реальні, матеріалізовані у слові, такі, що виростили із прототипів, кожен – особистість, або, щонайменше, – ім'я. Більшість із них, як правило, – вигадані або збірні образи, частина – автентичні, перенесені з дійсності з дотриманням умов і порядку типізації та збереженням соціальної ментальної структури нації. Безумовно, будь-який етноіндивід є носієм духовності спільноти, до якої належить, й, оскільки література покликана відобразити в художніх образах, символах, ідеях, концепціях навколишній світ, станова неоднорідність і структурованість останнього, ідентичного тій чи іншій суспільній організації, передалася їй фактично без змін. Літературний процес, як відомо, не повинен ні прикрашати, ні ідеалізувати дійсність, має бути завжди об'єктивним щодо неї. Отже, проблема архаїчного розшарування суспільства за неспівмірністю особистісних життєвих прагнень і загальних державотворчих інтересів не є філологічною, а тому існуватиме й матиме резонанс у творах красного письменства доти, доки суспільство не подолає її як таку. Ця проблема, або, як виводить із праці М. Шлемкевича «Загублена українська людина» В. Храмова, «ворог» не лише ззовні, але й всередині нас» [303, IV], якщо її вчасно не вичерпати, загрожує зруйнувати остаточно будь-яку суспільно-економічну формацію. Найпершою ознакою кризи духовності нації, що може спровокувати її перебіг аж до

саморуйнації, є очевидна внутрішня ментальна розлаштованість. Національна ментальність – універсалія, цілість, що за соціальним статусом не диференціюється. В духовно здоровому суспільстві не повинно бути окремо ментальності маси, юрби (пересічних громадян держави), окремо – творчої еліти, окремо – аристократії (чиновництва), які повсякчас протиставляються одна одній; має бути **єдина** національна (для нас – українська й ніяка інша) ментальність – генеративна і консолідаційна основа об'ємного поняття «народ».

Утім, якщо все ж розглядати вказану суперечність як прецедентний артефакт, з'ясувати її природу неважко. В усі часи і дотепер, як свідчить історія, національно-визвольному рухові українського народу за державність і суверенітет надзвичайно шкодив і продовжує шкодити далі, підриваючи віру велелюдності в правду і силу великої ідеї, чітко виявлений егоцентризм деяких його натхненників і навіть іноді ватажків. Можливо, ситуація не була б настільки критичною, якби до їх числа не доєдналася значна кількість випадкових і некомпетентних людей. Дуже часто з різних причин, особливо – за екстремальних обставин, ця боротьба, бувало, виходила з-під контролю, піддавалася самопливові й уже нагадувала більше безладну боротьбу за виживання, аніж організовані стратегічні дії. За таких умов, як правило, і проявлялися деструктивні риси нашої ментальності, що засвідчено нами, зокрема, в усних спогадах свідка визвольних змагань українського народу 1917–1921 рр., лучанки Ірини Левчанівської, дочки відомої на той час в українських колах активної «просвітянки», пізніше – сенаторки Речі Посполитої Олени Левчанівської [205, 161–230]. Історична цінність пропонованого далі матеріалу полягає в тому, що він так чи інакше є дотичним до постаті В. Самійленка, котрого також захопили описувані події і який, цілком можливо, теж перебував у згадуваній валці українських емігрантів. Крім того, сама інформаторка є авторкою спогадів про зустрічі її родини з письменником 1918 року в Житомирі й восени 1918 – у Кам'янці-Подільському [126, 5]. Отже, прикметні штрихи до ілюстрації вищесказаного: «В 1919 році, коли ми з мамою рухались валкою в лавах української еміграції з Кам'янця до Червонограда, в дорозі в одного чиновника з уряду УНР несподівано зламався віз. Тому було вирішено пересадити того службовця на якийсь інший з нашої валки. Не знаю чому, але вибір випав саме на наш. Наші речі були негайно вивантажені посеред шляху, віз забрано, й мама, вся в сльозах, зі мною шестилітньою, а я якраз тоді

була хвора, лишилася сидіти на дорозі. Добре, що знайшлися добрі люди, підібрали нас, дали притулок і допомогли (знайшли поляка-лікаря) мене вилікувати. А, треба сказати, на Галичині тоді ставлення українців-західняків до втікачів з Великої України було незрозуміло ворожим. Вони чомусь були дуже просоціалістично настроєні, навіть симпатизували радянській владі, і їм важко було сприйняти нашу вимушену втечу з тої території. Бувало, часом поляки набагато краще, з розумінням ставилися до нас, як ті ж українці» [запис. 28 травня 1998 р.].

Звісна річ, аналогічні відкрито суперечливі прояви української вдачі як раніше, так само й потому не могли відповідним чином не вплинути на митця і час від часу, то типізуючись, а то й дещо гіперболізуючись, знаходили відгук у його творах, відбиток – на характерах героїв. Переносючи окремі типажі з життя на папір, В. Самійленко фіксує проміжні етапи еволюції української ментальності, що описують його час, чим, сам того не усвідомлюючи, виражає доволіно-поступальний розвиток останньої через упорядкованість питомих статичних станів. Прорисовані ним зі вправністю й обізнаністю художника-психолога персонажі лише подекуди подібні між собою, але ніколи не дублюють один одного. Письменник одразу й назавжди втрачав будь-який інтерес і співчутливість до створених ним характерів, проблема, яка його, у зв'язку з цим, бентежила, вичерпувалася, якщо бачив чи відчував, що людям, з яких вони писані або на яких розраховувався дидактично-профілактичний ефект, з якихось (здебільшого – суб'єктивних) причин не вдалося самотужки перебороти свої комплекси, й у них не виникало посиленого прагнення це зробити. Таким чином митець перестраховувався від надмірного схоластичного моралізаторства – ще однієї крайності, яка, якщо не уникнути її завчасу, загрожувала українській ментальності не менше від невитребуваності попередньої проблеми: поставила б під сумнів або й взагалі зруйнувала б талант письменника, що на кожному наступному циклічному витку в геометричній прогресії порушило б перебіг етногенеративних еволюційних процесів.

Місткий і багатий світ Самійленкових персонажів є статичною характеристикою національної ментальності українського народу, навіть у тому разі, якщо пряма (прозора) вказівка-натяк на це відсутня. Частина його образів-систем, як, наприклад, тип *Росія, Греція, Герострат, отець Хуан* і под., мислиться нам як симптоматичне вираження порізнених архетипів національної свідомості. До них долуцаємо автентичні одиничні характери-схеми, яких у творчому

доробку письменника чи не найбільше, образи-ідеали, штучно витворені типажі, умовних героїв тощо. Загалом світ героїв В. Самійленка, як і безпосередньо психофізичні реалії, що їх вони, матеріалізуючи, типізують і репрезентують, надзвичайно складний і внутрішньо організований. Для того, аби скласти повне уявлення про це макроутворення, потрібно класифікувати його за сукупністю формальних та пасіонарних (поведінкових) ознак, зокрема:

- за пріоритетною поляризацією;
- за мірою і ступенем усвідомлення персонажами свого суспільного статусу;
- за відношенням до дійсності;
- за ціннісно-оцінною характеристикою;
- за рівнем жанрово диференційованої типізації.

Властиво, кожна з перерахованих ознак-концептів, розглянута осібно, є комплексною за природою і передбачає ступеневе (доцентрове) підрівнене розширення описово-класифікаційного поля типізації Самійленкових героїв. Специфічним при цьому є сам підхід до їхньої характеристики. Закономірно, аби дослідити реальні підстави явно перебільшеної схильності української нації до «тонкосльозості», дві перші групи розглядають персонажів письменника як фактичних або потенційних жертв. Третя група визначає їх умовно-буттєві параметри, четверта – упорядковує за життєвими принципами та ідеалами; п'ята – зіставляє за смисловим (і, мабуть, більше – підтекстовим) навантаженням.

Лінійно це виражається так:

1. Перша група:

- зражені герої;
- герої-зрадники.

2. Друга група – герої-жертви:

- свідомі;
- підсвідомі;
- знівельовані.

3. Третя група – образи:

- вигадані;
- реальні;
- узагальнені.

4. Четверта група – персонажі:

- позитивні;
- негативні;

- вірцеві;
 - алегоричні.
5. П'ята група – герої:

- комічні;
- трагічні;
- абсурдні;
- нейтральні (допоміжні).

Як бачимо, в одних випадках в основу класифікації винесено мотивацію вчинків й обґрунтування позиції та поведінки персонажів, в інших – особливості характеротворення, додаткові чинники.

Герої творів письменника живуть у двох вимірах одного макросвіту. При цьому здебільшого між ними простежується ефект віддзеркалення, що вже саме по собі є необхідною і достатньою умовою для класифікації об'єднаних у такий спосіб персонажів за пріоритетною поляризацією на тих, кого зрадили (суспільство, друзі, кохана людина, час – див. поезії «Орел», «Людськість», «Грішниця»), і тих, хто, почасти всупереч здоровому глузду й логіці, навіть – власним переконанням, зраджує сам (твори «Герострат», «Патріота Іван», «Діяч», «Громадянин», «На печі» та ін.). Між тим, автор, моделюючи характери своїх героїв, не обов'язково спрощує їх до примітиву «позитивний/негативний», або «добре/погано». Завчасу розставлені акценти псують читача, позбавляючи його можливості перерости з пасивного адресата впливу на повновагого (рівновеликого) співавтора. Відтак скрупульозного прочитання потребує низка творів, де жертви, як ми те звикли розуміти, не існує, присутня лише її аура («Невже для нас...», «Над руїнами», та ж «Людськість», «По Шевченку», «1908 рік», ін. поезії).

Герої обох цих антитетичних типів однаковою мірою представлені у драмі В. Самійленка «Чураївна» (Маруся – Грицько Бобренко), деяких інших його творих. З огляду на це, при розгорнутому аналізі персонажів цієї групи маємо брати до уваги ще й характер їх протиставлення, яке може бути суміжним, коли стикаються як протилежності за спільною ознакою герої різних творів, або замкненим – зосередженим на образах, котрі взаємодіють між собою, не виходячи за межі однієї текстової площини. При всьому тому не можемо також відкидати третій – змішаний – варіант зіставно-протиставних відношень, коли герої-антиподи перебувають одночасно в різних видах взаємодії – внутрішній (лінійне або замкнуте протиставлення) і зовнішній (суміжне протиставлення).

На наступному рівні Самійленкових персонажів (усіх без винятку) можна розглядати як жертви свідомі, підсвідомі, знівельовані. Як уже зазначалося, в основі цієї класифікації лежить міра і ступінь усвідомлення ними свого суспільного статусу. Так, герої таких творів, як «Герострат», «Пісня про віщого Василя», одержимі манією величі та марнославством, сліпо, незважаючи на можливі наслідки та їх резонанс, віддають себе, своє життя на жертву заради одночасного (можливо, миттєвого) нетривкого відчуття власної зверхності над світом і самовдоволення.

Ліричні персонажі віршів «Грішниця», «Прожиті сили» є жертвами іншого плану: це – жертви обставин і часу. Їхня воля за таких умов від них не залежить, адже всі вони кинуті напризволяще самим життям. Їм можна співчувати, можна засуджувати їхні вчинки, перебудувати ж, подолати комплекс безпорадності й меншовартості, змінити соціальний статус уже не вдасться. Проблема набагато складніша і глибша, аніж це може видатися на перший погляд.

Найнебезпечнішими жертвами у творчому доробку автора є герої-жертви третього типу – знівельовані. Вони такими стали не через свою одержимість чи приреченість, а швидше – через власну ницість, цинізм і боягузтво. У житті вони займають пасивну позицію, і своєю байдужістю, улесливістю, паразитизмом і самозакоханістю завдають навколишнім неабиякої шкоди й дискомфорту. Пересвідчуємося в цьому навіч, аналізуючи сатири «Сміливий чоловік», «Спритний ченчик», «Патріота Іван», «На печі», «Ідеальний публіцист», «Діяч», «Громадянин» тощо. «З отієї української ментальності, як зазначав В. Іванисенко, виповз і утвердився синдром шкурництва і запроданства, пустомельства і лицемірства» [90, 21]. Змиритися з цим – деградувати самому. Адже, як відомо, кожна епоха має своє обличчя. Яке воно – потворне чи вродливе – це вже залежить від самих людей. А тому фальшиві народолюбці, манкурти, лжепатріоти, боягузи-підкурі, пристосуванці, нероби й базіки постійно перебувають у полі зору поета, до них він ставиться завжди насторожено. Цей соціальний тип «героїв» постійно перебуває під нищівним перехресним вогнем Самійленкової сатири.

Безумовно, проектування образів і ситуацій для письменника не самоціль, а, передусім, шлях до розуміння й перетворення світу, людини, власного «я», подолання суперечностей національного характеру, прагнення до реабілітації духовного космосу українців, ославленого й звульгаризованого колоніальною імперською ідеологією,

ментального оздоровлення. Факти і явища навколишньої дійсності, пропущені крізь призму авторського світовідчуття, проектуються назад на перцептивні системи, спричиняючи в них тим самим незворотні зміни, провокуючи, де цього потребує ситуація, регенеративні процеси. При цьому для митця завжди є ризик захопитися ідеєю і перейти межу між реальністю, умовністю й художнім узагальненням, що рано чи пізно обов'язково відіб'ється відповідно на його творчості. Справжній митець має бути щирим, послідовним і переконливим в усьому, в т. ч. – діях і пориваннях, інакше ті, до кого звернене його слово, не зрозуміють його, а отже, й не підтримають, не підуть за ним. Письменник, який творить не заради самолюбства, а сповідує високу протомету і вкладає в обрану справу себе цілком (не тільки власні амбіції, хоча це теж багато важить), не має морального права на помилку й несмак. Продуманим і виваженим мусить бути все: стиль, інтонації, пасажі, мотивація вчинків, характери і т. д. Стосовно Самійленкових героїв можемо засвідчити, що всі вони виписані з чуттям міри. У життєтворчості автор не схильний ні до утопічності мислення, ні тим паче до примітивізму. Частина його персонажів, як і належить, вигадані, частина – реальні особи, ще одна частина – збірні або узагальнені типажі. Втім, якщо бути об'єктивним, частку художнього домислу знайдемо в кожному образі.

Закономірно, доволі часто можуть виникати деякі труднощі та сумніви, пов'язані з ідентифікацією персонажів письменника за їх відношенням до дійсності, тому поділ на підгрупи тут, зазначимо, умовний і для кожного конкретного випадку потребує доведення. Отож, маємо зробити відтак щодо цього деякі зауваги.

До вигаданих, як, наприклад, нездалий поет («Горе поета», «Пііта»), «сміливий» чоловік, «ідеальний» публіцист, «твердий» русин, поет-фейлетоніст (в однойменних сатирах), Петро, Харко, Данило («Патріотична праця») й под., відносимо тих героїв В. Самійленка, в характері яких не простежуємо асоціативних зв'язків з певними (реальними, а не уявними) прототипами. Відповідно, реальні персонажі – це абстраговані з дійсності образи, характери, типи індивідуальностей, прочитання яких передбачає мимовільний мислений зв'язок із прототипом й первісно заангажоване на ньому. У творчому доробку автора цей тип героїв представляють: Поет («26 лютого», «Пам'яті Л. І. Глібова»), Кобзар («Вінок Тарасові Шевченку в день 26 лютого»); цензор Василь [Рафальський] («Пісня про віщого Василя»), цензор Ромер, жандарм Новицький («Собаки»), прем'єр [С. Вітте] («Новий лад»), міністр-президент Керенський

(«Розмови») тощо. Узагальнені персонажі – це збірні типажі на позначення фактів, реалій, явищ суспільного життя та суспільних відносин. Фактично маємо справу більше з образами-системами, що увібрали в себе формальні ознаки першої та другої підгруп (вигаданих і реальних героїв), ніж з одиничними характерами. Найтиповіші з-поміж них пани-глитаї («Як-то весело жить на Україні!»), псевдопатріоти («Патріота Іван», «На печі», оповідання «Патріот»), бюрократія (сатирична поезія «Мрія бюрократа», прозові фейлетони «Розмова», «Вже не можу вдержатись»), Росія-Русь («Істинно руські заслуги»), Дума (стилізація «Дума-цяця», фейлетон «Розмова»), Конституція («До конституції»), бо за всіма ними стоїть безлика, знеособлена маса самодурів.

Сумнівною, на перший погляд, може видатися співвіднесеність характерів окремих персонажів, репрезентованих нами, з конкретними проявами української ментальності. Класифікуючи таким чином героїв В. Самійленка за їх відношенням до дійсності, ми не мали на меті дезорієнтувати будь-кого: у тому поділі нас менше всього цікавлять образи прем'єра С. Вітте, міністра О. Керенського й под. як історичні постаті або узагальнення *Росія, Дума, Конституція* як буттєві системи; науковий інтерес для нас становлять ментальні типи «прем'єр», «міністр», «пани», «бюрократія», «Русь», «Дума», «Конституція» і т. д. або, іншими словами, структурування національної свідомості доморослої аристократії, зацикленої на сліпому наслідуванні (повторі) вказаних шаблонів.

Індивідуалізуючи характери своїх героїв, В. Самійленко так чи інакше виявляє власне (суб'єктивне) ставлення до них: одних – критикує, іншим – співчуває, ще до одних – прагне дорівнятися, від декотрих, навпаки – намагається застерегти інших. Його персонажі – надзвичайно виразні, самобутні. Якщо судити за кількісним відношенням, негативних, мабуть, серед них найбільше, і не тому, що митець за натурою – затятий скептик чи песиміст, якраз ні: все пояснює його світовідчуття, трохи зідеалізоване, трохи насторожене, але загалом – щире й доброзичливе. Неабияку роль у цьому, безперечно, відіграло також амплу сатирика, котрий береться духовно оздоровити суспільство, людиність, не гребуючи жодними засобами, аж до, на сучасний штиб, – шокотерапії. Виховувати в читача неприйняття світу зла, насильства, обману й несправедливості – такою бачить свою місію в літературі письменник. Він одержимо любить свій народ, вірить в нього, переймається його болем, неспокоєм і стражданнями; тому й жорсткий до своїх героїв, що тільки

так може належно впливати на нього. Митець свідомо порушує баланс добра і зла на користь останнього у творчості, бо має надію (либонь, і певність), що життя нововиниклу похибку обов'язково компенсує такою ж мірою добра. На здійснення авторського задуму орієнтовані всі його персонажі: від позитивних – до алегоричних. Проект загалом нескладний, проте специфічний.

Позитивні герої у життєтворчості В. Самійленка представлені скупо і прагматично. З точки зору функціональної витребуваності їхня роль іноді навіть перевершує роль негативних. Оперуючи природною контрастністю характерів своїх персонажів, автор домагається повного контролю над ними, чим підкреслює згубність та приреченість одних і підносить справжність інших. Позитивні герої для письменника – це втілення мудрості, волі, високого духу, щирих прагнень, моральної чистоти і світлих почуттів. Показовими в цьому сенсі нам бачаться такі характери, як Поет (поезія «Поет, Греція й держави»), Мати (сатира «Сон» («Я бачив сон, немов зібрались ми гуртом...»)), Маруся, козак Кіндрат (драма «Чураївна»). У протиставленні ці та деякі інші образи здатні відтінити будь-яку фальш, самодурство, огрублість і манкуртизм, до яких ми зазвичай несприйнятливі.

До негативних персонажів у письменника особливий підхід. Усі вони різною мірою зіпсуті індивідуальності: хто владою, хто грішми, хто славою; усі вони носії ментальності, що через довгочасну заблокованість національної культури потребувала серйозної корекції. Як бачимо, В. Самійленко обвинувачень (в буквальному розумінні цього слова) нікому з них не висуває, повчати не береться; він просто показує справжню суть своїх антигероїв, створюючи навколо них нестандартні ситуації, послідовно і повсякчас діє на свідомість і підсвідомість – їхню й навколишніх, іронізує над їх і їм подібних нездалістю, а подекуди й наївністю. Більшості з них доконче бракує співчуття, розуміння, уваги й поваги, але вони цього не матимуть ніколи, бо не цінують і навряд чи коли навчаться цінувати, адже для того потрібно полюбити ближніх більше від себе й робити людям добро, не чекаючи на похвалу і не сподіваючись на будь-яку, хай навіть мізерну, віддачу. Коло негативних персонажів у творчому доробку письменника широке й різноманітне; найтиповіші у їх числі – вже згадувані нами «сміливий» чоловік, патріота Іван, «ідеальний» публіцист, «діяч», «громадянин» і т. д. з однойменних віршованих фейлетонів, Тонконоженко (з оповідання «Патріот»), пан хуторянський, «старшина в волосному правленні», глитай, Гершко-жид, вельможа (сатира «Як-то весело жить на Україні!»), цензор Василь

(«Пісня про віщого Василя»), гості та господарі («Сон» («Я бачив сон, немов зібрались ми гуртом...»)), фаховці («Статут фаховців») та багато інших.

Взірцеві персонажі – це возвеличені у слові наші національні ідеали і надбання. Переймаючись історичною долею українського народу, опікуючись його майбутнім, В. Самійленко неодноразово виводить у творах образ генія національного духу – Т. Шевченка (Поет, Кобзар – посвяти «26 лютого», «Вінок Тарасові Шевченку в день 26 лютого», сатири «По Шевченку», «Якби тепер устав Тарас...»), постаті Л. Глібова («Пам'яті Л. І. Глібова»), Лесі Українки («На смерть Лесі Українки»), персоніфікований образ України (цикли «Україні», «Ямби»). Мабуть, це чи не єдиний для цієї групи персонажів письменника випадок, коли не він сам дає оцінку своїм героям, а навпаки – звіряє помисли і вчинки, оцінює себе супроти них.

Характери, що їх ми віднесли до алегоричних, суттєво відрізняються від описаних тут позитивних, негативних та вірцевих, хоча і є їх похідними. Абстраговані остаточно від першообразів (прототипів), вони набули згодом самостійного вираження й ідентифікуються уже не з конкретними героями, а визначають їх ментальний тип, наприклад: «Герострат», «Греція», «орел», «собаки», «невдячний» кінь, «спритний ченчик» тощо. Прикметним для цієї підгрупи образів-персонажів є те, що їх визначення дає нам повну типологічну характеристику й оцінку реалії (певного індивіда) без додаткових роз'яснень і зауваг.

Останній етап характеристики Самійленкових персонажів – рівень їх жанрово диференційованої типізації. На відміну від попередньої групи героїв, яких ми зіставляли, виходячи з етичних засад творення образів, ця класифікація заснована переважно на естетичному підході до розуміння й оцінки авторської позиції. Про особисте ставлення письменника до створених ним характерів можна судити уже хоча б з того, як вони введені в літературний обіг і яке смислове навантаження мають. З огляду на це, розрізняємо чотири типи Самійленкових героїв: комічні, трагічні, абсурдні та нейтральні (або допоміжні). Кожен з цих типажів, крім хіба останньої підгрупи, індивідуалізований за гостротою зображуваних конфліктів та характером колізій, в які вони так чи інакше втягнуті, зі врахуванням міри усвідомлення ними неординарності проектованої ситуації, а також стилю їх мислення та поведінки.

Людина та її страхи, людина та її самолюбство, людина та її самодурство – у таких трьох напрямках найкраще розглядати комічних

персонажів, типізованих В. Самійленком, аби зрозуміти природу феномена, що його вони собою втілюють. Аналізуючи вчинки своїх героїв, автор поступово налаштовує нас на думку, що найпотужнішим джерелом усіх проблем, з якими доводиться стикатися у повсякденності, є сама людина, а не суспільство і не тим паче життя. Для його героїв багато що могло скластися інакше, якби не їхня хвороблива уява, духовна сліпота, несумірність прагнень і можливостей їх реалізації, крайній егоїзм та еготизм, відсутність будь-якого естетичного смаку, знецінення моральних принципів і життєвих ідеалів, завищені вимоги до навколишніх і занижені до себе. Їхні змеркантилізовані почуття та бажання ніякої іншої реакції, крім іронічного сміху, не викликають і не здатні викликати ніколи. Суть проблеми умовно-парадоксальна: найкомічнішим і найкритичнішим у такому разі є те, що жоден з образів-персонажів цього типу до всього ще й неспроможний тверезо (безсторонньо) оцінити реальний момент, а отже, відчутти загрозову хисткість власного становища, свою нікчемність і примітивність. Найпоказовішими у творчому доробку автора щодо цього нам бачаться моделі-характери – «поет» («Горе поета», «Пісня про свободу»), «фейлетоніст» («Гостра стаття»), «патріот» («Патріота Іван», «На печі»), «бюрократ» («Сон» («В північній столиці...»)), «пан Ямайський» (гумореска «Щасливий день пана Ямайського»), «Бовкало» (комедія «Дядькова хвороба») тощо. Здебільшого вчинками цих героїв керує незмірно атрофований первісний (тваринний) інстинкт самозбереження, що на ґрунті постійно приховуваних чи ж бо щонайменше вміло ретушованих маніакальних відчуттів беззахисності й безсилості перед гігантським суспільним організмом неодмінно призводить до саморуйнування світ і без того добряче понівеченої психічними розладами, різного ґатунку й походження нав'язливими ідеями особистості.

Окремо треба сказати про особливий авторський підхід до оцінки витворених ним комічних персонажів: стриманий у почуттях та емоціях В. Самійленко не обтяжує себе будь-якими (свідомо марними) спробами вербального впливу-переконання; суперечливу вдачу його героїв виказує їхня поведінка, нарочиті пози, манера мислити, висловлюватися, нездатність помірковано сприймати і приймати світ. Виявляючи тим самим непересічність письменницького хисту, митець, попри все, зарекомендовує себе знову-таки тонким психологом-професіоналом, чудовим знавцем людських душ і характерів, схем та моделей буття і будови соціуму й етносу, архітектоніки

особистості як однієї з найголовніших оцінно-обумовлюючих підстав їх об'єктивності (наповнення реальним і конкретним змістом).

Оригінальний, не завжди традиційний і майже завжди непередбачуваний автор у змалюванні трагічних образів-персонажів. Як правило, в житті і значною мірою перенесеними на творчість того чи іншого письменника такі типажі передбачають певну частку розуміння та співчуття з боку навколишніх. Самійленкові герої щодо цього можуть бути радше винятком, аніж власне правилом. Чи не всі вони, крім хіба (й то не цілком) грішники з однойменної поеції та ще Марусі з драми «Чураївна», хоча й заслуговують, проте однозначно не потребують вияву тривіального співчуття, як ми його розуміємо. Бажаною і необхідною реакцією на трагічне звучання деяких авторських струн та їх відображення на характері персонажів має бути щирий, неформальний відгук у наших серцях, що породжує не жаль, безсилість і безпорадність, а, навпаки, впевненість, рішучість дій і помислів, прагнення кардинальних і конструктивних змін тощо.

Глибоко трагічними й несподіваними як за ідейним задумом, так і за формою та способом втілення є образи України-матері з циклу «Ямби» та Матері із сатири «Сон» («Я бачив сон, немов зібрались ми гуртом...»). Вдало використаний В. Самійленком прийом контрастного тонування зображення вагомо підсилює викривальний ефект вказаних творів, засобами сатири побільшуючи трагізм характерів, загострює їх морально-етичне та соціально-політичне зіткнення. Умисне нагнітання письменником критичності ситуації, налаштованість читацької аудиторії на розуміння прихованої суті конфлікту породжують закономірне мимовільне відторгнення основних причин його виникнення, сприяють внутріособистісному подоланню можливих проявів ментального фарисейства та цинізму.

З-поміж усіх Самійленкових персонажів аналізованої групи абсурдні, мабуть, є найскладнішими і найсуперечливішими. Судячи з невизначеності й хисткості їхньої громадської позиції, розпливчастості та претензійності моральних ідеалів, майже всі вони більшою чи меншою мірою становлять певну суспільну небезпеку і потребують якщо не повної ізоляції, то принаймні настороженого до себе ставлення. Постійно замкнуті, підозріливі й недовірливі, амбітні, а подекуди й ворожі до оточення, ці герої, прецінь, мало коли бувають відвертими навіть самі з собою. Доброзичливість у їхньому розумінні сягає не далі власних шкурницьких інтересів, а почуттями та вчинками керують викривлені уявлення про світ, жадоба наживи, честолюбство, нездоровий кар'єризм, безтактність, життєвий безсмак тощо. Такими

типажами, як на нас, є Герострат з однойменного драматичного монологу, отець Хуан із сатиричної поеми «Спритний ченчик», «добрий пан» з поезії «Невдячний кінь», «фаховці» з фейлетону «Статут фаховців» і под. Сюди ж віднесемо також «смутного чоловіка» з прозової «Казки про смутного чоловіка», хоча цей тип героя сутньо відмінний від перерахованих. Якщо стосовно попередніх образів про абсурдність говоримо як про виховану або набуту рису, то для «смутного чоловіка» ця характеристика є вродженою. Він абсурдний, а точніше – химерний уже сам по собі.

Зближують ці відчутно різнорідні характери, типізуючи на одному класифікаційному рівні, відносність й обмеженість життєвих прагнень, надуманість проблем, панічна боязнь втрати позицій, неприхована упередженість до світу, що переростає у псевдопринциповість і зухвальство – з одного боку, й відкрите самоїдство – з іншого. В будь-якому разі добрі наміри та поривання, пропущені через їхній світогляд, зазнають значної деформації й у підсумку дають спотворену картину світобудови, а самі вони, переживаючи раптові напади страху і спекулюючи на власній, стимульованій надміром адреналіну, ейфорії й афектних станах тих, хто поруч, дискредитують загальнолюдські цінності та ідеали.

Специфічними за призначенням і введенням у літературний контекст в доробку В. Самійленка є нейтральні або допоміжні герої. Позбавлені жанрово-типологічного градування, вони служать вихідним, додатковим або ситуативним тлом для характеристики тих персонажів, які можуть бути диференційовані за формальними жанровими ознаками. Для цієї підгрупи Самійленкових героїв притаманним є те, що вони, зазвичай будучи безсторонніми й інертними щодо самого оцінювання, однак мають унікальну здатність впливати на цей процес непрямо. Яскравим прикладом таких персонажів у творчій спадщині письменника можуть бути предки (сатира «На печі»), уявний «люд сторонній» («Гостра стаття»), ігумен, Сан-Педро (поема «Спритний ченчик»), губернатор (оповідання «Патріот»), ряд дійових осіб другого плану, репрезентованих у драматургії. Само по собі зрозуміло, характери для аналізу незвичні, хоча у першому прочитанні ніби й прості та доступні. Треба зауважити також, що будь-яке зарахування їх до числа другорядних – абсолютно безпідставне. Нейтральність, допоміжність зовсім не означає невмотивованість або зайвість, тому науці ще належить з'ясувати реальне смислове та функціональне навантаження цих образів.

Як бачимо, докладне вивчення духовного світу, особливостей характеротворення, умов типізації та принципів класифікації Самійленкових персонажів не виходить за концептуальні межі нашого дослідження і, розглянуте якраз у такому ракурсі, дає суттєві доповнення до цілісно-системного сприйняття та розуміння творчої індивідуальності автора. Жоден з характерів, вигаданих чи запозичених ним з життя, не є проформним – саме це ми й намагалися тут довести. Його як справжнього митця не влаштовують сліпі примітивні копії дійсності та спрощені схеми суспільних відносин; витворені письменником типажі – справжні, живі, переконливі. Кожен образ, чи то одиничний, збірний, зідеалізований, системний, так чи інакше уособлює собою якийсь штрих, окремий зразок національної ментальності українського народу, що відбиває у застиглій формі конкретний момент її еволюції. Сукупність таких статичних станів передає динаміку цього процесу, хоча на його протікання (плинність) фактично не впливає ніяк. То є, власне, модель для комплексного аналізу й вироблення стратегії впливу, здатного в кінцевому результаті виправляти можливі або вже допущені аномалії ментальності.

* * *

Досліджуючи природу, потенції та характер відображення у життєтворчості В. Самійленка питомих рис української ментальності, ми накреслили перспективу лише двох аспектів її вияву – динамічного та статичного. Об'ємне вивчення проблеми метою дослідження не передбачене. З огляду на це, вважаємо за потрібне підсумувати одержані на цьому етапі науково-пошукової діяльності результати:

1. Ментальність кожного окремо взятого етноіндивіда є якісним виразником і регулятором змісту національної ідеї. І хоча за суттю ця психофізична реалія є внутрісуб'єктною характеристикою її носія, за походженням вона проте – полісуб'єктна і становить продуктивну конгломерацію осібної та колективної свідомості етнодержавної спільноти. Особливо яскраво та своєрідно це проявляється на національній ментальності творчої особистості.

2. Зроблений тут проблемний аналіз життєтворчості В. Самійленка дає підстави для висновків про оптимальне співвідношення в ментальності його персонажів власне авторських (індивідуальних, вроджених,

крєвних) та узагальнених сукупних (нагромаджених у процесі еволюції попередніми поколіннями та перенесених із тогочасного зразкового ментального досвіду) ознак. Опредметнено це має приблизно такий вигляд: ліричний герой за світовідчуттям, мисленням і вдачею, як правило, цілком виправдано ідентифікується із самим письменником, в характерах інших персонажів втілено психодуховний світ деяких найбільш показних (у прямому й переносному розумінні) його сучасників.

3. Еволюція світогляду ліричного героя у творчому доробку В. Самійленка передає особливості, становлення й динаміку його особистісної національної ментальності, тоді як змальовані ним образи-типи, образи-схеми й образи-ідеали відтворюють лише розрізнені (вибіркові) статичні моменти загального поступального розвитку національної ментальності всього українського народу.

4. Сукупний розгляд і порівняльна характеристика наявного текстового, фактологічного й одержаного аналітичного матеріалу засвідчують закономірний (суттєвий і докорінний) ментальний злам у світогляді письменника, який відбувся наприкінці 80-х років минулого століття і який відповідним чином позначився на його життєтворчості. При уважному, скрупульозному прочитанні Самійленкових творів цього періоду помітити значне прогресування його національної свідомості неважко: майже раптово зникає непевність, панічна безнадія, гірке розчарування світом, нарікання на долю, часті сумніви, сльози розпачу, надмірна і недоречна жалісливість, натомість мало-помалу заступає розважливість, життєва мудрість, упевненість у собі, вміння володіти собою і керувати почуттями інших, безкомпромісність тощо – й усе це одразу ж відбивається в характері, поведінці зображуваних ним героїв. Власне, тоді ж відчутно змінилося навіть саме ставлення митця до України, свого народу: з чуттєвого, котре в критичних обставинах контролюється переважно вольовими зусиллями, переросло у надчуттєве, рефлекторне, яке ніякого контролю свідомості вже не потребує.

5. Одним із центральних, попри очевидну внутрішню розлаштованість і деяку неоднорідність, мотивів творчості студійованого автора, де найчіткіше простежується еволюція його національної ментальності (від першої емпіричної самоідентифікації до настання ментальної

зрілості й далі) є мотив сліз і жалю. Отож, неприйнятне для Д. Донцова і неоднозначно оцінене критикою доволі часте звертання письменника до мінорно-сентиментальних настроїв у поетичній інтерпретації чи розв'язанні невідкладних першорядних проблем зовсім не означає, що його подібно до декотрих сучасників захопили характерні для того часу кризові явища, що проникали в літературу із суспільно-політичного життя і руйнували її, таким чином, зсередини. Наше дослідження доводить якраз протилежне: крім масштабного розширення потенційних меж ментального поля, у В. Самійленка воно має здатність передавати надзвичайну гнучкість, багатство та смисловий діапазон слова, розвиває чуття його внутрішньої гармонії, а відтак – гармонії людини та світу, розкриває багатовимірність єдності форми та змісту, накреслює нові перспективи щодо можливостей і нюансів вербальної матеріалізації думки і т. ін.

6. До всього сказаного, кожен окремий персонаж у письменника індивідуалізований і втілює собою певний, по суті відмінний один від одного, тип національного характеру. Всі разом вони дають правдивий цілісний портрет українця – в його сумнівах, страхах, суперечностях, прагненнях, мріях, ідеях, ідеалах, здобутках, прорахунках, помилках і т. д., складений однаковою мірою з достоїнств і вад пересічних етноіндивідів.

7. Комплексний підхід до теоретичного висвітлення та поаспектного практичного розв'язання поставленої проблеми у проєкції на життєтворчість В. Самійленка дає багатий і вдячний матеріал для роздумів та плідного наукового пошуку в цьому напрямі й забезпечує об'єктивність узагальнень, суджень і умовиводів, одержаних у результаті мислительної діяльності.

ВИСНОВКИ

Проблема національної ідеї для українського народу й, у першу чергу, творчої еліти, серед якої красне письменство було і є чи не найбільш представницьким, не втрачала своєї актуальності й залишалася першорядною в усі часи становлення, розвитку і тим паче кризи або й часткової втрати державності України. Так уже склалося історично, що на будь-які суспільні зміни та процеси й особливо ті, що пов'язані з динамікою націотворення, негайно й обов'язково реагувала література: відгукувалася, давала оцінку, «літописала», свідчила, звинувачувала, трактувала, застерігала, робила прогнози, моделювала ситуації, намагалася впливати на перебіг реальних подій, вдавалася до спроб відкоригувати їх тощо. Таким чином, закономірно письменник поступово ставав генератором, накопичувачем і носієм нових і репродукованих прогресивних ідей та прагнень – власних, нації і велелюдності, що дозволило нам, виходячи з теоретичних засад і специфіки наукової роботи, ототожнити з **конкретною** практичною метою **конкретного** митця й **конкретну** доктрину, виразником концепцій якої він був.

В. Самійленко – творча особистість і громадянин – належав до числа тих представників нашого рисорджименту (Т. Шевченко, П. Куліш, І. Франко, Леся Українка, М. Вороний і т. д.), для яких висока протомета національного відродження, розбудови й утвердження суверенітету української держави була не просто справою честі й у жодному разі не умовністю чи тривіальністю, а саме мірою, нормою, константою і домінантою світогляду, мислення, духу та життєтворчості. Відкрито-закритість складного надорганізованого психофізичного макросвіту письменника забезпечила можливість глибокого, цілісного осягнення і благодатний ґрунт для розуміння й розкриття особливостей художнього втілення ним національної ідеї.

Національна ідея для В. Самійленка ніколи не була ні формальністю, ні самоціллю, ні засобом досягнення сумнівної мети чи задоволення меркантильних інтересів, ні чимось ефемерним і аж ніяк не псевдоідеєю. Маємо справу з наскрізною і визначальною «духовною субстанцією» (М. Жулинський) життєтворчості письменника. Це – його керівний принцип діяльності, громадянська совість, рушій і

опера творчості, сенс життя. Як засвідчують практичні результати наукового пошуку, характер модусних відношень «митець – національна ідея» можна означити як системний, взаємоорієнтований і взаємоперетворювальний, – незамкнутий до інших аналогічних порізаних і дотичних систем. Залежно від творчої перспективи, міри, позиційності та можливостей авторського самовираження особистість В. Самійленка проектується відносно власне національної ідеї у своєму якісному вияві одночасно як її об'єкт і суб'єкт. Суть окреслених генеративних відношень описується формулою: національна ідея формує митця – він обстоює і зміцнює її ідеологічні засади.

Своєрідність художнього втілення національної ідеї у творчості В. Самійленка визначається його внутрішнім ставленням до проблеми. З огляду на це, письменник, оперуючи складним комплексом зображальних засобів, через художньо-образне слово утверджує в масовій свідомості українців пропущені крізь його світогляд духовні істини характеризованої доктрини: доводить і обстоює споківичне право нації на існування, державну організацію, власну історію, самобутні традиції та автохтонну культуру; критикує нівелювання національних рис українського народу, пасивність і непротивлення асиміляції з будь-яким іншим й передусім – великоруським; викриває псевдопатріотизм як суспільне зло; підносить авторитет української нації, апелюючи до її духовних надбань та історичного минулого; пропагує і збагачує рідну мову, літературу, культуру тощо.

Найпотужнішими джерелами формування творчої індивідуальності автора в досліджуваному контексті були: **багата українська традиція** (героїчне минуле народу; краса, чистота і багатство рідної мови; найяскравіші літературні здобутки та пам'ятки; усна народна поетична та прозова творчість і т. ін.), яка, попри численні намагання ідеологів проімперської політики очорнити й знищити її як таку, все ж існувала і розвивалася; і, за словами самого В. Самійленка, «**українська стихія**» (оточення), що поглинула його в ранньому віці й не випускала уже і не зрадила в ані найменшому впродовж усього життя. Вказуючи на стихійність і категорично відкидаючи будь-які сторонні впливи на пробудження в ньому патріотичних почуттів, письменник, однак, не заперечував, що прийшов до того, «начитавшись ... українських книжок» [257, 299]. Отже, приховані (опосередковані) впливи на становлення особистості митця й усвідомлення ним своєї національної приналежності незаперечні: через писане слово – впливи Т. Шевченка, П. Куліша, Г. Квітки-Основ'яненка, О. Стороженка, С. Руданського, через писане слово та спілкування – В. Александрова,

родин Старицьких, Лисенків, Косачів, І. Франка, І. Нечуя-Левицького, О. Кониського, Б. Грінченка, М. Коцюбинського й інших попередників та сучасників, що засвідчено в його суспільно-політичних поглядах, а також значною мірою в літературній творчості й висвітлено нами у цій науковій розвідці.

До провідних мотивів творчості В. Самійленка з погляду їхньої концептуальної (в руслі національної ідеї) витребуваності та художнього втілення належать: тема України, її долі, державності; тема історичної пам'яті, зв'язку та наступності поколінь; тема національно-визвольної боротьби поневоленого народу; тема патріотизму та космополітизму; тема альтернативної історії; тема національної ганьби; тема звернення до духовних надбань українського народу тощо. Тематику доробку істотно конкретизує коло нагальних проблем, які так чи інакше намагається розв'язати автор, зокрема: проблема буття української нації; проблема національної самоідентифікації українського народу; проблема добра і зла, правди й неправди, людяності та цинізму; проблема міждержавних стосунків; проблема культивування на українському ґрунті «великоруської ідеї»; проблема волевиявлення українського народу та спекулювання на його національних почуттях; проблема манкуртизму і псевдопатріотизму; проблема всезагального нігілізму й ідейної деградації нації; проблема означення істинного патріотизму; проблема тяжіння над Україною «фатуму злого» тощо.

Питомі риси та еволюція національної ментальності українського народу знайшли відображення в характері Самійленкових героїв. Кожен тип, кожен створений ним образ є, по суті, її статичною характеристикою на певному етапі розвитку, штрихом до цілісного портрета українця й, разом узяті, дають складну динамічну картину його внутрішнього світу. Письменника найбільше цікавить характер як носій національних ознак, а вже тоді – всі інші його складники та параметри. В окремих випадках поступальна зміна емоційних станів митця, його поглядів на світ і навколишню дійсність (оптимально розкрита нами через мотив сліз і жалю) є моделлю для аналогічних аналітичних побудов і підставою для узагальнень та умовиводів щодо динаміки становлення національної ментальності взагалі.

Сукупність формальних та пасіонарних (тут – поведінкових) ознак, що їх перебрали літературні герої В. Самійленка зі своїх прототипів, дозволяє класифікувати їх за різними критеріями – поляризацією, мірою і ступенем усвідомлення ними свого суспільного статусу, відношенням до дійсності, ціннісно-оцінною характеристикою та рівнем жанрово диференційованої типізації. В основу

цієї класифікації в одних випадках винесено мотивацію вчинків й обґрунтування позиції та поведінки героїв, в інших – особливості характеротворення тощо.

Парадигму національної ідеї у творчості В. Самійленка визначає національна ментальність, яка є складним продуктом накладання на його світогляд національної ментальності репрезентованої ним етноспільноти, результатом якісної взаємодії об'єктивного та суб'єктивного факторів особистісного зростання, регулюється еволюційними процесами, залежить від часо-просторової стабілізації. Втілена в доробку письменника національна ідея є похідною, елементом всезагальної національної ідеї, а попри те, обумовлює її зміст, регламентує наповнення і співвідноситься з нею як «часткове» та «ціле».

Внутріособистісний злам світогляду митця, що відбувся наприкінці 80-х рр. XIX ст. і зауважений вперше 1907 року Ф. Матушевським [149, II, 2], не був аномальним – ні випадковим, ні стихійним, ні примітивним; це наслідок послідовного саморуху національної свідомості творчої особистості до досконалості, прискореного на той час дією зовнішніх чинників. Відтак раптово та відчутно змінилися ставлення і почуття В. Самійленка до України, рідного народу, зросли вимоги до себе, сталася переоцінка свого призначення. Й усе це відповідним чином відбилосся на творчості.

Потреба нового прочитання літературного доробку письменника є нагальною, подекуди, можливо, дискусійною, і стосується значною мірою лише тих його творів, які розглядалися радянським літературознавством з ідеологічним зміщенням акцентів з основної проблеми на другорядні, викривленням або спрощенням ідейно-художнього змісту. Ці тексти, як правило, написані в алегоричному ключі й висвітлюють погляди автора на проблему національної ідеї або викривають великодержавні (імперські) інтереси й політику радянської влади. Частина творів цього спрямування, введених в літературний обіг за останнє десятиліття, літературознавством тільки осмислюється.

Отже, оскільки генетично проблема національної ідеї – з розряду філософських, на часі – її філологічне розширення. Особливо важливим у цьому плані є літературознавчий аналіз художнього вирішення проблеми в історико-літературному процесі. Проведене нами дослідження дозволило висвітлити лише окремі її аспекти на прикладі огляду оригінальної творчості письменника В. Самійленка та систематизації біобібліографічних відомостей про нього. Такий підхід до розв'язання проблеми зумовлений специфікою і завданнями цієї наукової роботи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрусів С. Проблеми національної ідентичності / С. Андрусів // Слово і час. – 1997. – № 3. – С. 18–22.
2. Антонович В. Три національні типи народні / В. Антонович // Антонович В. Моя сповідь : вибр. істор. та публіцист. твори / В. Антонович. – К. : Либідь, 1995. – С. 90–101.
3. Антонович Д. Триста років українського театру : 1619–1919 / Д. Антонович. – Прага: Укр. громад. видав. фонд, 1925. – 273 с.
4. Бабишкін О. Боротьба за реалізм в українській літературі кінця ХІХ – початку ХХ ст. (На матеріалах літературної критики) / О. Бабишкін. – К. : Вид-во АН УРСР, 1961. – 179 с.
5. Бабишкін О. Володимир Самійленко (1864–1925) / О. Бабишкін // Самійленко В. Твори : У 2 т. / В. Самійленко. – К. : Держлітвидав України, 1958. – Т. 1. – С. 5–54.
6. Бабишкін О. Володимир Самійленко : літ.-крит. нарис / О. Бабишкін. – К. : Держлітвидав України, 1963. – 168 с.
7. Бабишкін О. Лірика Володимира Самійленка / О. Бабишкін // Жовтень. – 1958. – № 2. – С. 135–140.
8. Баган О. Націоналізм і націоналістичний рух : Історія та ідеї / О. Баган. – Дрогобич: Вид. фірма «Відродження», 1994. – 192 с.
9. Баглай Й. Українська національна ідея : два аспекти визначення / Й. Баглай // Визвольний шлях. – 1999. – Річник ЛІІ. – Кн. 3(612). – Березень. – С. 272–273.
10. Багрянний І. Національна ідея і «Націоналізм» / І. Багрянний // Багрянний І. Публіцистика ; Доп., ст., памфлети, рефлексії, есе / І. Багрянний. – К. : Смолоскип, 1996. – С. 56–65.
11. Баран Є. Національна література у національній державі / Є. Баран // Укр. слово. – 1999. – № 2. – 14 січ. – С. 14.
12. Берлін І. Чотири есе про свободу / пер. з англ. О. Коваленка. – К. : Основи, 1994. – 272 с.
13. Білецький О. Микола Вороний. Критично-біографічний нарис / О. Білецький // Вороний М. Поезії / М. Вороний. – Харків : Рух, 1929. – С. 15–52.

14. Білило Цезар. Споминки про д-ра В. Александрова / Ц. Білило // Зоря. – 1894. – Ч. 4. – С. 90–92.
15. Богацький П. Листи Володимира Самійленка. 1922–1923 / П. Богацький // Літературно-науковий вістник. – 1926. – Кн. XII. – С. 351–360.
16. Богданович М. В. Самійленко // Багдановіч М. Збор твораў : У двух тамах / М. Богданович. – Мінск : Навука і тэхніка, 1968. – Т. 2. – С. 180–196.
17. Бойко Ю. Белінський і українське національне відродження / Ю. Бойко // Бойко Ю. Вибрані праці / Ю. Бойко. – К. : Медекол, 1992. – С. 78–93.
18. Бойко Ю. Шлях нації / Ю. Бойко. – Париж ; Київ ; Львів : Укр. слово, 1992. – 126 с.
19. Болабольшенко А. Хроніка печерного життя / А. Болабольшенко // Вітчизна. – 1993. – № 3–4. – С. 83–90.
20. Бондар М. Творчість Володимира Самійленка / М. Бондар // Самійленко В. Твори / В. Самійленко. – К. : Дніпро, 1990. – С. 5–46.
21. Бочковський О. Вступ до націології / О. Бочковський. – К. : Генеза, 1998. – 144 с.
22. Bunganič P. Slovensko-ukrajinský slovník / P. Bunganič. – Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1985. – 688 с.
23. Василенко С., Фокеєв Е. Національна ідея і сім'я / С. Василенко, Е. Фокеєв // Українська національна ідея : минуле, сучасне, майбутнє. Матеріали доповідей міжнародної наукової конференції (21–25 листопада 1995 року). – Одеса, 1995. – С. 16–17.
24. Великий українець : матеріали з життя та діяльності М. С. Грушевського. – К. : Веселка, 1992. – 551 с.
25. Винниченко В. Відродження нації : У 3 ч. / В. Винниченко. – К. : Політвидав України, 1990. – Ч. 1. – 348 с. ; Ч. 2. – 328 с. ; Ч. 3. – 542 с.
26. Вовк Ф. Студії з української етнографії та антропології / Ф. Вовк. – К. : Мистецтво, 1995. – 336 с.
27. Войтюк А. Місія української інтелігенції // Слово і час. – 1993. – № 8. – С. 83–85.
28. Волинський П. Основи теорії літератури : Вступ до літературознавства / П. Волинський. – К. : Рад. шк., 1962. – 351 с.
29. Володимир Іванович Самійленко (Сивенький) // Українська Муза. Поетична антологія (Історична хрестоматія) : Од початку до наших днів / під редакцією Олекси Коваленка. Випуск 7. Київ, 1908. [наук. коментар Ф. Погребенника]. – К. : АТ «Обереги», 1993. – С. 642–662.

30. Володимир Самійленко [Некролог] // Діло. – 1925. – Ч. 188. – 25 серп. – С. 3.
31. Волох С. Новини нашої літератури: Хвиля за хвилею – вірші й проза – видав Б. Грінченко // Літературно-науковий вістник. – 1902. – Кн. IV. – С. 21–32.
32. Галич О., Назарець В., Васильєв Є. Загальне літературознавство / О. Галич, В. Назарець, Є. Васильєв. – Рівне, 1997. – 544 с.
33. Гарбарчук В. Національна ідея та українська мрія / В. Гарбарчук // Українська національна ідея : минуле, сучасне, майбутнє. Матеріали доповідей міжнародної наукової конференції (21–25 листопада 1995 року). – Одеса, 1995. – С. 3–4.
34. Герасименко В. Фельетонний вірш В. Самійленка / В. Герасименко // Література. 36. 1. – К. : ВУАН, 1928. – С. 194–196.
35. Головащук С. Українське літературне слововживання : словник-довідник / С. Головащук. – К. : Вища шк., 1995. – 319 с.
36. Голомб Л. Особа і суспільство в українській ліриці кінця XIX – початку XX століття / Л. Голомб. – Львів: Вища шк., 1988. – 147 с.
37. Голомб Л. Творчість Володимира Самійленка / Л. Голомб // Укр. мова і літ. в шк. – 1990. – № 1. – С. 16–24.
38. Holub J., Lyer S. Stručný etymologický slovník jazyka českého / J. Holub, S. Lyer. – Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1978. – 527 s.
39. Гончар О. Саморозквіт нації / О. Гончар // Мово рідна, слово рідне!.. : Вірші, поеми, статті. – К. : Веселка, 1989. – С. 275–282.
40. Гончарук М. Володимир Самійленко – фейлетоніст / М. Гончарук // Рад. літературознавство. – 1965. – № 8. – С. 16–22.
41. Гончарук М. Про деякі особливості української сатири періоду революції 1905–1907 років / М. Гончарук // Рад. літературознавство. – 1963. – № 12. – С. 112–124.
42. Гончарук М. Українська сатира періоду революції 1905–1907 років / М. Гончарук. – К. : Наук. думка, 1966. – 156 с.
43. Горак Я. Рукописи не горять / Я. Горак // Літ. Україна. – 1998. – № 15. – 9 квіт. – С. 7.
44. Горбатенко В., Рядов С. Короткий словник політологічних термінів / В. Горбатенко, С. Рядов // Політологія : посібник для студентів вищих навчальних закладів / за ред. О. Бабкіної, В. Горбатенка. – К. : ВЦ «Академія», 1998. – С. 341–358.
45. Гориславець В. Національна ідея як функціональний чинник українського літературознавства другої половини XIX століття

(М. Драгоманов та О. Кониський) / В. Гориславець // Молода нація : альманах. – К. : Смолоскип, 1996. – Ч. 2. – С. 113–117.

46. Грабович Г. До історії української літератури : дослідження, есе, полеміка / Г. Грабович. – К. : Основи, 1997. – 604 с.

47. Григоріїв Н. Українська національна вдача / Н. Григоріїв. – Вінніпег, Манітоба, 1941. – 61 с.

48. Гринчишин Д., Капелюшний А., Сербенська О., Терлак З. Словник-довідник з культури української мови / Д. Гринчишин, А. Капелюшний, О. Сербенська, З. Терлак. – Львів : Фенікс, 1996. – 368 с.

49. Грінченко Б. – Драгоманов М. Діалоги про українську національну справу / Б. Грінченко, М. Драгоманов. – К. : Наук. думка, 1997. – 288 с.

50. [Грінченко Б.]. Самійленко Володимир Ів. // Большая Энциклопедия. – Т. 17. – СПб. : Изд. Т-ва «Просвещение», 1904. – С. 21–22.

51. Грінченкова М. Сивенький (Володимир Іванович Самійленко). Спогади / М. Грінченкова. – К. : Слово, 1926. – 68 с.

52. Гундорова Т. Проявлення Слова : Дискурсія раннього українського модернізму. Постмодерна інтерпретація / Т. Гундорова. – Львів : Літопис, 1997. – 297 с.

53. Два листи до родичів Кучмида / підг. П. Ротач // Слово і час. – 1994. – № 2. – С. 31.

54. Дворецкий И. Латинско-русский словарь. – 3-е изд., испр. / И. Дворецкий. – М. : Рус. яз., 1986. – 840 с.

55. Дем'янівська Л. Володимир Самійленко / Л. Дем'янівська // Дніпрова хвиля. – К. : Освіта, 1992. – С. 503–508.

56. Державин В. Національна література як мистецтво / В. Державин // Українське слово : хрестоматія укр. літератури та літ. критики ХХ ст. : У 4 кн. / упоряд. : В. Яременко, Є. Федоренко ; наук. ред. А. Погрібний. – К. : Рось, 1994. – Кн. 3. – С. 597–608.

57. Дзюба І. Інтернаціоналізм чи русифікація? / І. Дзюба. – К. : Вид. дім «КМ Academia», 1998. – 276 с.

58. Домашовець В. Псалми Давидові в поетичних творах Т. Шевченка / В. Домашовець. – Оттава : Морріс Плейнс, 1992. – 159 с.

59. Донцов Д. Дві літератури нашої доби / Д. Донцов. – Львів : Просвіта, 1991. – 296 с.

60. Донцов Д. Дух нашої давнини / Д. Донцов. – Дрогобич : Відродження, 1991. – 341 с.

61. Донцов Д. Історія розвитку української державної ідеї / Д. Донцов. – К. : Т-во «Знання» України, 1991. – 48 с.

62. Донцов Д. Поетка українського рiсорджiменту (Леся Українка) / Д. Донцов // Українське слово : хрестоматія укр. лiтератури та лiт. критики ХХ ст. : У 4 кн. / упоряд. : В. Яременко, Є. Федоренко ; наук. ред. А. Погрiбний. – К. : Рось, 1994. – Кн. 1. – С. 149–183.

63. Дончик В. Національна iсторiя як духовне опертя української лiтератури / В. Дончик // Слово і час. – 1997. – № 9. – С. 6–9.

64. Дорошенко В. Борці за красу і волю / В. Дорошенко // Лiтературно-науковий вiстник. – 1922. – Кн. I. – С. 64–71.

65. Дорошкевич О. Володимир Іванович Самійленко (1864–1925) / О. Дорошкевич // Дорошкевич О. Реалiзм і народнiсть української лiтератури ХІХ ст. / О. Дорошкевич. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 185–219.

66. Дорошкевич О. Володимир Іванович Самійленко (1864–1925) / О. Дорошкевич // Самійленко В. Вибрані твори / В. Самійленко. – Х. ; К. : Книгоспiлка, 1926. – С. 7–55.

67. Дорошкевич О. Володимир Самійленко на тлі 80-х рокiв / О. Дорошкевич // Червоний шлях. – 1925. – № 11–12. – С. 213–236.

68. Драгоманов М. Чудацькі думки про українську національну справу / М. Драгоманов // Драгоманов М. Вибране («... мій задум зложити очерк iсторiї цивiлiзацiї на Україні») / М. Драгоманов. – К. : Либiдь, 1991. – С. 461–558.

69. Дудко В. Iсторiя одного перекладу або Ким виявився «невiдомий» автор / В. Дудко // Вiтчизна. – 1991. – № 8. – С. 161–165.

70. Дудко В. Невiдомі фейлетони В. Самійленка у чернiгiвській газеті «Десна» («Утрення заря») / В. Дудко // Рад. лiтературознавство. – 1989. – № 2. – С. 39–48.

71. Дудко В. Перша київська книга Володимира Самійленка : До iсторiї публiкацiї і поширення / В. Дудко // Книжник. – 1993. – № 1. – С. 12–17.

72. Енциклопедiя Українознавства : словникова частина / за ред. В. Кубийовича. – Париж ; Нью-Йорк : Молоде життя, 1955–1984. – Т. 1–10.

73. Євшан М. Боротьба генерацiй і українська лiтература / М. Євшан // Євшан М. Критика ; Лiтературознавство ; Естетика / упор. Н. Шумило. – К. : Основи, 1998. – С. 45–53.

74. Єфремов С. Iсторiя українського письменства / С. Єфремов. – К. : Фемiна, 1995. – 688 с.

75. Житецький І. За часiв студентства (Спомини про В. І. Самійленка) / І. Житецький // Самійленко В. Вибрані твори / з перед. сл., прим. і за ред. О. Дорошкевича. – Х. ; К. : Книгоспiлка, 1926. – С. 237–246.

76. Joukovsky A. Lessia Oukraïнка dans le mouvement national / A. Joukovsky // *Lessia Oukraïнка : Actes du colloque Lessia Oukraïнка (Sorbonne, les 23 et 24 avril 1982)*. – Paris–Munich, 1983. – P. 9–26.

77. Жуковський А., Субтельний О. Нарис історії України / А. Жуковський, О. Субтельний. – Львів : НТШ, 1992. – 230 с.

78. Жулинський М. Вірю в силу Духа : Іван Франко, Леся Українка і Михайло Грушевський у боротьбі за піднесення політичної і національної свідомості української людності / М. Жулинський. – Луцьк : Надстир'я, 1999. – 104 с.

79. Жулинський М. Українська національна ідея в ідеологічній системі державотворення / М. Жулинський // *Українська національна ідея : минуле, сучасне, майбутнє. Матеріали доповідей міжнародної наукової конференції (21–25 листопада 1995 року)*. – Одеса, 1995. – С. 230–240.

80. З поезій Володимира Самійленка. Частина перша. Року Божого 1890-го. – К. : Тип. С. Кульженка, 1890. – 47 с.

81. Забужко О. Філософія української ідеї та європейський контекст (Франківський період) / О. Забужко. – К. : Основи, 1993. – 126 с.

82. Загребельний П. Національна ідея / П. Загребельний // *Загребельний П. Думки на розхрист. 1991–1997* / П. Загребельний. – К. : Вид. дім «КМ Academia», 1998. – С. 38–44.

83. Записи народних пісень Володимира Самійленка. Публікація та вступна замітка Михайла Чернопиского // *Народна творчість та етнографія*. – 1967. – № 3. – С. 71–76.

84. Засенко О. Володимир Самійленко / О. Засенко // *Самійленко В. Сатиричні поезії* / В. Самійленко. – К. : Держлітвидав України, 1947. – С. 2.

85. Застирець Й. Історія національної літератури / Й. Застирець. – Львів : Накладом «Бібліотеки оригінальних українських творів» для молодіжи і родин, 1920. – 68 с.

86. Здоровега В. Мистецтво публіциста. Літературно-критичний нарис / В. Здоровега. – К. : Рад. письменник, 1966. – 175 с.

87. Зеров М. Володимир Самійленко і український гумор / М. Зеров // *Зеров М. Твори : У 2 т.* / М. Зеров. – К. : Дніпро, 1990. – Т. 2. – С. 526–536.

88. Зеров М. Пам'яті Самійленка / М. Зеров // *Життя й революція*. – 1925. – № 10. – С. 44–50.

89. Зі спогадів Н. Дорошенко «Володимир Самійленко» / публ. підг. В. Погребенник // *Літ. Україна*. – 1989. – № 5. – 2 лют. – С. 5.

90. Іванисенко В. Живий Володимир Самійленко / В. Іванисенко // Самійленко В. Україні: лірика, гумор і сатира, драма ... / В. Самійленко. – К. : Укр. письменник, 1991. – С. 5–26.

91. Іваничук Р. Держава і література / Р. Іваничук // Іваничук Р. «Благослови, душе моя, Господа...» : щоденникові записи, спогади, роздуми / Р. Іваничук. – Львів : Просвіта, 1993. – С. 141–270.

92. Іванишин В. Нація. Державність. Націоналізм. – Дрогобич: Вид. фірма «Відродження», 1992. – 178 с.

93. Ільницький М. Дві раси, дві касти, дві культури (Дмитро Донцов) / М. Ільницький // Ільницький М. Критики і критерії : Літературно-критична думка в Західній Україні 20–30-х рр. ХХ ст. / М. Ільницький. – Львів : ВНТЛ, 1998. – С. 79–106.

94. Ільницький М. Поет національної ідеї (Василь Пачовський) / М. Ільницький // Ільницький М. Від «Молодої Музи» до «Празької школи» / М. Ільницький. – Львів : Інст. українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1995. – С. 43–61.

95. Калениченко Н. Українська література кінця ХІХ – початку ХХ ст. : Напрями ; Течії / Н. Калениченко. – К. : Наук. думка, 1983. – 256 с.

96. Канах Ф. Національне буття й національна ідея / Ф. Канах // Слово і час. – 1998. – № 1. – С. 46–50.

97. Каперлос Н. Незабутнє / Н. Каперлос // Жовтень. – 1964. – № 2. – С. 125.

98. Каспрук А. Володимир Самійленко / А. Каспрук // Історія української літератури : У 8 т. / редкол. : Б. Буряк, О. Засенко та ін. ; відп ред. О. Засенко. – К. : Наук. думка, 1969. – Т. 4. Кн. 2. : Література 70–90-х років ХІХ ст. – С. 232–245.

99. Касьянов Г. Українська інтелігенція на рубежі ХІХ – ХХ століть : Соціально-політичний портрет. – К. : Либідь, 1993. – 176 с.

100. Качкан В. В ключі української ментальності (Богдан Лепкий) / В. Качкан // Качкан В. Українське народознавство в іменах : У 2 ч. / В. Качкан. – К. : Либідь, 1994. – Ч. 1. – С. 243–254.

101. Киричук О. Галузі психологічної науки. Етнопсихологія / О. Киричук // Основи психології : підручник / за заг. ред. О. Киричука, В. Роменця. – 3-тє вид., стереот. – К. : Либідь, 1997. – С. 111–131.

102. К. Не-я (К. А.) [Арабажин К.]. Дещо про націоналізм та соціалізм / К. Арабажин // Вільна Україна. – 1906. – Ч. 1. – С. 83–93.

103. Kohn H. The Idea of Nationalism : A Study in Its Origins and Background / H. Kohn. – New York : Macmillan, 1945. – 735 p.

104. Коваленко Г. Вистави в «Народному театрі» в Чернигові / Г. Коваленко // Літературно-науковий вістник. – 1900. – Кн. VII. – С. 74–75.

105. Колодій В. Сивина його струн (До 100-річчя з дня народження Володимира Самійленка) / В. Колодій // Жовтень. – 1964. – № 2. – С. 124.

106. Колодюк Я., Одинцова Г. Володимир Самійленко (1864–1925) / Я. Колодюк, Г. Одинцова // Колодюк Я., Одинцова Г. Розповіді про письменників / Я. Колодюк, Г. Одинцова. – Тернопіль : Підручники & посібники, 1997. – С. 84–86.

107. Коломієць В. Вивчення творчості Володимира Самійленка // Укр. мова і літ. в шк. – 1991. – № 10. – С. 30–36.

108. Коломієць В. Володимир Самійленко (1864–1925) / В. Коломієць // Нові імена в програмі з української літератури : посібник для вчителя / упор. В. Я. Неділько. – К. : Освіта, 1993. – С. 78–89.

109. Коломієць М., Молодова Л. Словник іншомовних слів / М. Коломієць, Л. Молодова. – К. : Освіта, 1998. – 190 с.

110. Комар[ов] М. Оповідки і критичні замітки : 3 поезій Володимира Самійленка. Частина перша. Року Божого 1890-го / М. Комар // Зоря. – 1891. – Ч. 3. – С. 56.

111. Кононенко П. Ідея національно-духовного відродження і література / П. Кононенко // Кононенко П. Українська література : Проблеми розвитку / П. Кононенко. – К. : Либідь, 1994. – С. 269–333.

112. Кононенко П. «Свою Україну любіть...» / П. Кононенко. – К. : Твім інтер, 1996. – 224 с.

113. Кононенко П. Українознавство : підручник / П. Кононенко. – К. : Либідь, 1996. – 384 с.

114. Конотопець Н. Філософська ліра / Н. Конотопець // Літ. Україна. – 1989. – № 5. – 2 лют. – С. 5.

115. Коряк В. Володимир Самійленко (1864–1925) / В. Коряк // Коряк В. Нарис історії української літератури : Буржуазне письменство / В. Коряк. – Х. : Держвидав України, 1929 / фотопередрук Олекси Горбача. – Мюнхен, 1994. – С. 448–449.

116. Костомаров М. Две русские народности : Письмо к ред. / М. Костомаров // Основа. – 1861. – № 3. – С. 33–80.

117. Коцюбинський М. Листи / М. Коцюбинський // Коцюбинський М. Твори : В 7 т. / М. Коцюбинський. – К. : Наук. думка, 1974. – Т. 5. – 431 с. ; 1975. – Т. 6. – 311 с. ; 1975. – Т. 7. – 415 с.

118. Кошарська Г. Літературна тематика і національна свідомість / Г. Кошарська // Сучасність. – 1992. – № 11. – С. 93–97.

119. Кравченко Б. Соціальні зміни і національна свідомість в Україні ХХ століття / Б. Кравченко. – К. : Основи, 1997. – 423 с.

120. Кралюк П. Особливості вияву національної свідомості в українській суспільній думці ХVI – першої половини ХVII ст. / П. Кралюк. – Луцьк : Надстир'я, 1996. – 132 с.

121. Кузьменко В. Словник літературознавчих термінів : навч. посібник з літературознавства за оновл. прогр. для вчителів та учнів серед. шк., проф. училищ, ліцеїв, гімназій / В. Кузьменко. – К. : Укр. письменник, 1997. – 230 с.

122. Кульчицький О. Світовідчужання українця / О. Кульчицький // Українська душа. – Нью-Йорк ; Торонто : Ключі, 1956. – С. 13–25.

123. Куп'янський Й. Володимир Самійленко / Й. Куп'янський // Самійленко В. Вибрані поезії / В. Самійленко. – К. : Рад. письменник, 1941. – С. 7–24.

124. Куп'янський Й. Володимир Самійленко / Й. Куп'янський // Самійленко В. Вибрані поезії / В. Самійленко. – К. : Рад. письменник, 1963. – С. 3–42.

125. Кушак О. Про культуру національного відродження / О. Кушак // Українська література революційної доби. – Львів ; Відень : Накладом «Українського прапора», 1922. – С. 29–47.

126. Левчанівська І. Забули... / І. Левчанівська // Народна справа. – 1994. – № 7. – 18 лют. – С. 5. ; № 8. – 25 лют. – С. 5.

127. Лесин В., Пулинець О. Словник літературознавчих термінів / В. Лесин, О. Пулинець. – К. : Рад. шк., 1975. – 486 с.

128. Леся Українка і національна ідея : зб. наук. праць / за ред. Я. Поліщука та А. Криловця. – К. : Вид-во ім. О. Теліги, 1997. – 127 с.

129. Липа Ю. Бій за українську літературу / Ю. Липа. – Варшава : Народний стяг, 1935. – 151 с.

130. Липа Ю. Призначення України / Ю. Липа. – К. : Фондація ім. О. Ольжича, 1997. – 267 с.

131. Липинський В. Листи до братів-хліборобів : Про ідею і організацію українського монархізму / В. Липинський. – Вид. 2-е. – Нью-Йорк : Булава, 1954. – 470 с.

132. Листи Володимира Самійленка до Михайла Коцюбинського. Подав О. Бабишкін // Рад. літературознавство. – 1959. – № 6. – С. 135–137.

133. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе : В 2 т. / І. Лисяк-Рудницький – К. : Основи, 1994. – Т. 1. – 554 с. ; Т. 2. – 573 с.

134. Лисянський Б. Володимир Самійленко : нарис (З нагоди 35-літнього ювілею літературної діяльності) / Б. Лисянський. – Тарнів : Видання Т-ва «Освіта», 1921. – 32 с.

135. Лісовий В. Етнос і нація / В. Лісовий // Народна творчість та етнографія. – 1999. – № 1. – С. 18–32.

136. Літературознавство : Матеріали III конгресу Міжнародної асоціації українців (Харків, 26–29 серпня 1996 р.). – К. : АТ «Обереги», 1996. – 496 с.

137. Літературознавчий словник-довідник / Р. Гром'як, Ю. Ковалів та ін. – К. : ВЦ «Академія», 1997. – 752 с.

138. Лихачёв Д. Великий путь : Становление русской литературы XI–XVII / Д. Лихачёв. – М. : Современник, 1987. – 301 с.

139. Лихачёв Д. Национальный идеал и национальная действительность / Д. Лихачёв // Лихачёв Д. Земля родная / Д. Лихачёв. – М. : Просвещение, 1983. – С. 77–80.

140. Лихачёв Д. «Слово о полку Игореве» и культура его времени : монография / Д. Лихачёв. – 2-е изд., доп. – Л. : Худ. лит., 1985. – 352 с.

141. Лозинський О. Вектор української національної ідеї та проблема особистості / О. Лозинський // Нові орієнтири : Концепція державотворення у контексті тенденцій розвитку світової цивілізації. Матеріали конференції. – Львів : Біблос, 1998. – С. 29–35.

142. Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України ; Ін-т держави і права ім. В. Корецького; редкол. : Ю. Римаренко (відп. ред.) та ін. – К. : Довіра – Генеза, 1996. – 942 с.

143. Маланюк Є. Книга спостережень / Є. Маланюк. – К. : Атіка, 1995. – 236 с.

144. Маланюк Є. Творчість і національність (До проблеми малоросизму в мистецтві) / Є. Маланюк // Маланюк Є. Книга спостережень. Проза / Є. Маланюк. – Торонто : Накладом Видавництва «Гомін України», 1966. – Т. 2. – С. 21–38.

145. Малий словник історії України / В. Смолій, С. Кульчицький, О. Майборода та ін. – К. : Либідь, 1997. – 464 с.

146. Mały słownik języka polskiego. – Warszawa : Wydawnictwo naukowe PWN, 1993. – 1182 s.

147. Маршинський А. З життя Вол. Самійленка / А. Маршинський // Дніпро : календар-альманах на 1930 рік / за ред. В. Дорошенка. – Львів : Накладом Укр. тов-ва допомоги емігрантам з Великої України, 1929. – Річник VII. – С. 74–86.

148. Матвіїшин В. Українсько-французькі літературні зв'язки XIX – початку XX ст. / В. Матвіїшин. – Львів : Вища шк., 1989. – 168 с.

149. Матушевський Ф. Володимир Самійленко (Декілька слів до характеристики його поетичної творчості) / Ф. Матушевський // Рада. – 1907. – № 243. – 30 лист. – С. 2 ; № 244. – 31 лист. – С. 2.

150. Menac A., Koval A. Hrvatsko ili srpsko-ukrajinski rječnik / A. Menac, A. Koval. – Zagreb : SNL, 1979. – 687 s.

151. Мироненко О., Римаренко Ю., Усенко І., Чехович В. Українське державотворення : Невитребуваний потенціал : словник-довідник / О. Мироненко, Ю. Римаренко, І. Усенко, В. Чехович. – К. : Либідь, 1997. – 560 с.

152. М. К. Самійленко Володимир // Енциклопедія Українознавства: Словникова частина / за ред. В. Кубійовича. – Париж ; Нью-Йорк : Молоде життя, 1973. – Т. 7. – С. 2697.

153. Могилянський М. В. Самійленко в 90-х рр. (Із спогадів) / М. Могилянський // Самійленко В. Вибрані твори / з перед. сл., прим. і за ред. О. Дорошкевича. – Х. ; К. : Книгоспілка, 1926. – С. 247–253.

154. Мочульський М. З останніх десятиліть життя Франка. 1896–1916. Спогади і причинки / М. Мочульський // За сто літ : Матеріали з громадського й літературного життя України ХІХ і початків ХХ століття. – К. : Держвидав України, 1928. – Кн. ІІІ. – С. 226–284.

155. Мюллер В. Англо-русский словарь / В. Мюллер. – 23-е изд., стереот. – М. : Рус. яз., 1992. – 844 с.

156. Наєнко М. Національна ідентичність: проблема філософська і філологічна / М. Наєнко // Літ. Україна. – 1999. – № 2. – 14 січ. – С. 6.

157. Наєнко М. Українське літературознавство : Школи, напрями, тенденції / М. Наєнко. – К. : ВЦ «Академія», 1997. – 320 с.

158. Науковий збірник Українського Вільного Університету. – Мюнхен–Львів, 1993. – 336 с.

159. Націоналізм як суспільний феномен (енциклопедичний словник). – Донецьк : Восток, 1997. – 384 с.

160. Національне питання. – Відень ; Львів : Накладом К. П. Сх. Галичини, 1920. – 16 с.

161. Нечуй-Левицький І. Українська поезія / І. Нечуй-Левицький // Нечуй-Левицький І. Зібр. тв. : У 10 т. / І. Нечуй-Левицький. – К. : Наук. думка, 1968. – Т. 10. – С. 171–180.

162. Немецко-русский словарь / под ред. А. Лепинга и Н. Стреховой. – 6-е изд., стереот. – М. : Сов. энциклопедия, 1971. – 991 с.

163. Новий словник української мови : У 4 т. / укл. В. Яременко, О. Сліпущко. – К. : Аконті, 1998. – Т. 1–4.

164. Новиченко Л. Нова зустріч із Самійленком / Л. Новиченко // Слово і час. – 1991. – № 10. – С. 51–55.

165. Обідний М. Володимир Самійленко на терезах поетичної думки / М. Обідний. – Тарнів : Видання Т-ва «Освіта», 1921. – 30 с.

166. Обідний М. Спогади про Володимира Самійленка / М. Обідний // Літературно-науковий вістник. – 1926. – Кн. II. – С. 131–141 ; Кн. III. – С. 215–222.

167. Огієнко І. Українська культура : Коротка історія культурного життя українського народу / І. Огієнко. – К. : Довіра, 1992. – 141 с.

168. Огоновський О. Історія літератури руської / О. Огоновський. – Львів : Накладом Тов-ва ім. Шевченка, 1889. – Частина II. – 962 с.

169. Огородник І., Русин М. Українська філософія в іменах : навч. посібник / за ред. М. Тарасенка. – К. : Либідь, 1997. – 328 с.

170. Одарченко П. Русифікація України і боротьба за рятування української нації / П. Одарченко // Одарченко П. Українська література : зб. вибр. ст. / П. Одарченко. – К. : Смолоскип, 1995. – С. 350–387.

171. Ольжич О. Незнаному Воякові / О. Ольжич. – К. : Фундація ім. О. Ольжича, 1994. – 432 с.

172. Онацький Є. Українська емоційність / Є. Онацький // Українська душа. – Нью-Йорк ; Торонто : Ключі, 1956. – С. 5–12.

173. О. П. Збірник поезій Самійленка // Зоря. – 1890. – Ч. 23. – С. 367.

174. Орлик П. Володимир Самійленко (1864–1925) // Історія української літератури кінця ХІХ – початку ХХ ст. / за ред. П. Хропка. – К. : Вища шк., 1991. – С. 160–181.

175. Ортега-і-Гасет Х. Бунт мас. Безхребетна Іспанія / Х. Ортега-і-Гасет // Ортега-і-Гасет Х. Вибрані твори / Х. Ортега-і-Гасет. – К. : Основи, 1994. – С. 15–195.

176. Оруэлл Д. Ессе ; Статті ; Рецензії / пер. с англ. – Пермь : КАПИК, 1992. – 320 с.

177. Орфографічний словник української мови / укл. С. Головащук та ін. – К. : Довіра, 1994. – 864 с.

178. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі / С. Павличко. – К. : Либідь, 1997. – 360 с.

179. Павлюк І. Митець – Влада – Преса : Історико-типологічний аналіз : монографія / І. Павлюк. – Луцьк : Надстир'я, 1997. – 112 с.

180. Падалка О., Нісімчук А., Смолюк І., Шпак О. Педагогічні технології / О. Падалка, А. Нісімчук, І. Смолюк, О. Шпак. – К. : Укр. енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1995. – 253 с.

181. Парубій А. Національна ідея, національне суспільство, національна еліта (Короткий виклад) / А. Парубій // Нові орієнтири : Концепція державотворення у контексті тенденцій розвитку світової цивілізації. Матеріали конференції. – Львів : Бібльос, 1998. – С. 5–16.

182. Пахаренко В. Художня література і суспільство / В. Пахаренко // Пахаренко В. Нарис української поетики (до нових підходів у вивченні літератури) / В. Пахаренко. – К. : Вид. часопису «Укр. мова та літ.», 1997. – С. 25–27.

183. Пахльовська О. «Українська ідея» – як спадок європейського гуманізму / О. Пахльовська // Слово і час. – 1998. – № 1. – С. 50–54.

184. Пахльовська О. Українсько-італійські літературні зв'язки XV–XX ст. / О. Пахльовська. – К. : Наук. думка, 1990. – 215 с.

185. Петров В., Чижевський Д., Глобенко М. Українська література / В. Петров, Д. Чижевський, М. Глобенко ; Мірчук І. Історія української культури / І. Мірчук. – Мюнхен ; Львів : Український Вільний Університет – Фенікс ЛТД, 1994. – 380 с.

186. Підкова І., Шуст Р. Адміністративно-територіальний устрій України / І. Підкова, Р. Шуст // Підкова І., Шуст Р. Довідник з історії України : В 3 т. – К. : Генеза, 1993. – Т. 1. – С. 11–22.

187. Плевако М. Володимир Самійленко : Бібліографія ; Твори / М. Плевако // Плевако М. Хрестоматія нової української літератури : підручна книга. – Х. : Книгоспілка, 1925. – С. 138–142.

188. Погребенник В. Володимир Самійленко : До 125-річчя від дня народження / В. Погребенник. – К. : Т-во «Знання» УРСР, 1988. – 48 с.

189. Погребенник В. Лицар українського слова : До 125-річчя з дня народження В. Самійленка / В. Погребенник // Рад. освіта. – 1989. – № 10. – 3 лют. – С. 2.

190. Погребенник В. «Не вмере поезія, не згине творчість духа ... » : Про життя і творчий шлях українського письменника В. Самійленка / В. Погребенник // Літ. Україна. – 1989. – № 5. – 2 лют. – С. 5.

191. Політологічний словник // Політологія : підручник / І. Дзюбка, К. Левківський, В. Андрущенко та ін. ; за заг. ред. І. Дзюбка, К. Левківського. – К. : Вища шк., 1998. – С. 383–406.

192. Пономарів О. Дещо про національну свідомість / О. Пономарів // Слово і час. – 1993. – № 5. – С. 81–82.

193. Пономарьов П. Володимир Самійленко (1864–1925) / П. Пономарьов // Історія української літератури кінця XIX – початку XX ст. / за ред. Н. Жук і В. Лесина. – К. : Вища шк., 1989. – С. 126–135.

194. Попович М. Нарис історії культури України / М. Попович. – К. : АртЕк, 1998. – 727 с.

195. Потапенко О., Кузьменко В. Шкільний словник з українознавства / О. Потапенко, В. Кузьменко. – К. : Укр. письменник, 1995. – 291 с.

196. Працьовитий В. Український національний характер у драматургії Миколи Куліша / В. Працьовитий. – Львів : Світ, 1998. – 184 с.

197. Психологія і педагогіка життєтворчості / за ред. чл.-кор. НАН України Л. Сохань та ін. – К. : Інст. змісту і методів навчання, 1996. – 791 с.

198. Пчілка Олена. «На лаві підсудних» / Олена Пчілка // Рідний край. – 1909. – Ч. 7. – Лютий. – С. 7–8.

199. Радевич-Винницький Я. Україна : від мови до нації : нариси з лінгвонаціології ; статті / Я. Радевич-Винницький. – Дрогобич : Відродження, 1997. – 360 с.

200. Реп'ях С. «...Виріс із рідного ґрунту» (До 120-річчя з дня народження Володимира Самійленка) / С. Реп'ях // Укр. мова і літ. в шк. – 1984. – № 2. – С. 69–72.

201. Рильський М. Володимир Самійленко і його поезія / М. Рильський // Самійленко В. Вибрані поезії / В. Самійленко. – К. ; Х. : Укр. держ. вид-во, 1944. – С. 5–19.

202. Рильський М. Володимир Самійленко / М. Рильський // Рильський М. Зібр. тв. : У 20 т. / М. Рильський. – К. : Наук. думка, 1986. – Т. 12 : Наука ; Критика ; Публіцистика. – С. 90–101.

203. Римаренко Ю., Картунов О., Мироненко О. Основи етнодержавознавства / Ю. Римаренко, О. Картунов, О. Мироненко. – К. : Либідь, 1997. – 656 с.

204. Римаренко Ю. Національний розвій України : проблеми і перспективи / Ю. Римаренко. – К. : Юрінком, 1995. – 272 с.

205. «Роде наш красний...» (Волинь у долях краян і людських документах) / заг. ред. М. Дубини ; авт.-упоряд. Л. Оляндер. – Луцьк : Вежа, 1996. – Т. 1. – 444 с.

206. Розумний М. Микола Хвильовий та українська ідея / М. Розумний // Молода нація : альманах. – К. : Смолоскип, 1996. – Ч. 1. – С. 41–46.

207. Розумний М. Справа честі : Алгоритми національного самопанування / М. Розумний. – К. : Смолоскип, 1995. – 74 с.

208. Розумний М. Українська ідея в сучасній Україні / М. Розумний // Молода нація : альманах. – К. : Смолоскип, 1996. – Ч. 3. – С. 170–175.

209. Ротач П. З епістолярії Володимира Самійленка / П. Ротач // Слово і час. – 1994. – № 2. – С. 29–31.

210. Рудницький М. Володимир Самійленко / М. Рудницький // Діло. – 1925. – Ч. 190. – 27 серп. – С. 2.

211. Рудницький М. Письменники зблизька / М. Рудницький. – Львів : Кн.-журн. вид-во, 1959. – Кн. 2. – 182 с.
212. Самійленко В. Вибрані поезії / вступ. ст. Й. Куп'янського. – К. : Рад. письменник, 1941. – 232 с.
213. Самійленко В. Вибрані поезії / за ред. і з передм. М. Рильського. – К. ; Х. : Укр. держ. вид-во, 1944. – 107 с.
214. Самійленко В. Вибрані поезії / упор., передм. і прим. Й. Куп'янського. – К. : Рад. письменник, 1963. – 459 с. (серія «Бібліотека поета»).
215. Самійленко В. Вибрані твори / з перед. сл., прим. і за ред. О. Дорошкевича. – Х. ; К. : Книгоспілка, 1926. – 257 с.
216. Самійленко Володимир Іванович // Українські письменники: Біо-бібліографічний словник: У 5 т. / укл. : М. Пивоваров, Г. Сингаївська, К. Федоритенко ; відп. ред. П. Волинський. – К. : Держлітвидав України, 1963. – Т. 3 : Дожовтневий період (XIX – поч. XX ст.). Н–Я. – С. 129–141.
217. Самійленко Володимир (До тридцятипятилітнього ювілею поета) // Укр. трибуна. – Варшава, 1921. – Ч. 13. – 20 трав. – С. 3.
218. Самійленко Володимир (1864–1925) // Проф. Євген Онацький. Українська мала енциклопедія. – Кн. 13. – Буенос-Айрес : Накладом Адміністрації УАПЦ в Аргентині, 1959. – С. 1665–1666.
219. Самійленко Володимир. Україні. Збірка поезій 1884–1917 рр. Друге видання / В. Самійленко. – Сміла : Промінь, 1918. – 147 с.
220. Самійленко Володимир. Україні. Збірник поезій 1985–1906 рр. Видано заходом М. Мочульського, з передмовою Ів. Франка. – Львів : Накладом укр.-руськ. вид. спілки, 1906. – 131 с.
221. Самійленко Володимир. Україні. Збірник поезій 1985–1906 рр. / під редакцією М. Мочульського. З передм. Ів. Франка. – К. : Друкарня Першої Київської друкарської спілки, 1909. – 131 с.
222. Самійленко В. Листи / В. Самійленко // Самійленко В. Твори: У 2 т. / В. Самійленко. – К. : Держлітвидав України, 1958. – Т. 2. – С. 413–480.
223. Самійленко В. Листи до Б. Грінченка / В. Самійленко // Самійленко В. Вибрані твори / з перед. сл., прим. і за ред. О. Дорошкевича. – Х. ; К. : Книгоспілка, 1926. – С. 207–214.
224. Самійленко В. Поетичні твори. Прозові твори. Драматичні твори. Переспіви та переклади. Статті та спогади / вступ. ст., упор. і прим. М. Чернопиского. – К. : Наук. думка, 1990. – 608 с.
225. Самійленко В. Сатиричні поезії / В. Самійленко. – К. : Держлітвидав України, 1947. – 44 с.

226. Самійленко В. Спритний ченчик / В. Самійленко. – К. : Держлітвидав України, 1957. – 24 с.
227. Самійленко В. Твори: У 2 т. / упор., літ.-крит. нарис та прим. О. Бабишкіна. – К. : Держлітвидав України, 1958. – Т. 1. – 403 с. ; Т. 2. – 510 с.
228. Самійленко В. Твори / упор., авт. передм. і приміт. М. Бондар. – К. : Дніпро, 1990. – 686 с.
229. Самійленко В. У Гайхан-бея. Фантазія-сатира. 2 дії / В. Самійленко. – Львів; К. : Русалка, 1922. – 40 с.
230. Самійленко В. Україні: лірика, гумор і сатира, драма / упоряд., вступ. стаття В. Іванисенка. – К. : Укр. письменник, 1991. – 224 с. (серія «Шкільна бібліотека»).
231. Сверстюк Є. Блудні сини України / Є. Сверстюк. – К. : Т-во «Знання» України, 1993. – 256 с. (серія «Укр. відродження: історія і сучасність»).
232. Свідзинський А. Це складне національне питання / А. Свідзинський // Волинь : Історія ; Література ; Мистецтво. – 1995. – № 2. – С. 191–206; 1997. – № 3. – С. 169–194.
233. Світова та вітчизняна етнодержавницька думка (У персоналіях). – К. ; Донецьк : Донеччина, 1997. – 320 с.
234. Семанюк-Черемшина Н. Спогади про Марка Черемшину / Н. Семанюк-Черемшина. – Львів : Кн.-журн. вид-во, 1958. – 83 с.
235. Сивенький. Герострат : монолог у трьох сценах / В. Самійленко. – Львів : Накладом автора, 1889. – 8 с.
236. Сивокінь Г. Ментальність, біографія, творчість (Євген Маланюк) / Г. Сивокінь // Самототожність письменника. До методології сучасного літературознавства. Колективна монографія / відп. ред. Г. М. Сивокінь. – К. : Укр. книга, 1999. – С. 135–153.
237. Словник античної міфології. – 2-ге вид. – К. : Наук. думка, 1989. – 235 с.
238. Словник іншомовних слів / за ред. О. Мельничука. – К. : Гол. ред. УРЕ АН УРСР, 1975. – 775 с.
239. Слово. Знак. Дискурс. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / за ред. М. Зубицької. – Львів : Літопис, 1996. – 633 с.
240. Слоньовська О. «Чоловік з ніжним людським почуттям» / О. Слоньовська // Дивослово. – 1998. – № 9. – С. 51–57.
241. Сміт Е. Національна ідентичність / пер. з англ. – К. : Основи, 1994. – 223 с.

242. Smith A. Theories of Nationalism / A. Smith. – New York : Harpers Row, 1973. – 358 p.
243. Смолій В., Степанков В. Українська державна ідея : проблеми, формування, еволюції, реалізації / В. Смолій, В. Степанков. – К. : Альтернативи, 1997. – 367 с.
244. Соколова В. Національна ідея в творчості Тараса Шевченка / В. Соколова // Слово і час. – 1999. – № 3. – С. 33–35.
245. Соловьев В. Национальный вопрос в России / В. Соловьев // Соловьев В. Соч. : В 2 т. / В. Соловьев. – М. : Правда, 1989. – Т. 1. – С. 259–639.
246. Старец С., Воинова Н. Португальско-русский учебный словарь / С. Старец, Н. Воинова. – 4-е изд., стереот. – М. : Рус. яз., 1989. – 472 с.
247. Старицька-Черняхівська Л. В. І. Самійленко. Пам'яті товариша / Л. Старицька-Черняхівська // Вітчизна. – 1992. – № 7–8. – С. 132–146.
248. Степаненко М. Василь Стефаник і Велика Україна / М. Степаненко // Василь Стефаник – художник слова / редкол. : В. В. Грещук, В. І. Кононеко, С. І. Хороб. – Івано-Франківськ : Плай, 1996. – С. 234–256.
249. Степико М. Буття етносу : витоки, сучасність, перспективи (філософсько-методологічний аналіз) / М. Степико. – К. : Т-во «Знання», КОО, 1998. – 251 с.
250. Субтельний О. Україна. Історія / О. Субтельний. – 2-е вид. – К. : Либідь, 1992. – 512 с.
251. Таран В. «Оживе наш люд забутий» / В. Таран // Друг чита-ча. – 1989. – 16 лют. – С. 5.
252. Таран В. Творчість В. Самійленка в оцінці дожовтневої критики / В. Таран // Укр. літературознавство. – 1970. – Вип. 10. – С. 43–50.
253. Таран В. Художні і публіцистичні твори В. І. Самійленка періоду революції / В. Таран // Рад. літературознавство. – 1985. – № 12. – С. 62–67.
254. Тичина П. Листи / П. Тичина // Тичина П. Зібр. тв. : У 12 т. / П. Тичина. – К. : Наук. думка, 1990. – Т. 12. Кн. 1. – 285 с.
255. Ткаченко А. Мистецтво слова : Вступ до літературознавства / А. Ткаченко. – К. : Правда Ярославичів, 1998. – 448 с.
256. Толстой И. Сербохорватско-русский словарь / И. Толстой. – 5-е изд., стереот. – М. : Рус. яз., 1982. – 736 с.

257. Тулуб О. Матеріали до життєпису Володимира Самійленка / О. Тулуб // За сто літ : Матеріали з громадського й літературного життя України XIX і початків XX століття. – К. : Держвидав України, 1928. – Кн. III. – С. 295–314.

258. Тулуб О. Передмова до «Матеріалів до життєпису Володимира Самійленка» / О. Тулуб // Зона. – 1993. – № 5. – С. 240–242.

259. Удалов В., Зубович В. Цілісно-системний метод пізнання, дослідження і практичної діяльності / В. Удалов, В. Зубович. – Луцьк, 1996. – Кн. 1. – 138 с.

260. Україна : етногенез – культурогенез – ментальність – геокультура // Сварог. – 1995. – № 2. – С. 16.

261. Українка Леся. Листи (1876–1897) / Леся Українка // Українка Леся. Зібр. тв. : У 12 т. / Леся Українка. – К. : Наук. думка, 1978. – Т. 10. – 542 с.

262. Українська душа. – Нью-Йорк ; Торонто : Ключі, 1956. – 63 с.

263. Українська журналістика в іменах : матеріали до енцикл. словника / за ред. М. Романюка. – Львів : ЛНБ ім. В. Стефаника, 1997. – Вип. IV. – 352 с.

264. Українська ідея. Перші речники / кол. авт. – К. : Т-во «Знання» України, 1994. – 180 с.

265. Українська література в російській критиці кінця XIX – початку XX ст. – К. : Наук. думка, 1980. – 416 с.

266. Українська Літературна Енциклопедія: В 5 т. / редкол. : І. О. Дзверін (відп. ред.) та ін. – К. : «Укр. енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1988. – Т. 1. – 536 с. ; 1990. – Т. 2. – 576 с. ; 1995. – Т. 3. – 496 с.

267. Українське питання / укр. пер., упор., передм. і прим. М. Тимошука. – К. : Вид-во ім. О. Теліги, 1997. – 220 с.

268. Феномен нації: основи життєдіяльності / за ред. Б. Попова. – К. : Т-во «Знання», КОО, 1998. – 264 с.

269. Філософський словарь / под ред. И. Фролова. – 6-е изд., перераб. и доп. – М. : Политиздат, 1991. – 560 с.

270. Франко І. Володимир Самійленко / І. Франко // Франко І. Зібр. тв. : У 50 т. / І. Франко. – К. : Наук. думка, 1982. – Т. 37. – С. 183–185.

271. Франко І. Володимир Самійленко. Проба характеристики / І. Франко // Франко І. Зібр. тв. : У 50 т. / І. Франко. – К. : Наук. думка, 1982. – Т. 37. – С. 193–204.

272. Франко І. З останніх десятиліть XIX віку / І. Франко // Франко І. Зібр. тв. : У 50 т. / І. Франко. – К. : Наук. думка, 1984. – Т. 41. – С. 471–529.

273. Франко І. Зібр. тв. : У 50 т. / І. Франко. – К. : Наук. думка, 1980–1986. – Т. 26–50.

274. Французско-русский словарь / сост. В. Потоцкая и Н. Потоцкая. – М. : Сов. энциклопедия, 1972. – 671 с.

275. Харчук Б. Слово і народ / Б. Харчук // Прапор. – 1988. – № 10. – С. 147–163.

276. Хвильовий М. Думки проти течії ; Україна чи Малоросія? / М. Хвильовий // Хвильовий М. Новели, оповідання... Поетичні твори. Памфлети / М. Хвильовий. – К. : Наук. думка, 1995. – С. 652–692 ; 715–754.

277. Ходоровський М. Його називали Дон Кіхотом / М. Ходоровський // Друг читача. – 1990. – 20 вер. – С. 6.

278. Хорунжий Ю. Олександрери Тулуби / Ю. Хорунжий // Зона. – 1993. – № 5. – С. 234–240.

279. Хорунжий Ю. Час покаже / Ю. Хорунжий // Урядовий кур'єр. – 1994. – № 19–20. – 3 лют. – С. 12.

280. Храмова В. До проблеми української ментальності / В. Храмова // Українська душа. – К. : Фенікс, 1992. – С. 3–35.

281. Хропко П. Художній світ поезії Володимира Самійленка / П. Хропко // Дивослово. – 1996. – № 4. – С. 34–38.

282. Цимбалістий Б. Родина і душа народу / Б. Цимбалістий // Українська душа. – Нью-Йорк ; Торонто : Ключі, 1956. – С. 26–43.

283. Чайченко В. [Грінченко Б.]. 3 поезій Володимира Самійленка. Ч. 1. К. 1890 / Б. Грінченко // Зоря. – 1891. – № 4. – С. 79–80.

284. Чемберлен Г. Раси, нації, герої / Г. Чемберлен // Літературно-науковий вістник. – 1899. – Кн. VII. – С. 1–22.

285. Червак Б. «Наперед українці» (До національної ідеї Івана Франка) / Б. Червак. – К. : Фондація ім. О. Ольжича – Вид-во ім. О. Теліги, 1994. – 38 с.

286. Česko ruský slovník. – Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1968. – 1242 s.

287. Чижевський Д. Література «національного відродження» / Д. Чижевський // Чижевський Д. Історія української літератури: Від початків до доби реалізму / Д. Чижевський. – Тернопіль : Феміна, 1994. – С. 306–308.

288. Чорновол П. Ідея української державності в творчості Тараса Шевченка / П. Чорновол // Дзвін. – 1997. – № 3. – С. 138–141.

289. Чернопиский М. В. Самійленко – перекладач Беранже / М. Чернопиский // Рад. літературознавство. – 1968. – № 7. – С. 83–87.

290. Чернопиский М. Володимир Самійленко ; Примітки / М. Чернопиский // Самійленко В. Поетичні твори... Статті та спогади / В. Самійленко. – К. : Наук. думка, 1990. – С. 5–33 ; 535–596.

291. Чернопиский М. Володимир Самійленко / М. Чернопиский // Укр. мова і літ. в шк. – 1964. – № 1. – С. 10–14.

292. Чернопиский М. Доля народу – його життя (До 100-річчя від дня народження В. Самійленка) / М. Чернопиский // Рад. освіта. – 1964. – 1 лют. – С. 4.

293. Чернопиский М. Поборник правди і добра (До 100-річчя від дня народження В. Самійленка) / М. Чернопиский // Молодь України. – 1964. – 2 лют. – С. 2.

294. Чернопиский М. Рання творчість В. Самійленка / М. Чернопиский // Рад. літературознавство. – 1966. – № 12. – С. 56–67.

295. Чернопиский М. Трагічна доля родини Володимира Самійленка / М. Чернопиский // Проблеми літературознавства і художнього перекладу : зб. наук. праць і матеріалів / упор. О. Купчинського. – Львів : НТШ, 1997. – С. 166–188.

296. Чернопиский М. Формування творчої індивідуальності Володимира Самійленка в громадських і літературних зв'язках : Автореф. дис... канд. філол. наук. – К., 1970. – 29 с.

297. Шаповал М. Володимир Самійленко / М. Шаповал // Село. – 1910. – № 7. – 11 лют. – С. 4.

298. Шаповал М. Соціологія українського відродження / М. Шаповал. – К. : Україна, 1994. – 45 с.

299. Шаповал Ю. Грані слов'янської ментальності / Ю. Шаповал // Дзвін. – 1997. – № 3. – С. 141–144.

300. Шевченківський словник : У двох томах. – К. : Гол. ред. УРЕ УРСР, 1976. – Т. 1. – 414 с. ; 1977. – Т. 2. – 408 с.

301. Шелухин С. Глушлива доля сатирика / С. Шелухин // Діло. – 1930. – Ч. 193. – 2 вер. ; Ч. 194. – 3 вер. – С. 2–3.

302. Шерех Ю. Життя в Рейк'явіку (або Незалежність – і що завтра?) / Ю. Шерех // Шерех Ю. Третя сторожа : Література ; Мистецтво ; Ідеології / Ю. Шерех. – К. : Дніпро, 1993. – С. 530–545.

303. Шлемкевич М. Загублена українська людина / М. Шлемкевич. – К. : Фенікс, 1992. – 168 с.

304. Шутько Я. Невідомі листи В. Самійленка / Я. Шутько // Україна. – 1961. – № 19.

305. Щурат В. Самійленко в акад. гімназії у Львові / В. Щурат // Діло. – 1925. – Ч. 196. – 4 вер. ; Ч. 197. – 5 вер. – С. 2–3.

306. Юркевич П. Твори / С. Ярмусь (ред. і вступ. ст.). – Вінніпег : Колегія Св. Андрія, 1979. – 785 с.
307. Якимович Б. Світоглядні позиції І. Франка і проблеми української державності / Б. Якимович // Літературознавство. Другий міжнародний конгрес українців. – Львів, 1993. – С. 321–328.
308. Янів В. Психологічні основи окциденталізму / упоряд. і підгот. до друку д-р Микола Шаповал. – Мюнхен : Український Вільний Університет, 1996. – 205 с. (Серія : Габілітації, ч. 1).
309. Янів В. Релігійність українця з етнопсихологічного погляду / В. Янів / Відбитка зі збірника «Релігія в житті українського народу», виданого в «Записках НТШ», т. 181. – Мюнхен–Рим–Париж, 1966. – С. 179–203.
310. Янковська Ж. Відображення національної ідеї у літературно-художній спадщині П. Куліша / Ж. Янковська // Наукові записки. – Т. 1. – Острог : Вид. комплекс Острозької Академії, 1997. – С. 47–49.
311. Яцюк В. Українська ідея і шевченківська листівка (кін. XIX – поч. XX ст.) / В. Яцюк // Слово і час. – 1996. – № 6. – С. 36–39.
312. <http://photo.ukrinform.ua/ukr/current/savetext.php?id=252232>.
313. http://prosvitjanyn.org.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=470.

ДОДАТКОВИЙ СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бикова Г. Володимир Самійленко на історичних шляхах розвитку української мови / Г. Бикова // Система і структура східнослов'янських мов : зб. наук. праць. – К. : НПУ ім. М. Драгоманова, 2000. – С. 61–72.
2. Бикова Г. До мовностилістичних джерел сатиричної майстерності Володимира Самійленка : (фантастична сатира «У Гайханбея») / Г. Бикова // Наука і сучасність : зб. наук. праць. Т. 24. – К. : НПУ ім. М. Драгоманова, 2001. – С. 171–178.
3. Богданович М. В. Самойленко / М. Богданович // Укр. жизнь. – М., 1916. – № 7–8. – С. 46–59.
4. Дорошенко Д. Мої спомини про давнє-минуле (1901–1914 роки) / Д. Дорошенко. – Вінніпег Манітоба : Накладом вид. спілки «Тризуб», 1949. – 167 с.
5. Коломієць В. Володимир Самійленко (1864–1925) / В. Коломієць // Живе слово. Нововведені імена в програму з укр. літератури. Кн.1. Класична література. – К., 1997. – С. 63–69.
6. Мартинюк М. / М. Мартинюк Володимир Самійленко у контексті національно-визвольного руху і становлення державності України // Суспільствознавчі науки та відродження нації. Зб. наук. праць. Кн. 1. – Луцьк, 1997. – С. 156–160.
7. Мартинюк М. Володимир Самійленко : до проблеми нового прочитання сатири «Спритний ченчик» / М. Мартинюк // Наукові записки аспірантів. Вип. 2. – Луцьк, 1997. – С. 44–49.
8. Мартинюк М. Деякі особливості художньої майстерності Володимира Самійленка / М. Мартинюк // Філологічні студії. Вип. 1. – Луцьк, 1996. – С. 16–19.
9. Мартинюк М. Літературна критика періоду порубіжжя про національну ідею у творчості В. Самійленка / М. Мартинюк // Філологічні студії. Вип. 1(5). – Луцьк, 1999. – С. 46–52.
10. Мартинюк М. Мотив сліз і жалю у творчій спадщині В. Самійленка / М. Мартинюк // Науковий вісник ВДУ : Філологічні науки. – 1999. – № 13. – С. 162–166.

11. Мартинюк М. Проблема національної ідеї у творчості Володимира Самійленка / М. Мартинюк // Наукові записки аспірантів. Вип. 1. – Луцьк, 1997. – С. 46–51.

12. Мартинюк М. Своєрідність реалізації національної ідеї у творчості Володимира Самійленка / М. Мартинюк // Філологічні студії. Вип. 2. – Луцьк, 1997. – С. 56–64.

13. Мартинюк М. Своєрідність художнього втілення національної ідеї у творчості Володимира Самійленка : Автореф. дис... канд. філол. наук. – К., 2000. – 18 с.

14. Мартинюк М. Шляхи духовного єднання письменника Володимира Самійленка з Волинню [Стаття монографічного характеру] / М. Мартинюк // «Роде наш красний...» (Волинь у долях краян і людських документах) / заг. ред. М. Дубини; авт.-упоряд. Л. Оляндер, Л. Бублейник, А. Силук. – Т. III. – Луцьк : РВВ «Вежа» ВДУ ім. Лесі Українки, 1999. – С. 40–81.

15. Мартинюк М. Шляхи духовного єднання письменника Володимира Самійленка з Волинню / М. Мартинюк // Волинь у житті та творчості письменників : зб. наук. праць / авт.-упор. Н. Стащенко. – Вид. 2-ге, доп. і переробл. – Луцьк : РВВ «Вежа» ВДУ ім. Лесі Українки – ПВД «Твердиня», 2007. – С. 65–68.

16. Мартинюк М., Рисак О. В. Самійленко : місія генія та ідеали епохи забуття / М. Мартинюк, О. Рисак // Матеріали ХLI наукової конференції професорсько-викладацького складу і студентів ВДУ. Част. I. – Луцьк : Вежа, 1995. – С. 34.

17. Мовчун А. І генії були дітьми : В. Самійленко (3 лют. 1864 – 12 серп. 1925) / А. Мовчун // Початкова освіта. – 2003. – № 20. – С. 2.

18. Одарченко П. Володимир Самійленко / П. Одарченко // Українознавчі спостереження й фрагменти : статті, рецензії, спогади / П. Одарченко. – К. : Смолоскип, 2002. – С. 23–31.

19. Погребенник В. Володимир Самійленко / В. Погребенник // Погребенник В. Українська класична література (кінець XI – XX ст.) / В. Погребенник. – Львів : Престиж-Інформ, 1998. – С. 122–126.

20. Семанюк Н. Співець Гуцульщини : спогади про Марка Черемшину / Н. Семанюк. – Ужгород : Карпати, 1974. – 119 с. [С. 69–75].

21. Старицька-Черняхівська Л. В. І. Самійленко. Пам'яті товариша / Л. Старицька-Черняхівська // Старицька-Черняхівська Л. Драматичні твори. Проза. Поезія. Мемуари / вступ. ст., упор. і прим. Ю. Хорунжого. – К. : Наук. думка, 2000. – С. 787–823.

22. Сюдюков І. «Не одцвіте моє кохання...». Доля Володимира Самійленка : До 80-річчя від дня смерті / І. Сюдюков // День. – 2005. – № 145. – 12 серп. // <http://www.day.kiev.ua/146734/>.

23. Чернопиский М. Антиімперський гротеск Володимира Самійленка / М. Чернопиский // Урок української. – 2002. – № 11–12. – С. 44–47.

24. Чернопиский М. Дар Україні : літ. портр. Володимира Самійленка / М. Чернопиский. – 2-ге вид. – К. : Веселка, 2007. – 45 с.

25. Чернопиский М. Зв'язки В. Самійленка з Галичиною і Буковиною у 80–90-х рр. ХІХ ст. / М. Чернопиский // Проблеми взаємодії української та російської філології : зб. наук. праць. Частина І. – Тернопіль : ТПІ, 1990. – С. 13–30.

26. Чернопиский М. Імпербільшовизм і його боговождь у гротескному світі Володимира Самійленка / М. Чернопиский. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2001. – 96 с.

27. Чернопиский М. Московський імперіалізм у гротеску Володимира Самійленка / М. Чернопиский // Дивослово. – 2004. – № 11. – С. 68–72.

28. Чернопиский М. Невідома редакція фейлетонної поезії В. Самійленка / М. Чернопиский // Актуальні питання розвитку мовознавства і літературознавства. Тези і матеріали обласної науково-практичної конференції, присвяченої 50-річчю утворення Тернопільського педагогічного інституту. – Тернопіль : ТПІ, 1990. – С. 57–61.

29. Чернопиский М. Плекаймо рідне слово. Передм. до статті : Володимир Самійленко. Про фонетичну красу мови / М. Чернопиский // Україна. – 1988. – № 26. – С. 20–21.

30. Чернопиский М. Фольклорна політична сатира 20-х років ХХ століття / М. Чернопиский. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2001. – 170 с.

31. Шевчук В. Із вершин та низин : книжка цікавих фактів із історії української літератури / В. Шевчук. – К. : Дніпро, 1990. – 448 с.

ДОДАТКИ

Микола МАРТИНЮК

Шляхи духовного єднання
письменника Володимир Самійленка з Волинню

Волинь – один із найдавніших осередків національної культури – виплекала для України протягом століть плеяду величних імен і постатей її історії, як-от: Д. Братковський, Г. Гулевичівна, В. Короленко, Олена Пчілка, Леся Українка, А. Кримський, М. Грушевський та ін. [див.: 1, 6–71]. Вона завжди притягувала до себе цвіт української (і не тільки) нації з-поза її меж. Тут свого часу побували чи й навіть жили і творили видатні письменники та громадські діячі – І. Вишенський, Т. Шевченко, П. Куліш, М. Костомаров, А. Бєлий, Мод. Левицький, І. Огієнко, а також В. Самійленко, який віднедавна, з кінця 80-х – початку 90-х рр. ХХ століття, після тривалого незаслуженого ідеологічного ігнорування знову посів належне місце в літературному процесі.

Письменник ще з часів свого студентства, в 1884–1890 рр., був близько знайомий з І. Франком, М. Старицьким, Лесею Українкою, М. Коцюбинським, тому уважного розгляду потребують особисті й творчі взаємини В. Самійленка із сучасниками.

Початком єднання письменника з Волинню стали спільні акції студентського культурно-просвітницького товариства «Хрестоматія», до якого він тоді належав, та організації української демократичної інтелігенції старшого покоління «Стара громада», що діяла в Києві з 1859 р. На одному з таких засідань, приурочених до чергових роковин Т. Шевченка, атмосферу яких В. Самійленко описав 1922 р. в автобіографічній статті «З українського життя в Києві в 80-х роках ХІХ ст.» [3, 519–520], він познайомився з Оленою Пчілкою, а згодом і з її родиною. «Пам'ятаю, – пише В. Самійленко, – на Шевченкові роковини 1885 року я вперше прилюдно виступив із своїми власними віршами.

Це було в господі проф. Хандрикова (астроном) на Обсерваторному проулку... На цих роковинах тоді були: В. Б. Антонович, М. Лисенко, М. Старицький, І. Левицький, Олена Пчілка та інші. Пам'ятаю, що зразу Олена Пчілка не хотіла читати свої вірші, кажучи: «нехай молоді таланти пишуться», а потім таки читала й свої» [7, 301].

Знайомство В. Самійленка з Лесею Українкою відбулося кількома роками пізніше, через різницю віку – на 1885 рік він був двадцятидворічним юнаком, який уже став студентом і пристосувався до київського оточення; Лесі ж щойно минуло 14, і вона в той час жила в Колодяжному, звідки писала в лютому 1885 р. до своєї бабусі, Є. Драгоманові: «Папа поїхав у Київ, хотів і мене узяти з собою, але послі роздумав з мамою, що не треба» [8, 18].

В. Самійленка і Лесею Українку єднали спільні літературні й громадські інтереси, праця в київському студентському творчому гуртку «Плеяда», активна діяльність якого припадає на 1888–1893 рр. В. Самійленко згадує: «Незабаром я вступив і до «Літературної громади» (інша назва «Плеяди» – М. М.) ...Туди входили: Л. Старицька, Л[еся] Українка, М. Славинський, М. Обачний (М. Косач), Одарка Романова та інші. Ця громада збиралася тільки в М. Лисенка й М. Старицького. Там я, пам'ятаю, читав свого «Герострата», який усім подобався, окрім Ол. Пчілки, що казала: «не варт таку людину вихвалити!» [7, 301].

На характер і тривалість стосунків В. Самійленка з родиною Косачів, попри їх членство у «Плеяді», вплинули й деякі інші обставини.

Якийсь час, взимку і навесні 1889 р., він жив у тому ж будинку, що й брат Лесі Українки, Михайло. Про це свідчить Л. Старицька-Черняхівська: «У році 1889 я знову оселилася постійно у Києві... На Тарасівській вулиці жив тоді і Миша Косач, вони жили з Самійленком разом в будинкові Сикорської» [6, 799]. «Ольга Петрівна Косач (Олена Пчілка) не жила тоді у Києві, вона тільки наїздила часом з Лесею і спинялася у тому ж таки помешканні Сикорської. Коли Ольга Петрівна приїздила до Києва, ми збиралися в неї, і там за спільною бесідою зростали наші заміри. У Ольги Петрівни був великий дар – вона вміла підійти до молоді» [6, 804].

Духовне єднання В. Самійленка з Волинню ставало дедалі різнобічнішим: розширювалося коло особистих знайомств, поглиблювалася його участь у діяльності літературної громади, яка залучала нових людей. «У Миші Косача і Ольги Петрівни бував ще молодий студент В. Г. Боровик, він був теж волиняк, близький знайомий Косачів. Наш

гурток зростав. З осені 91 чи 92 ми вже склали великий гурток, – не скажу, організацію, бо не було у нас жодного статуту, – цей гурток почав збиратися систематично в господі М. В. Лисенка, у нас, у Ольги Петрівни Косач, коли вона приїздила до Києва, а потім, коли Леся Українка і Ліля Косач стали жити постійно у Києві, в їхньому привітному помешканні в мезоніні на Стрілецькій вулиці, № [...]» [6, 804].

Першу згадку Лесі Українки про В. Самійленка знаходимо в її листі до брата Михайла від 8–10 грудня 1889 р. з Колодяжного [8, 38]. В ньому, а ще в листах до матері від 1 березня 1890 р. з Києва [8, 53], дядькові М. Драгоманову – від 5 травня 1894 р., із Колодяжного [8, 235] вона пише про В. Самійленка-перекладача. Як про поета згадує про нього в листі до М. Драгоманова [8, 218]. Ще в трьох листах (віршованому – до брата М. Косача – квітень 1890 р. з Колодяжного, матері – від 12–15 липня 1891 р. з Євпаторії та до М. Павлика – датованому 9 жовтня 1894 р., із Софії) натрапляємо на цитати з пародії-експромту письменника на вірші деяких галицьких поетів [8, 57; 94; 267].

Про приятельські стосунки між Лесею Українкою і В. Самійленком засвідчують її листи до матері [8, 201] і М. Драгоманова [8, 150].

1913 р. В. Самійленко відгукується на звістку про смерть Лесі Українки поезією-реквіємом у київському часописові «Рада», № 180 за 8 серпня.

*Світила зірка та й за гору скрилась,
Пишалась гарна квітка та й пожовкла,
Співала пташка та й навіки змовкла,
І в серці туга залишилась.*

*І серцеві не можна не боліти,
Дарма, що інші в небі зорі сяють,
Що інші ще в гаю пташки співають
І процвітають інші квіти.*

*І будуть інші ще... Та серце знає,
Що вже тебе, душе висока, чиста,
Хороший квіте, зоре промениста,
Найкраща пташко, більш немає.*

*І довго ще, як серце піднесеться
На крилах образів твоїх високо,*

*Не раз блисне сльозою наше око
І болю крик з грудей озветься.*

*За що недоля наша невблаганно
Кепкує так! За віщо постать мила
Тієї, що життя й красу творила,
У небуття пішла так рано!
[5, 91–92].*

Про духовне єднання В. Самійленка з Волинню свідчать і його літературно-критичні праці; із числа написаних ним рецензій на книги його сучасників зонайменше дві пов'язані з нашим краєм. Маємо на увазі статті «Мод. Левицький» та «Клим Поліщук». У цих рецензіях В. Самійленко постає зрілим майстром слова, критиком з усталеними поглядами на життя і творчість, досвідченим філологом, людиною, що пройшла через випробування славою і часом.

Уперше В. Самійленко побував на Волині (якщо не брати до уваги вже згадані в цій монографії зустрічі з письменником родини сенаторки О. Левчанівської 1918 року в Житомирі), виїжджаючи з урядом Директорії на еміграцію в Галичину; він кілька тижнів проживав у Рівному та Радивиліві. Відомості про це вміщено у спогадах земляка і соратника письменника, відомого етнографа, музеєзнавця й поета М. Обідного: «Після евакуації з Києва (в кінці січня 1919 р.) я зустрів В. С. аж у квітні в м. Рівному, куди я приїздив на декілька днів із Галичини. В. С. був сам, а родину залишив у Києві і дуже турбувався про жінку й дітей. Незабаром почалася евакуація із Рівного. Я знову зустрівся з В. С. здається на ст. Радивилів у возі того потягу, що мав відходити до Галичини. Крім В. С., С. Пасішниченка й мене у тім возі їхали – директор банку О. Мельник із родиною та ще кілька осіб. Товариство було приємне й веселе, хоча справжньої веселощі на душі ні в кого не було. В. С. озброївся гітарою і дуже добре грав деякі річи, часом приспівуючи. Треба зазначити, що він добре розумівся на музиці і сам поклав на музику слова написаного ним гімну «Наша Славна Україна».

При перевірці документів, на першій стації в Галичині, комендант стації, галицький старшина, зауважив, що на документах В. С., директора Мельника й інших, не прикладено печаток, хоча посвідчення підписані самим міністром. Комендант заявив, що далі не пропустить і що вони мусять повертатися до Радивилова. Се дуже всіх занепокоїло. Просили коменданта перевірити телефонічно, але він і

слухати не хотів. Печаток же не приклали з тієї причини, що тоді під час евакуації на одній стації стояли валки міністрів, на другій міністерських канцелярій, де були печатки й інше. Отже на ст. Радивиліві стояли валки міністрів, де міністром фінансів були підписані й посвідчення, можливо виготовлені самими особами, що від'їздили до Галичини, а печаток не встигли прикласти», бо швидко відходив потяг до Галичини. Більше всіх турбувався В. С. Тоді я звернувся до коменданта стації і подавши в друге уже переглянуті мої документи, заявив, що тому, що мої документи видані із секретаріату військових справ Галичини і Начальної Команди Галицької Армії (я був у Галичині в справах Державного Військово-Історичного Музея), він, комендант, не може мені не вірити, а за сих людей я ручуся, до того серед них є й заслужений український письменник. Комендант пішов мені на зустріч і ми поїхали далі» [2, 132–133]*.

Більше життєві й творчі шляхи В. Самійленка з Волинню, очевидно, не перетиналися. У всякому разі свідчень про це не знаходимо. Сам письменник не залишив ніяких згадок про Волинь, можливо, тому, що мав винятково флегматичну, м'яку вдачу, був «де в чому безвільний, мало практичний, байдужий до шуму й метушні, заглиблений у свої думки» [9, 243]. Попри все, тут варто зважити й на політичну ситуацію, що склалася в Україні на час і після відвідання ним Волині, та ідеологічну позицію, якої він тоді дотримувався. Утім, наведених фактів достатньо, аби можна було казати про творчі зв'язки В. Самійленка з Волинню.

Література

1. Літературна карта Волині / упоряд., вст. ст. та прим. О. Рисака. – Луцьк, 1988. – 88 с.
2. Обідний М. Спогади про Володимира Самійленка / М. Обідний // Літературно-науковий вістник. – 1926. – Кн. II. – С. 131–141.
3. Самійленко В. З українського життя в Києві в 80-х роках XIX ст. / В. Самійленко // Самійленко В. Поетичні твори. Прозові твори. Драматичні твори. Переспіви та переклади. Статті та спогади / вступ. ст., упор. і прим. М. Чорнопиского. – К. : Наук. думка, 1990. – С. 516–531.
4. Самійленко В. Клим Поліщук / В. Самійленко // Самійленко В. Поетичні твори. Прозові твори. Драматичні твори. Переспіви

* Правопис оригіналу збережено.

та переклади. Статті та спогади / вступ. ст., упор. і прим. М. Чернопиского. – К. : Наук. думка, 1990. – С. 511–512.

5. Самійленко В. На смерть Лесі Українки / В. Самійленко // Самійленко В. Поетичні твори. Прозові твори. Драматичні твори. Переспіви та переклади. Статті та спогади / вступ. ст., упор. і прим. М. Чернопиского. – К. : Наук. думка, 1990. – С. 91–92.

6. Старицька-Черняхівська Л. В. І. Самійленко. Пам'яті товариша / Л. Старицька-Черняхівська // Старицька-Черняхівська Л. Драматичні твори. Проза. Поезія. Мемуари / вступ. ст., упор. і прим. Ю. Хорунжого. – К. : Наук. думка, 2000. – С. 787–823.

7. Тулуб О. Матеріали до життєпису Володимира Самійленка / О. Тулуб // За сто літ: Матеріяли з громадського й літературного життя України ХІХ і початків ХХ століття. – К. : Держвидав України, 1928. – Кн. ІІІ. – С. 295–314.

8. Українка Леся. Листи (1876–1897) / Леся Українка // Українка Леся. Зібр. тв. : У 12 т. / Леся Українка. – К. : Наук. думка, 1978. – Т. 10. – 542 с.

9. Шевчук В. Із вершин та низин : книжка цікавих фактів із історії української літератури / В. Шевчук. – К. : Дніпро, 1990. – 448 с.

ВОЛОДИМИР САМІЙЛЕНКО У СПОГАДАХ СУЧАСНИКІВ

Зовнішність і характер письменника

(Вересень 1884 р., Київ. – **М. М.**): ... То була людина невеличка на зріст, кремезного складу, з кругловидим обличчям, чорними, мов терен, очима і з чорнявим волоссям, серед якого, не вважаючи на молодий вигляд, проби-валися нитки сивенького волосся. Він стояв, неначе похнюпивши голову, і пальцями правої руки раз-од-разу* нервово ніби-то щось підкидав і струшував, чи безгучно ляскотів. Як і з'явився він біля гуртка, так і зник непо-мітно серед кущів садка.

(1884–1890, роки навчання в університеті. – **М. М.**): В. Ів. належав до студентів, яких колеги, шуткуючи, прозвали «перипатетиками», бо їх можна було часто бачити за розмовами в коритарах, куриках Alma mater, а дуже рідко в аудиторіях, на лекціях. Та й професорів, які-б захоплюва-ли студентів на історико-філологічному факультеті, правду казати, не було. Самійленко був вельми здібний виучувати і старі, і нові мови.

Офіційна факультетська праця у Самійленка була в занепаді, і на лекціях він любив бувати хіба у професорів не гомінких, з тихою мовою викладів, та сидів собі любенько одала, переглядаючи цікаві йому книжки, а то й вірші писав; іспити складав тільки перехідні з семестра на семестр і про майбут-ній диплом не дбав.

(Невдовзі перед смертю. – **М. М.**): Здоров'я Вол. Ів. було вже досить зні-вечене; настрої песимістичні в світогляді і в ставленні до життя перемагали. Скрутні обставини і сумна дійсність відбилися на його постаті, в його очах і розмовах. Незабаром настав і останній час...

*Житецький І. За часів студентства
(Спомини про В. І. Самійленка)... –
Х.; К., 1926. – С. 238, 244–245, 246.*

Студентські роки Володимира Самійленка

... Проф. [М.] Дашкевич зоставив у душі Самійленка найкращі споми-ни. Цей професор читав провансальську літературу і Самійленко записав-ся на його лекції виключно з тієї причини, що до запису на названий курс не зголосився ніхто зі студентів. Самійленкові, який все життя своє відзна-чався надзвичайною добрістю і м'яккістю вдачі, шкода стало симпатичного професора і він, недовго думаючи, записався на провансальську літературу. Професор і єдиний його слухач справно сходилися в призначені години в аудиторії і з великою взаємною симпатією студювали витвори середньо-вічного провансальського письменства. Одного разу він мусив бути

* Тут і далі правопис оригіналу збережено.

присутнім на якомусь то похороні й з цієї причини не з'явився на лекцію. Другого дня проф. Дашкевич, побачивши свого слухача, підійшов до нього і товариським тоном запитав через що-саме він перестав ходити на лекції, додавши при цьому, що, коли останні йому надокучили, то він нічого проти того не має. Самійленко поспішив ознайомити професора з дійсною причиною його відсутності на лекції і після цього студювання провансальської літератури були знову відновлені.

Лисянський Б. Володимир Самійленко. – Тарнів, 1921. – С. 14–15.

Знайомство з дружиною і шлюб

За часів перебування на службі в Чернигівському Земстві Самійленко познайомився і зійшовся з ... дружиною своєю Ольгою Степанівною, що під ту пору (1893 р.) по закінченні освіти в Московському Катерининському Інституті, вернула на стаłe життя до Чернігова і теж заступила до служби в Земстві. Першого вересня (за ст. ст. – М. М.) 1894* року молода пара взяла шлюб. Дружина Самійленка по походженню є українка (народилася в м. Сошниці на Чернігівщині); батько її походив з давнього козацького роду, мати по жіночій лінії мала предків з калмиків, по мужеській лінії перебувала в свояцтві з родом відомого московського письменника Крилова.

Лисянський Б. Володимир Самійленко. – Тарнів, 1921. – С. 24.

Творчі манери, переконання і уподобання письменника

Вперше зустрів я Самійленка влітку 1994 р. в Чернігові у Грінченка.

Не пригадую, щоб до принципових розмов і суперечок втручався Самійленко, але як живу бачу його постать в ролі декламатора своїх сатиричних віршів. Особливий успіх завжди мало відоме: «Ельдорадо» ... Декламував Самійленко зразково: просто, без тіни патосу, не посміхаючись жадною рисочкою обличчя навіть тоді, коли всі навкруги весело реготали ... І його декламацію так любили, що тільки втомлювали розмови і знижувався tonus їхнього інтересу, як чулися голоси: – «а чи не прочитав-би Володимир Іванович «Ельдорадо»? І тоді з різних боків лунали вимоги: «Ельдорадо, Ельдорадо!» Іноді опирався, але, звичайно, читав ...

Могілянський М. В. Самійленко в 90-х рр. (Із спогадів) ... – Х.; К., 1926. – С. 247–248.

* Насправді письменник одружився 1896 року. До речі, В. Самійленко критикував автора цитованої праці за допущені там неточності. Це була одна із причин появи відомих матеріалів до життєпису, записаних О. Тулубом 1925 року з перших вуст безпосередньо перед смертю письменника.

Він (В. Самійленко. – М. М.), як прекрасний знавець української мови, як мистець слова, над одшліфованнем якого при використуванні для своїх творів, працював довгими роками, не міг спокійно дивитися на не дуже чемне поводження з мовою молодих українських поетів. На їх писанину він дивився просто як на руйнацьку роботу. Його охоплювала тривога, що ся «шкідлива» праця провадиться в такий поважний час – відродження нації, коли народ лише прозріває, а йому підносять таке покалічене і знівечене писане українське слово.

Особливо він не любив молодого поета Михайла Семенка. Глянувши на один-два його вірші, він не хотів уже далі переглядати збірки – «Се ж шарлятанство, таке поводження з мовою, мова ж є вислів народнього духа», піднесеним голосом зі сльозами на очах промовляв В. С. – На футуризм він дивився як на бич, як на кару божу, що з'явилася для руйнування української мови, до якої він ставився просто з побожністю. В. С. знав, що я теж належав до гуртка молодих поетів у Києві, тому, може щоби повернути мене на добрий шлях, часто розпочинав сам на ці теми балачки і просто дорікав мені літературною роботою молодих поетів. Не долюблював він Павла Тичини, хоча ставився до нього м'якше, як до інших. Оповідав мені В. С., що Тичина провів в його родині навіть одно літо, коли він був нотарем у Добрянці.

Обідний М. Спогади про Володимира Самійленка //

ЛНВ. – 1926. – Кн. II. – С. 131–132.

Матеріальний стан В. Самійленка в еміграції

... Матеріальний стан В. С. (на кінець 1921 року. – М. М.) погіршав до краю. Понабирав у крамничках, де лише міг, у борг під заклад останньої своєї і жінчиної одежини, понапозичався й так, у кого лише можна було. Бувало прибіжить у велику залу готелю «Брістоль», де урядували канцелярії міністерств і там серед шуму і гамору мотається з кутка в кутку, пошукуючи, де б роздобути який гріш. Було зустріне й одразу: «Позичте пятьдесят марок». – «Стільки не має, кажу, є тридцять». – «Ну то давайте, скільки є, я так і збираю, то в одного позичу, то в другого», – каже В. С. [...] Пригадую один раз – бачу В. С. по під дверима міністрів о десятій годині, приходжу знову біля дванадцятої, він все ще чекає, зустрічаю ще раз його таки же в Брістолі біля першої години. Страшенно стурбований, нічого не дістав. – «Ну що його робити, не можу повертатися без гроший до дому, там Ольга Степанівна (жінка) і Галя (дочка) сидять голодні, з ранку ще нічого всі не їли», – каже В. С., повертаючись від міністерського кабінету. [...].

В сей час В. С. жив у Тарнові на улиці Мала Струціна в такій маленькій кімнатці, що коли хтось з гостей до нього заходив, то жінка й дочка мусіли виходити в сні. Щоби було більше простору, В. С. сидів на ліжку, підобгавши під себе по турецькому ноги. Звичайно ліжко було улажене з кошиків.

Я писав до одного українського діяча в Канаду:

«В. Самійленко, старий і слабий, зі своєю родиною живе в Тарнові і ділить долю нещасних укр. урядовців-емігрантів, які не побираючи платні, засуджені в чужому краю на тяжкі моральні й фізичні страждання. Хворує він на астму і потребує відповідних умов життя, сухого повітря, життя в горах. Але де йому лікуватися і на які кошти, коли він обірваний до сорому, сидить у холодній хаті і немає чого їсти, просто голодує цілими тижнями, доки в якійсь школі діти не зберуть зпроміж себе і не надішлють «дідусеви» в подарок сотню, дві марок. В. Самійленко занадто скромна людина, щоби про себе комусь нагадувати, щоби у кого попросити, та у кого тут і попрохаєш, коли кожен ледь-ледь сам живе. І загрожує славному нашому поетови ще тяжша перспектива, коли не обізветься громадянство. Знаємо, що скоро голод примусить і його йти на фізичну працю, до якої він зовсім нездібний, хіба підмітати ulиці чужинцям на глум нашої нації. Необхідна негайна матеріальна допомога всього українського громадянства. Невже громадянство не візьме під свою опіку свого поета, тепер старого і хворого, не вже на наших очах Самійленко умре з голоду?»

Умре В. Самійленко, будуть плакати, будуть справляти урочисті похорони, купувати вінки, а на ті гроші можна б врятувати його тепер від голодної смерті, та дати йому змогу віддати-ся літературній праці».

Мій лист ... був надрукований в канадській газеті «Український Голос» і там же була передрукована ціла моя книжка про В. С. [...].

... І знаєте скільки він звідти і взагалі з Америки одержав? – Нічого!

Обідний М. Спогади про Володимира Самійленка //

ЛНВ. – 1926. – Кн. II. – С. 137–138.

Важкі випробування долі

... Його лист був датований 20 червня, 1923 р. Се був його останній лист до мене з Милованя, в якому він писав:

«Дорогий Михайле Юрковичу! Давно я Вам не писав, та й тяжко взятися до писання, бо надто тяжко на душі. ... Горе велике маю. Ще більш як за тиждень до Великодня дружина моя виїхала відсіля і з того часу не маю жодної звістки від неї. І майже

не маю надії, що вона ще жива (Великдень того року випав на 8 квітня, отже, дружина Володимира Самійленка за загадкових обставин зникла наприкінці березня. – М. М.). Тяжко нам тут було з морального боку; прийняли нас тут більше ворожо, ніж навіть байдужо, набріхували на нас голові Просвіти, особливо на мою дружину, що боронила гостро мої права. Дрібні шпильки тутешніх некультурних служачих школи денервували її до краю; я то вмів менше відчувати все те, але вона не могла і давно рвалася відсіля. Тугу за рідним краєм відчувала вона дуже тяжко, більш ніж я, бо я якось притерпівся. Виїхала вона, як я думав з початку, до Тарнова, але потім довідався я, що в Тарнів не поїхала. І от я тепер цілком самотній, не маю ніодної людини близької душою. Галя (дочка) то страшна егоїстка, якій до нікого немає діла, крім своїх дрібних інтересів. А горе моє таке, що не знаю, чи довго я ще вдержусь на сім світі... Напишіть, як що Ви ще є в Тарнові. Тарновцям Ви поки що не кажіть про мою пригоду; я, бачите, ще маю дуже слабу надію, що дружина вернеться і з деяких зглядів бажав би, щоб про це говорили не всюди... >

... Будучи у Львові в місяці липні (1923 року. – М. М.) я зустрів В. С. на улиці Чарнецького біля Наукового Т-ва ім. Шевченка; він ішов звідти, а я туди. В. С. дуже втішився. [...]. Оглядаючись на всі боки, чи на улиці не стежать за ним шпики, він став мені пошепки оповідати, що дружина його вже в Харкові й клопоче про дозвіл для нього і навіть для мене для переїзду на Україну; що для нього здається вже й документи є в Варшаві. При цьому раз у раз боязко оглядався і приглядався до перехожих людей, чи вони нас не підслухують. Я заспокоїв його, щоби не турбувався, бо ж справді він не має ніякої провини, і їде ж він на Україну не для якоїсь агітації проти Польщі, а доживати віку. Треба зазначити, що В. С. за сей час, що я його не бачив, дуже змінився, особливо на нього вплинуло тяжке моральне життя останніх місяців. Він дуже постарів, і з очий раз у раз текли сльози.

Тим часом йому треба було спішити на потяг. Посадивши його в трамвай, я попрощався з ним навіки. Переїхавши до Чехословаччини, я вже звідси писав йому з пару разів до Милованя, але відповіді не мав. В У. Г. К. я довідався, що йому що місяця надсилають стипендію до Милованя. Але весною 1924 р. довідався з газет, що він виїхав на Вел. Україну.

Обідний М. Спогади про Володимира Самійленка // ЛНВ. – 1926. – Кн. III. – С. 216–217.

Перед від'їздом в радянську Україну

В еміграції в Галичині перебував поет Володимир Самійленко. Доли заманулося так, щоб Черемшина зустрівся з ним, уже повернувшись до Снятина.

Самійленко приїхав із дочкою Галиною. Перед цим вони жили в містечку Милуванні, де було велике садівниче господарство, і серед зелені, тиші хворий поет міг відпочити, трохи поправити своє здоров'я. Та Галина пережила там нещасну любов, все навколо будило в ній болючі спомини, все ятрило незагоєну рану, тож чулий батько порадив кудись переїхати. Галина згадала, що в Снятині живе її подруга Марія Карп'юк – здружилися під час навчання у Львові, навіть мешкали в одному гуртожитку. Марійка – то моя сестра (Наталії Семанюк-Черемшини. – М. М.), вона вчилася тоді у художника Новаківського, а Галина вчилася музики.

Спочатку приїхала сама дочка. Снятин їй сподобався. Поселилася в Марійки. Згодом приїхав батько, і Черемшина запропонував обом перейти до нас.

Зустріч Самійленка з Черемшиною та Стефаником була хвилююча й тепла: обнялися, як рідні брати.

Невисокого зросту. З буйним сивим волоссям. З чистим проникливим поглядом. Мова – як вода джерельна. П'єш – хочеться ще.

Те перше враження, що залишив ... Самійленко, з часом не мінялося, тільки поглиблювалося.

З появою в нас поета в домі прибуло гостей, своєрідні літературні вечори відбувалися частіше. Одного такого вечора зайшла мова про переклади.

– Культурна нація не може бути замкнена в своїх рамках, не може стояти осторонь всесвітніх напрямків та ідей, – відповідаючи на питання, що його спонукало так багато сил і таланту віддати перекладам, говорив Самійленко. – Культурна нація мусить засвоювати собі все те, що несе у світ література всіх народів.

– Так, це правда, – згодився Черемшина, – але ж ви даєте такі переклади, на які мало хто спроможеться. В чому саме полягає ваша праця?

Самійленко немов застидався похвали.

– Це зовсім просто, треба тільки добре знати мову оригіналу та, само собою, рідну, аби використати всі її багатства. А що варто передавати рідною мовою, то вже залежить від ваших уподобань і смаків. Я все ж проти того, щоб переносити в українську літературу напрямки, які шкодять реалізму і руйнують мистецтво.

Мабуть, Черемшина почув ту відповідь, котрої чекав.

– От ви, друже, – мовив він, – у своїй перекладацькій роботі берете саме ті теми, що наболіли і в нас, що потребують вирішення і в оригінальній творчості. Тому, видно, ваші переклади й мають таку вагу.

Самійленко в свою чергу високо цінував творчість Черемшини, висловлював захоплення його громадською роботою, яка давала можливість бути завжди серед народу. Поет (В. Самійленко. – М. М.) теж прагнув зближення з простими людьми. Тому не раз бесідував із селянами. Власне, він більше слухав, лише зрідка вставляв слово, аби заохотити співрозмовника до подальшої оповіді. Так минали цілі години, і ще довго опісля згадували селяни «пана», що не гордував ними, а розмовляв як з рівними.

Після таких зустрічей поет шукав нагоди побути наодинці зі своїми думками. Зір його блукав десь у даліні... Ніхто не смів порушити тієї задуми, навіть Галина здалеку спостерігала за своїм татом.

Та Самійленко не був якимось самотником, що ходить у люди тільки по матеріал для майбутніх роздумувань, він любив розумне товариство і щирих друзів. Потоваришував і з Семеном Зінкевичем, від якого почув багато нового про боротьбу галичан за воз'єднання з ... Україною. Тою Україною, яку він покинув у буремні дні...

Вже тоді визрівало в поетові рішення повернутися на ... Батьківщину. Він часто згадував Київ, роздумував, як живуть його земляки, з боєм говорив про важкі випробування, що випали на їхню долю, про незагойні рани...

... Самійленко справді повернувся згодом на Радянську Україну, але вже без дочки. Галина померла від родів у селі Карлові, куди виїхала з батьком зі Снятина – виїхала, бо в нашому місті вже гнітилася своїм станом. Про її смерть зворушливо згадує Наталія Каперльос, дочка вчительки Оницькувої, в котрої поет поселився. Ось переді мною той лист.

«... Заглядали до нас в той час, як Ви, певно, пам'ятаєте, і Ви, Наталю Василівно, з чоловіком – письменником Марком Черемшиною зі Снятина, письменник Василь Стефаник з Русова, посол Сандуляк і багато інших друзів мами і поета. Всі ви турбувались Самійленком, приносили йому літературу, допомагали матеріально і клопотали про все необхідне для виїзду його в Радянський Союз.

Далі добре пам'ятаю Галю Самійленко у великій кімнаті на ліжку. Вона була хвора. Стогнала, плакала, а далі так кричала, що я вибігла з хати і гірко плакала. Мене в кімнату до Галі не впускали, але крик її наздоганяв мене всюди. Самійленко був як безрадна дитина. Він дрібними кроками ходив з кута в кут в малій кімнаті, ломив руки і тихо-тихо плакав. Великі сльози стікали по його обличчю... Я тупилась до нього, втирала його сльози, а він мовчки гладив мене по голові.

Та ось крик у сусідній кімнаті затих. Безрадний лікар, що приїхав зі Снятина, мис надворі руки. Галя померла, народивши донечку.

Матуся мовчки тисне руку поета, пригортає до себе. Підходять інші люди. Всі вони щось говорять йому, певно, потішають. Самійленко став, як мені здавалось в тій хвилині, ще меншим, він гірко плакав-страждав...

Потім пам'ятаю великий похорон. Тіло Галі під звуки хору несуть по черзі на руках на цвинтар. Глибока яма-могила невмолимо чекає свою жертву, і поруч обережно ставлять труну. Знімають для останнього прощання віко. Самійленко в горі валиться поруч на коліна, щось промовляє, ридає. Голівка Галі від ноші змінила своє положення, і бідний батько підозріває, що доня жива. Він не дозволяє забити віко, спустити тіло в могилу, і тільки з тяжким трудом вдається запевнити його в гіркій дійсності.

Період часу від смерті Галі до виїзду Самійленка був дуже сумний. Мій дідусь* не жартував і не сміявся, він весь час сидів зажурений, скулений у куточку. Голова в нього постійно тряслася. В цей період, як мені пригадується, він нічого не писав.

Після пам'ятаю від'їзд Самійленка до Києва. Драбинистий віз, вимощений соломкою, стоїть у нас перед хатою. На возі мій старенький дідусь, мій друг дитинства. На ньому темне пальто і чорний капелюх. Хто відвозив його на станцію, і куди поділась його внучка-сиріточка? Не пам'ятаю... >

Доля поета Самійленка хвилювала нас як доля найближчої людини, і всі його страждання були й нашими.

Семанюк Н. Співець Гуцульщини. –
Ужгород, 1974. – С. 69–75.

* * *

У цей час в Галичині перебував поет – автор чудової пісні «Тихесенький вечір...» – Володимир Самійленко з дочкою Галею. Він приїхав у Снятин на запрошення Черемшини. Це була добра, гарна людина. В ньому відчувалась велика туга за батьківщиною. В літні вечори Самійленко грав на гітарі, я на фортеп'яно, а його дочка з моєю сестричкою співали дует.

Ми називали Самійленка «сивеньким», бо, хоч був роками молодий, зовні мав вигляд літньої людини, голова була вкрита сивиною, – важко переживав еміграцію. Пізніше Самійленко переїхав у село Карлів. Бував у нас рідше, та все одно майже кожної неділі приходив з своєю гітарою. Черемшина просив його співати свою улюблену пісню «Повій, вітре, на

* Дідусем Наталія Каперльос любовно називає поета Самійленка, який і справді ніби замінював їй рідного дідуся, коли була маленькою.

Вкраїну». Тоді очі поета починали особливо блищати, вони наповнювались сльозами. Одна Галя, дочка його, не тужила, бо переживала тут свою першу любов. Любов ця була для дівчини трагічною, і ніжне серце батька від по-двійного горя ще більше зсохлося, а голова зовсім побіліла.

Семанюк-Черемшина Н. Спогади
про Марка Черемшину. – Львів, 1958. – С. 62.

Прощально-поминальні листи з Великої України

В липні 1924 р. я одержав лист від дружини В. С. з Києва, в якому вона пише:

«Вибачайте В. І., що він Вам не писав ні одного листа. Він вже дістався до дому, сам без Галочки (дочки). Коли Ви написали йому листівку перед святами, то він був один з дитинкою малою на руках. Галочка умерла 23 лютого, після того, як родилась дитинка у неї. Хоча при ній були лікарі, але й вони нічого не встигли зробити; вона була занадто слабенька і мала слабі легені. А тут у Києві у мене на руках умерла старша донька – Олена від туберкульозу, переживши Галочку на півтора місяця. В. Іванович приїхав тільки тиждень або трохи більше. Він має вже посаду – редагує чужоземний відділ у Державному В-ві. Стан здоров'я його дуже поганий, я дуже шкодую, що він приїхав, бо там би одержував пенсію, а тут він повинен працювати тоді, як його нервова система в кінець зіпсована; я вже зверталася до лікарів і не знаю, що далі робити. В. С. думає займатися перекладами, як здоров'я йому дозволить».

... В травні 1925 р. я одержав знову лист із Києва, в якому писали і В. С. і його дружина. Лист був датований 5-м травня. В. С. писав коротко:

«Щиро Вас вітаю. Згадую Вас часто. Простіть, що не пишу більше, бо тяжко ворушитись. Цілую Вас щиро. В. Самійленко».

Більше написала його дружина Ольга Степанівна:

«Вибачте, що ми так довго Вам не писали, всю зиму Вол. Ів. хворів, але все ж таки працював, робив переклади з еспанської, французької, італійської і инш. мов. Далі давав лекції української мови на Центральній пошті. Жили потроху собі. А ось уже два місяці як не виходить з дому, потроху працював дома, робив переклади, а зараз тільки лежить у ліжку і не працює вже. До послуг В. І. були всі знаменитості медицини, всі кращі професори його

лікують, але як хвороба надзвичайно серйозна, то ніхто не може нічого зробити. Йому треба було б одрізати ліву ногу, в паху вирізати опух і в шлункові теж. Операція, яку ніхто не схотів робити. Пропонували їхати лікуватись в Радіо Інститут, але ми не схотіли, бо ніхто з лікарів не певний, що радіо допоможе, а в друге В. І. без палиці не ходить зараз. Кілька кроків зробить тай сяде. Часом приходять знайомі хлопці, то виносять В. І. в садок, а у двір і сам сходить. пропонували також їхати в Крим, але се зовсім не підходяще, бо його треба або возити у візку, або носити, чого я сама не зможу зробити. Хочемо їхати на родину до м. Сорочинець, там є дехто із родичів».

Незабаром я одержав знову лист, але вже з Боярки під Києвом. Лист датований 27 травня 1925 р. В. С. писав:

«Дорогий друже! Щиро вітаю Вас і жалію, що мабуть не доведеться побачитися. Мій стан здоровля дуже лихий, остання надія – лікування соняшним промінням, але надія не певна. Я вже перестав робити переклади і ще тільки можу читати книжки і читанням заглушувати біль. Цілую Вас щиро. В. Самійленко».

А Дружина його в тому ж листі писала:

«Ми живемо зле. Вол. Іван. весь час хворіє тяжко, не встає з ліжка і його треба одягати і коло його, як коло дитини ходити. Стан здоровля його безнадійний, як я Вам писала і так шкода його і дивитись на його страждання. Тільки і жиє одним морфієм. Нічого певного ми не маємо, живемо з подачок, хто що дасть, то і спасибі. Академія Наук почала клопотати за пенсію і її ухвалено в вищих інстанціях, а в нижчих погубили всі документи і знову треба було посилати все знову, а час іде... Що ж з того буде. Хіба бідолашній В. І. дочекається колись на ту пенсію. Відношення як бачите сами... Хотів В. І. їхати на родину до себе умирати, але гроший не було. Зараз ми живемо на дачі Ст. Боярка, не на своїй кошти, звичайно, ... виїхали з вохкого підвала, де ми мешкали до останнього часу. Не думайте, що дуже добре».

Знову я одержав від В. С. лист з датою 1-го серпня 1925 р. Се був вже останній його до мене лист, писаний за одинадцять днів до смерти. Ось що він писав:

«Дорогий друже Михайло Юрковичу! Одержали ми Вашого листа. То правда, що працював я поки мав сили, а тепер я зовсім інвалід. Досі моє матеріяльне становище не було дуже погане: мав я деякі допомоги від Секції наукових робітників, Товариства

вчених, але зараз справа стоїть гірше, вже здається нема відкілья сподіватись допомоги, а тим часом я прикутий до ліжка і хвороба не дає мені змоги працювати, хоч замовлення на переклади маю до останнього часу... У Києві мене вже лікували коло п'ятнадцяти професорів і лікарів і нічого не допомогло; одправили на село лікуватись соняшним промінням, та літо таке погане, що мало можна користуватись сонцем... Я хочу дати Вам свою автобіографію; про дитинство скінчу незабаром і вишлю Вам... Здоровлю Вас щиро, Ваш увесь В. Самійленко».

В перших числах вересня я одержав лист із Боярки, з датою 24 серпня, 1925 р., писала вже сама дружина В. С.:

«Вол. Іван. вже не має, може Ви вже знаєте з газет. 12 серпня о 5 год. вечора він тихо, без агонії умер. Зітхнув кілька разів і кінець. На передодні я ще вивела його на ганок на сонечко, він змінився в той день, зблід, очі якось одразу позападали, але ще читав. Пообідав, ліг у вечері спати дуже рано, проспав всю ніч, як не спав шість місяців. У ранці о 8 год. прокинувся, трохи напився чаю, знов почитав, а далі заснув; у той день я не хотіла його виводити на сонце, бо був дуже слабкий і не міг повернутись. Голос його зробився одразу якийсь хриплий. Прийняв ліки, ще балакав про те, що поїдемо в Сорочинці і що він доживе останні дні там, де пройшли його дитячі роки, його дороге дитинство. Все бідолаха чекав на пенсію... Аж і не дочекався. Жили ми випадковими подачками і Вол. Ів. все було що їсти, що хотів, то їв, курих цигарки. В день викурих одну цигарку. Потім вислухав живчик, казав, що живчик млявий; прохав мене піти до лікарки Віри Матушевської, але вона в той час була в Києві. В. І. випив води «Бороком», ще курих цигарку; балакав про Сорочинці; питав, чи не привезли гроший. То сидів на ліжкові, то лежав, потім почав холодніти, обличчя було бліде, холодне. Попрохав цигарку і двічі потягнув; прохав дати йому порошок камфори, потім накапав ефірно-валерянових крапель, сам і відрахував, і випив; сказав послати за фершалом, щоби зробити йому вприскування камфори. Коли фершал прийшов, В. І. тихо одходив, очі застались, зітхнув і тихо заснув на віки.

... Ми його одягли і положили на лаву, та накрили простирадлом. Зараз я послала до українського пан-отця, щоби прийшов отслужити панахиду. Отслужили панахиду і позвонили по душі. Дали знати своєму знайомому Ананію Головатенкові, людині, котра пеклувалася за ним ввесь час. Він ранком пішов до Академії і сповістив, що Вол. Ів. умер; звичайно всі висловили свій жаль, але що торкається гроший, то сказали, що Академія зараз не має, а завтра або після завтра будуть. Тоді Головатенко

заявив, що покійник не може лежати довго, бо почне процес розложення і сказав, що піде і буде прохати селян поховати на свій кошт. Це викликало страшне обурення з боку секретаря місцевого комітета Галичанина Маковського, він зараз роздобув п'ятьдесят карбованців та приїхав у село і звернувся до парохіян української церкви, котрі дали дошки, сами зробили труну, одна учителька дозволила в своїй усадьбі березу зрубати і з цієї берези поставили високого хреста, який видно далеко. З цих грошей, що одержали, обили труну жовтим колєнкором, а зверху труни поклали хрест із волошок. З Києва приїхали знайомий В. І. єпископ владика Стороженко, Вол. Чехівський, один священник, один диякон і хор церкви Софії. Вони привезли з собою запорожський пояс, який несли впереду жалібного походу і привезли чорну китайку, якою прикрили труну. В. І. лежав ніч з середи на четвер, день четверга, п'ятницю, а в суботу в 5 год. поховали його. В п'ятницю після панахиди лікарка Віра Матушевська і д-р Мережинський бальзамували В. І. щоб застановити розложення. Бо як люди вірять, від саркоми швидко починається розложення. Труна В. С. вся потонула в квітах. Багато приїхало з Києва його приятелів. Часом, як йому ставало погано, то він казав: – «Ось я вже і не доїду вмирати на свою Полтавищину, то поховай мене на горі коло церкви». Там його і поховано. Похорони В. І. були зовсім селянські. Парохіяне укр. церкви поховали його на свій кошт, труну зробили, хрест поставили, яму викопали, правили весь час панахиди і після похорону на свій кошт справили поминальний обід, дуи на 70. Дев'ятини вони також одправили і так само приїздили з Києва. Промови казали: єпископ Стороженко з Київ. Софії, Людмила Старицька, яка зверталася до нього як до товариша молодих років, представник Церковної Ради Вол. Чехівський і інші.

Багато для В. І. зробила лікарка Віра Матушевська, вона була постійно коло нього, скрашувала його останнє життя і він умирав майже на її і моїх руках. Грушевський не був на похороні. Найближче, тепло і добре ставились до В. С. – Сер. Ал. Єфремов, проф. Олекса Дорошкевич і Антін Головатенко. Цих людей не можна не згадати; коли В. С. не умер тут з голоду, то тільки через них.

Вас дуже часто згадував, так часто і завше так щиро і з такою ніжністю. Тому, що не мали Вашої фотографії, положили в труну йому ту Вашу листівку з видом м. Праги, яку Ви прислали колись і яку він біля себе в боковій кишені хоронив».

Обідний М. Спогади про Володимира Самійленка // ЛНВ. – 1926. – Кн. III. – С. 218–222.

Останній рік перед смертю

В особливо тяжкому становищі опинилося старше покоління українських письменників. Більшість з них була позбавлена можливості друкуватися, бо їхня творчість на той час сприймалася як щось архаїчне, приречене на забуття і коли й не шкідливе ідеологічно, то, в кожному разі, не співзвучне часові...

Отакої немилосердної пори, навесні 1924 року, повернувся з Галичини до Києва шістдесятирічний тяжко хворий Володимир Самійленко. Єдиним його «гріхом» перед новою владою було недовге перебування на посаді дрібного службовця у Секретаріаті фінансів за часів Центральної Ради. Що ж чекало його? У передмові до «Вибраних поезій», виданих у 1963 році в Києві, можна прочитати таке: «Сердечно і тепло зустріли тут старого поета. Громадські організації оточили його увагою і піклуванням, допомогли включитися у нове, не знане йому життя. Це підбадьорило поета, заохочувало його до творчої праці».

Але чи так воно було насправді? До поета, що повернувся, бо у Києві бідувала його родина – хворіла дружина, вмерли одна за одною дві дочки, не було нікому ніякого діла. Друзі, теж старі письменники, хоч і самі були у скруті, трохи допомагали йому, згадувані ж «громадські організації» стояли осторонь.

Чи не найбільше піклувалася про нього А. Старицька-Черняхівська, яка відвідувала Самійленка зі своїм чоловіком М. Черняхівським – вченим і лікарем.

Самійленко мешкав у будинку № 42 на бульварі Шевченка (до сьогодні будівля не збереглася. – М. М.). Що то було за житло, згадує О. Тулуб. Жив поет «в маленькій підвальній кімнатці, в дуже убогій обстановці, втрюх з дружиною Ол[ьгою] Ст[епанівною] та тещею своєю».

Так тривало більше року, тобто до самої смерті. Друзі – С. Єфремов, А. Кримський, О. Дорошкевич – клопоталися про призначення йому пенсії, були навіть чутки, що цю справу вирішено, але жодної копійки від держави він так і не отримав...

Незрозумілим є твердження деяких авторів, що Самійленко після повернення працював редактором, бо сам поет вже в серпні 1925 р., за декілька днів до смерті, розповідав: «Прибувши до Києва ще у 1924 році, я й досі не знайшов собі постійної посади, а тому примушений заробляти на життя перекладами з чужих мов».

Але й з перекладами не все було гаразд, їх майже не друкували, гонорарів не було, хіба що невеличкі аванси, про які ми не відаєм. Сам він зауважує: «Це вже в мене така вдача, що все життя всі мене вчать, як хлопчика. В одному місці, напр., мені кажуть, коли я приношу переклад: «Я ще не продивився ваш переклад» або «У вас важка мова».

Крім друзів, що допомагали поетові, лише тодішній нарком фінансів (згодом репресований і страчений) Г. Гринько надіслав 150 крб., але з урядових коштів чи власних, невідомо.

На початку літа 1925 року, коли стан Володимира Івановича, хворого на саркому, значно погіршився, а ін'єкції морфію знімали біль лише на короткий час, друзі перевезли вмирущого поета в село Будаївку, де найняли йому кімнату в будинку сільського агронома В. Ващенка. Є підстави вважати, що з вибором місця допоміг С. Єфремов, який довгий час саме в Будаївці переховувався під чужим прізвиськом. Будаївка прилягає до дачної місцевості Боярки, але це було не те саме. Тому твердження, що йому зняли дачу в Боярці, хибне. На дачу бракувало коштів.

Останній, хто бачив Самійленка живим і залишив про це письмове свідчення, був О. Тулуб, який відвідав його 5 серпня 1925 року.

Вмер Володимир Іванович у середу 12 серпня. Просив присутніх не ховати його три доби, аби не сприйняли втрату свідомості за смерть і не поховали живого. [...] Усі клопоти узяли на себе брати Черняхівські та святої пам'яті Л. Старицька-Черняхівська, майбутні «фігуранти» у справі «СВУ». За браком коштів труну зробив сільський тесляр, він же зробив і хреста з товстої берези заввишки близько чотирьох метрів, який простояв десь 30 років (!). Могилу викопали на церковному подвір'ї, на самому краю пагорба. На похороні були присутні лише троє чи четверо киян, якісь старі жінки з сусідніх домівок та декілька жебраків.

Чимало подробиць розповіли авторові селяни з прилеглих до церкви дворів ще у 1945 році. Розповіді ті були довірливі та стислі, бо на йменні В. Самійленка чомусь довго лежало тавро «націоналіста».

Газети, навіть літературний додаток до офіційних «Вістей» «Культура і побут» за 15 серпня 1925 р., вмістили дуже стриманий та стислий некролог, де, зокрема, зазначалося: «По своїм переконанням В. Самійленко старий народник, яка ідеологія особливо виразно відбилась на його сатиричних писаннях, позначених художніми образами і гострим гумором. Деякі з його писань й досі ще з охотою та цікавістю читаються робітниками та селянами».

Болабольшенко А. Хроніка печерного життя // Вітчизна. – 1993. – № 3–4. – С. 86–87.

ВОЛОДИМИР САМІЙЛЕНКО В БУВАЛЬЩИНАХ ТА АНЕКДОТАХ

Рідна мова і немова

Одного разу по перечитанні прихильної оцінки мови когось із письменників, спитався я в автора рецензії, найбільшого представника «*juste milieu*» нашої літературної мови – поета і фільольога Володимира Самійленка:

– Ви так прихильно окреслили мову автора, алеж у «Книгарі» другий рецензент її просто висміяв зі своєї рецензеньської високости?

– Бачите, – сказав на це Сивенький, – мені здається, що між нами є та ріжниця, що в нього на першому місці є його власна особа, а в мене – слово.

Не – «слова» сказав Самійленко, а – «слово».

* * *

Пригадую розмову В. Самійленка про силу підводного каміння для мови пуриста-письменника. Вкінці запитався я його:

– А чи ви самі в «Україні!» не зробили, борони Боже, якого-небудь прогріху?

– Зробив, – сказав поет із сумом, – зробив!

І вказав на свою книжку поезій, що лежала на столі:

– Там я вжив слова – «жизнь!» ...

«Жизнь» можна трактувати, як слово російське, а можна як окреслення із славянська чогось сильнішого, глибшого, авторитативнішого від буденного, розміреного «життя».

Липа Ю. Бій за українську літературу. – Варшава, 1935. – С. 91, 98.

Вечірньо-опівнічні посиденьки у письменника

...Здибались ... у Грінченка. Просиділи цілий вечір до пізна, разом пішли. Грінченко жив тоді (Чернігів, 1895 р. – М. М.) в «Березках» (частина міста) майже на виїзді. Коли дійшли до Самійленкового помешкання, було вже зовсім пізно. Прощаюсь.

«Хм... хіба не зайдете?»

«Та пізно-ж!?» кажу нерішуче.

«То що, що пізно? Я ще буду чай варити, на гітарі грати, горілку пити» ...

Зайшов і я. За цими розвагами просидів до світанку... (зазначу, що зловживання горілкою не було: щось чарка-дві за ніч; до пиятиків і аматорів випити Самійленко не належав).

Могілянський М. В. Самійленко в 90-х рр. (Із спогадів)... – Х.; К., 1926. – С. 248–250.

Нестандартні ситуації на службі і в житті

... Наставали часи земських зборів... (Чернігів, 1895 р. – М. М.) Збори починались о 12, о 1-ій вдень, ранком працювали комісії. Збирається в Управі ревізійна комісія, що ревізує діяльність всіх відділів... На черзі редакція «Земского Сборника», а секретаря (фактично – редактора) в Управі нема. Посилають по Самійленка кур'єра. Той застає В. І-ча ще в ліжку. Стукає в двері, стукає довго... Нарешті чує голос:

«Хто там?»

«Володимире Івановичу! Швидче йдіть до Управи: комісія якась на вас чекає» ...

«Скажи, зараз».

Починає вставати, але поспішати органічно не вміє, поволі пораяється коло вмивальника, варить чай... Через півгодини – кур'єр удруге стукає:

«Володимире Івановичу! швидче!»

«Скажи, зараз» ...

І знов таки темп збирання до Управи не прискорюється. Бувало, що кур'єр прибігав і втретє, бувало, що до Управи В. І. прибував уже тоді, коли комісія, не дочекавшись на нього розходилася...

* * *

Секретарська праця не дуже обтяжувала Самійленка: «Земский Сборник» виходив не що-місяця, а раз на два, на три, а то й на чотири місяці, лише книжка пухла, а на обгортці писалося: «Май – Август» ... Редакційним портфелем була величезна шахва, що дістала назву «безодня» ... Жужмом там лежали статті, матеріали, книжки, брошури, журнали, що надсилалися «в обмін». Не одному авторові власноручно доводилося розшукувати в тій «безодні» свою статтю... Але загубитись ніщо не могло, бо все заадресоване до редакції, нікуди, крім як до «безодні», потрапити не могло. Що-ж до «поетичного непорядку», то було його в тій «безодні» не більше, ніж у власних паперах та книжках вдома ...

Могілянський М. В. Самійленко в 90-х рр. (Із спогадів)... – Х.; К., 1926. – С. 248–250, 250–251.

В Тарнові організувався гурток молодих письменників під назвою «Сонцесвіт»... Під кінець 1921 р. ... «Сонцесвіт» став готуватися до святкування ювілею В. С....

...Настав день ювілею. У великій салі готелю «Брістоль» зібралася майже вся тарнівська еміграція. Саля була прикрашена, а на стіні в рушниках великий портрет В. С., що намалював арт.-маляр І. Щербиченко.

Свято мало розпочатися, здається, о сімей год, вечера, а вже й осьма – не розпочинається, бо немає ювілята. Посилаємо до нього на помешканне, ждемо і знову немає. Здається аж о пів на дев'яту прийшов В. С., він, власне, хотів прийти на закінченне, але не так сталося, бо свято ще не розпочиналося.

При появі В. С. всі встали і привитали його шумливими оплесками. В. С. був ніби принаряжений, причесаний, в чистенькому комірчику, хоча все в тому ж дуже заношеному піджачку. Почалося свято.

Обідний М. Спогади про Володимира Самійленка // ЛНВ. – 1926. – Кн. II. – С. 136.

Іскорки гумору

Виникла думка, щоб Самійленкові влаштували авторський вечір у Львові і цим допомогти йому матеріально. Розраховували, що публіку найбільше притягне сам автор своїм виступом, а він захищався перед таким вечором.

– А що, на вашу думку, – питають його, – найкраще було б прочитати на такому вечорі?

– «Тарасову ніч».

– Невже ж ви теж написали «Тарасову ніч»?

– А Шевченка вам мало?

Володимир Самійленко, опинившись в еміграції у Львові, шукав видавця на свій переклад комедії Бомарше «Одруження Фігаро». Один з письменників, до якого він звернувся за порадою, не знаючи, що йому порадити, питається:

– А чому ви вибрали саме «Фігаро»?

– Шедевр.

– А чому вам не перекласти б ще кілька речей, наприклад, усього Мольєра?

– Бачите, – відповідає Самійленко, – коли я вже з одним перекладом ходжу даремно чотири роки, з цілим Мольєром я мусив би ходити принаймні сорок років.

* * *

Йде суперечка про те, що таке талант і як його пізнати. Самійленко не бере участі в розмові.

– А що ви, Володимире Івановичу, коли вперше усвідомили, що у вас поетичний талант?

– Зовсім просто. Коли мені надрукували те, що я написав.

– А не траплялось вам, що на вас находили сумніви щодо вашого таланту?

– Находили: тоді, коли мені друкували все, що я писав.

* * *

Два приятелі – Карманський і Пачовський – аж ніяк не можуть погодитись щодо того, коли треба читати видатних письменників. Карманський каже, що коли він захопився поезіями Леопарді або Кардуччі, то зараз у нього виникає бажання їх наслідувати.

– А я, – каже Пачовський, – коли хочу писати, забуваю про все, що читав, і не читаю нічого.

Вони обирають за суддю Самійленка:

– А ваша думка, Володимире Івановичу?

Поет відповідає зовсім добросердо:

– Мені здається, що ліпше читати добрі книжки, ніж писати погані.

* * *

– О, як у вас багато нових французьких книжок! Непогано було б почитати... Я, знаєте, в останній час терплю від безсоння, – каже Самійленко.

– І що ж, французькі романи помагають?

– Ні, не помагають, але я бодай маю виправдання, чому цілу ніч читаю...

* * *

– Володимире Івановичу, – кажуть Самійленкові, – ви могли б, нарешті, купити собі нову парасолою. Погляньте, яка ваша дірява!

– А коли в ній не буде дірок, як я знатиму, що дощ ущух?

Рудницький М. Письменники зблизька. –

Львів, 1959. – Кн. 2. – С. 173–175.

* * *

Під час розмови Вол. Дорошенко в жартівливому тоні зауважив В. С., що він мало пише. На се В. С. одповів: «Я люблю більше читати».

Обідний М. Спогади про Володимира Самійленка //

ЛНВ. – 1926. – Кн. II. – С. 140.

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

- Айтматов Ч. 46
 Александров В. 69, 75, 135, **139**
 Андрієвський В. 78
 Андрусів С. **138**
 Андрущенко В. **150**
 Антонович В. 15, 69, 77, 96, **138**,
 163
 Антонович Д. 79–80, **138**
 Арабажин К. **144**

 Бабенко В. 73
 Бабишкін О. 7, 32, 71, 89–90, 92,
138, 146, 153
 Бабкіна О. **140**
 Баган О. **138**
 Баглай Й. **138**
 Багрянний І. **138**
 Бажан М. **149, 155**
 Базилевський В. 4
 Баран Є. **138**
 Барвінок Ганна *див.* Білозерська-
 Куліш О.
 Барвінський О. 76
 Беранже П. 68
 Бердяєв М. 96
 Берлін І. **138**
 Бєлий А. 162
 Бикова Г. **159**
 Білецький О. **138**
 Білило Ц. **139**
 Білозерська-Куліш О. (Ганна
 Барвінок) 80–81
 Бласко Ібаньєс В. 68, 86
 Богацький П. 67, **139**
 Богданович М. 6, 17, 21–22, 24–
 25, **139, 159**
 Бойко Ю. 15, 96, 103, **139**
 Бокітько Г. 32, 34

 Болабольченко А. **139**, 181
 Бомарше П. 184
 Бондар М. 33, 38, **139, 153**
 Боровик В. 76, 163
 Бочковський О. 15, **139**
 Братковський Д. 162
 Бублейник А. **160**
 Буряк Б. **144**

 Василенко С. 27, **139**
 Василь [Рафальський] 124, 126
 Васицьєв Є. **140**
 Ващенко В. 181
 Величко Г. 76
 Верзілов А. 78
 Вернадський В. 6
 Винниченко В. 15, 104, **139**
 Вишенський І. 162
 Вітте С. 124–125
 Вовк Ф. **139**
 Вовк Х. 77
 Вовканич С. 27, 29
 Воїнова Н. **154**
 Войтюк А. **139**
 Волинський П. **139, 152**
 Волох С. **140**
 Вороний М. 5, 22, 40, 80, 134, **138**

 Галич О. **140**
 Гарбарчук В. 27, **140**
 Гегель Г. 15, 96
 Герасименко В. **140**
 Гердер Й.-Г. 15, 96
 Германова Н. 71
 Глібов Л. 62, 66–67, 78, 124, 127
 Глобенко М. **150**
 Головатенко А. 86, 178–179
 Головащук С. 98, **140, 149**

- Голомб А. 7, **140**
Голубович І. 24
Гомер 68
Гончар О. **140**
Гончарук М. **140**
Горак Я. **140**
Горбатенко В. **140**
Горбач О. **145**
Гориславець В. **140–141**
Грабович Г. **141**
Грабовський П. 36
Гранес С. 68
Григоріїв Н. **141**
Грінчишин Д. **141**
Грінченко Б. 18, 20, 67, 78, 136, **140–141, 152, 156, 169, 182**
Грінченкова М. 6, **141**
Гром'як Р. **147**
Грушевський М. 8, 15, 86, 96, **139, 143, 162, 179**
Гулевичівна Г. 162
Гундорова Т. 43, **141**

Грещук В. **154**

Данилевський А. 96
Даниленко В. 4
Данте Аліґ'єрі 68
Дашкевич М. 69, 168–169
Дворецький І. **141**
Дельоз Ф. 4
Дем'янівська Л. **141**
Державин В. **141**
Дзевєрін І. **155**
Дзюба І. **141**
Дзюбка І. 27, **150**
Дмитрук А. 71
Домашовець В. 6, **141**
Донцов Д. 6, 8, 15, 30, 96, 103–106, **133, 141–142**
Дончик В. **142**
Дорошенко В. 22, **142, 147, 185**
Дорошенко Д. **159**
Дорошенко Н. 70, **143**
Дорошкевич О. 21, 23, 25, 86–87, 112, 117, **142, 148, 152, 179–180**
Драгоманов М. 8, 15, 17, **141–142, 159, 164**
Драгоманова Є. 163
Драй-Хмара М. 71
Дубина М. **151, 160**
Дудко В. **142**
Дюрінг С. 15
Дюркгейм Е. 15

Емерсон Р. 96
Ерастов С. 80
Ечегерай Х. 68

Євшан М. **142**
Єфремов С. 4, 8, 86–87, 118, **142, 179–181**

Житецький І. **142, 167**
Житецький П. 77
Жук Н. **150**
Жуковський А. (Joukovsky A.) **143**
Жулинський М. 8, 27, 134, **143**

Забужко О. 6, **143**
Загребельний П. **143**
Засенко О. **143–144**
Застирець Й. **143**
Здоровега В. **143**
Зеров М. 8, 30, 32, **143**
Зінкевич С. 174
Зіньківський Т. 62, 65
Золоєв О. 71
Зубицька М. **153**
Зубкова Т. 71
Зубович В. **155**

Іванисенко В. 7, 8, 18, 33, 51, 54, 70, 72, 117, 123, **144, 153**
Іваничук Р. 88, **144**
Іванишин В. 16, **144**
Іларіон 96
Ільницький М. 6, 8, **144**

Калениченко Н. **144**
Канах Ф. 11, 15, 28, **144**
Кант І. 15

- Капелюшний А. **141**
 Каперлос (Каперльос) Н. **144**,
 174–175
 Карачевський-Вовк В. 77
 Кардуччі Дж. 185
 Карманський П. 185
 Карп'юк М. 173
 Картунов О. **151**
 Каспрук А. 7, 89, **144**
 Касьянов Г. **144**
 Качкан В. **144**
 Квітка-Основ'яненко Г. 34, 135
 Керенський О. 114, 124–125
 Киричук О. 28, **144**
 Кислий Ф. 6
 Кобилянська О. 22
 Коваленко Г. **145**
 Коваленко О. **138–139**
 Ковалів Ю. **147**
 Кодак М. 4
 Колодій В. **145**
 Колодюк Я. **145**
 Коломієць В. **145, 159**
 Коломієць М. **145**
 Коломійченко Ф. 84
 Комар М. *див.* Комаров М.
 Комаров М. 19, **145**
 Кониський О. 34, 136, **141**
 Кононенко В. **154**
 Кононенко П. 8, 12, 15, 28–29,
 103, **145**
 Конотопець Н. **145**
 Корецький В. **147**
 Короленко В. 162
 Коряк В. **145**
 Косач Ліля 164
 Косач Михайло 18, 163–164
 Косач Ольга *див.* Пчілка Олена
 Косачі (*родина*) 75, 136, 163
 Костенко Л. 71
 Костомаров М. 6, 15, 96, **145, 162**
 Котляревський І. 58
 Коцюбинський М. 6, 19, 78, 136,
145–146, 162
 Кочур Г. 71
- Кошарська Г. **146**
 Кравченко Б. 15, **146**
 Кралюк П. **146**
 Крилов І. 169
 Криловець А. 6, **146**
 Кримський А. 5, 19, 86–87, 162, 180
 Крип'якевич І. **144**
 Кропивницький М. 80
 Куба Л. 76
 Кубійович В. 17, **142, 148**
 Кузьменко В. **146, 150**
 Куліш М. 30, **151**
 Куліш П. 32, 34, 134–135, **158, 162**
 Кульженко С. **143**
 Кульчицький О. 96, **146**
 Кульчицький С. **147**
 Купчинський О. **157**
 Куп'янський Й. 7, 33, **146, 152**
 Кучмиди (*родина*) 141
 Кушак О. **146**
- Лацарус М. 96, 100
 Левицький Ізмаїл 163
 Левицький М. 67, 162, 165
 Левицький О. 77
 Левківський К. 27, **150**
 Левчанівська І. 6, 119, **146**
 Левчанівська О. 6, 119, 165
 Ленін В. 92
 Леопарді Дж. 185
 Лепкий Б. **144**
 Лесин В. **146, 150**
 Лепінг А. **148**
 Липа Ю. 68, 96, 103, **146, 182**
 Липинський В. 15, 96, 103, **146**
 Лисенки (*родина*) 136
 Лисенко М. 18, 75, 77, 163–164
 Лисяк-Рудницький І. 15, **146**
 Лисянський Б. 6, 70, 79, 82–84, **147**,
 169
 Лихачов Д. 64, **147**
 Лісовий В. **147**
 Лозинський О. **147**
 Лучицький О. 77
 Лукіч В. 67

- М. К. **148**
Майборода О. **147**
Маковей О. 59, 76
Маковський 178
Маланюк Є. 15, **147**
Мартинюк М. 4, **159–160, 162**
Мартович Л. 59
Маршинський А. 6, **147**
Масарик Т. 15
Матвіїшин В. **147**
Матушевська В. 86, 178–179
Матушевський Ф. 6, 20–21, 137, **148**
Мельничук О. **153**
Мельник О. 165
Мережинський 179
Микола II 83
Мироненко О. **148, 151**
Мірчук І. **150**
Мовчун А. **160**
Могилянський М. **148, 169, 183**
Молодова Л. **145**
Мольєр Ж.-Б. 68, 184
Мочульський М. **148, 152**
Мюллер В. **148**
- Наєнко М. **148**
Назарець В. **140**
Наумович І. 46
Не-я К. *див.* Арабажин К.
Негрі А. 68
Нечуй-Левицький І. 6, 19, 34, 136, **148**
Нижанківський О. 76
Нікітін І. 68
Ніс С. 78
Нісімчук А. **149**
Новицький В. 124
Новиченко Л. **148**
- О. П. **149**
Обачний М. *див.* Косач Михайло
Обідний М. 6, 24–25, 51, 68, 84–
85, 87, **149, 165–166, 170–172, 179,**
184–185
Огієнко І. 83, **149, 162**
Огоновський О. 20, 25, 76, **149**
- Огородник І. **149**
Одарченко П. **149, 160**
Одинцова Г. **145**
Олесь О. 5
Олійник Б. 4
Ольжич О. 15, **146, 149**
Оляндер Л. **151, 160**
Онацький Є. 96, **149, 152**
Орішко[-Якименко] О. 78, 85,
169–172, 176, 180
Орлик Петро 7, 8, 89, **149**
Орлик Пилип 6
Ортега-і-Гасет Х. 15, **149**
Оруелл Дж. 15, **149**
- Павлик М. 76, 164
Павличко С. 64, **149**
Павлюк І. **149**
Падалка О. **149**
Парубій А. **149**
Пасішніченко С. 165
Пахаренко В. **150**
Пахльовська О. **150**
Пачовський В. 6, 185
Пашук А. 6
Петров В. **150**
Пивоваров М. **152**
Підкова І. **150**
Підмогильний В. 30
Плеве В. 113
Плевако М. **150**
Погребенник В. 7, 8, 59, 89, **143,**
150, 160
Погребенник Ф. **139**
Погрібний А. **141–142**
Поліщук К. 67, 165–166
Поліщук Я. **146**
Пономарів О. **150**
Пономарьов П. 7, **150**
Попов Б. **155**
Попович М. **150**
Потапенко О. **150**
Потоцька В. **156**
Потоцька Н. **156**
Працьовитий В. **151**

- Пулинець О. **146**
 Пушкін О. **68**
 Пчілка Олена 18, 19, 77, **151**, 162–164
 Радевич-Винницький Я. **151**
 Ренан Ж. 15
 Реннер К. 15
 Реп'ях С. **151**
 Ржегорж Ф. 76
 Рильський М. 7, 8, 71, **151–152**
 Римаренко Ю. 15, 103–104, **147–148, 151**
 Рисак О. **160**, 166
 Розумний М. 6, 27
 Романова О. 163
 Романюк М. **155**
 Роменець В. **144**
 Ромер П. 124
 Ротач П. **141, 151**
 Руданський С. 32, 135
 Рудницький М. 6, 23, **151–152**, 185
 Русин М. **149**
 Русов О. 78
 Рядов С. **140**
 Самійленко Г. 85, 170, 172–176
 Самійленко О. 85, 176
 Сандуляк (*посол*) 174
 Сверстюк Є. **153**
 Свідзинський А. 16, **153**
 Семанюк Н. *див.* Семанюк-Черемшина Н.
 Черемшина Н.
 Семанюк-Черемшина Н. 84, **153, 160**, 173–176
 Семенко М. 170
 Сербенська О. **141**
 Сивокінь Г. **153**
 Сикорська 163
 Силюк А. **160**
 Симоненко В. 71
 Сингаївська Г. **152**
 Скворода Г. 96
 Славинський М. 163
 Сліпушко О. **148**
 Слоньовська О. **153**
 Сміт Е. (Smith A.) 15, **153–154**
 Смолій В. **147, 154**
 Смолюк І. **149**
 Соколова В. **154**
 Соловійов В. **154**
 Сохань Л. **151**
 Ставровецький К. 96
 Старець С. **154**
 Старицька Л. *див.* Старицька-Черняхівська Л.
 Старицька-Черняхівська Л. 6, 70, 76, 86, **154, 160**, 162, 166, 178–180
 Старицький М. 18, 68, 75, 77, 162–162
 Старицькі (*родина*) 136
 Сташенко Н. **160**
 Степаненко М. **154**
 Степанков В. **154**
 Степико М. **154**
 Стефаник В. 6, 85, **155**, 173–174
 Шешенко І. 83
 Стороженко (*владика*) 87, 179
 Стороженко О. 34, 135
 Страхова Н. **148**
 Субтельний О. **143, 154**
 Судовщикова О. 18
 Сюдюков І. **161**
 Таран В. 19, 55, **154**
 Теліга О. **146, 155**
 Тен Борис 71
 Терлак З. **141**
 Тимошук М. **155**
 Тичина П. **154**, 170
 Тишинський О. 78
 Ткаченко А. **154**
 Толстой І. **154**
 Толстой О. 68
 Трильовський К. 76
 Трохимовський О. 34, 69
 Тулуб О. 34–35, 41, 44, 73, 79–80, 86, **155**, 167, 180–181
 Тулуби О. **156**
 Удалов В. **155**

- Українка Леся 6, 17, 18, 19, 32, 59, 76, 107, 127, 134, **143, 146, 155, 160**, 162–164, 167
 Усенко І. **148**
- Февр А. 96
 Федоренко Є. **141–142**
 Федоритенко К. **152**
 Филипович П. 71
 Фіхте Й.-Г. 15, 96
 Фокеев Е. 27, **139**
 Франко І. 6, 8, 15, 19, 21, 24, 31–32, 36, 59, 67, 71, 76–77, 134, 136, **143, 148, 152, 155–156, 161**, 162
 Фролова І. **155**
- Хамітов Н. 12
 Хандриков М. 73, 163
 Харчук Б. **156**
 Харчук Н. 71
 Хвильовий М. 6, 30, **156**
 Ходоровський М. **156**
 Хороб С. **154**
 Хорунжий Ю. **156, 160**, 167
 Храмова В. 103, 118, **156**
 Хропко П. **149, 156**
- Цимбалістий Б. 96, **156**
- Чайченко В. *див.* Грінченко Б.
 Чарнецький 172
 Чемберлен **156**
 Червак Б. 6, 15, **156**
 Черемшина М. 84, **160**, 173–176
 Черкасенко С. 5
 Чернилевський С. 71
 Черняхівський М. 86, 180
 Черняхівські (*брати*) 181
 Чехівський В. 87, 179
 Чехович В. **148**
 Чижевський Д. 8, 96, **150, 156**
 Чорновол П. 6, 52, **156**
 Чернопиский М. 8, 9, 32, 38, 67, 69, 71–72, 86, 89, 92, **143, 152, 156–157, 161**, 166–167
 Чурай (Чураївна) Маруся 74, 79, 116, 122
- Шаповал Микита **157**
 Шаповал Микола **158**
 Шаповал Ю. 6, **157**
 Шевченко Т. 6, 24, 32, 34, 36, 51–53, 57–58, 62–65, 71, 88, 107, 122, 124, 127, 134–135, 162, 172, 180
 Шевчук В. **161**, 166
 Шелухин С. 82, 87, **157**
 Шерех Ю. **157**
 Шкуркина Ф. 78
 Шлемкевич М. 96, 103, 118, **157**
 Шпак О. **149**
 Шпенглер О. 96
 Шраг І. 78
 Штейнталь Х. 96, 100
 Шумило Н. **142**
 Шуст Р. **150**
 Шутько Я. **157**
- Щербиченко І. 184
 Щураг В. **157**
- Юркевич П. 96, **158**
- Якимович Б. **158**
 Янів В. 96, **158**
 Янковська Ж. **158**
 Яременко В. **141–142, 148**
 Ярмусь С. **158**
 Ятченко В. 6
 Яцюк В. **158**
- Bunganič P. **139**
- Holub J. **140**
- Joukovsky A. *див.* Жуковський А.
- Kobn H. **144**
 Koval A. **148**
- Lyer S. **140**
- Menac A. **148**
- Smith A. *див.* Сміт Е.

Наукове видання

Микола Іванович МАРТИНЮК

Національна ідея в життєтворчості ВОЛОДИМИРА САМІЙЛЕНКА

Монографія

Літературний редактор Петро Коробчук
Художній редактор Володимир Камінський
Комп'ютерна верстка Віктора Березнюка
**В оформленні обкладинки використано портрет
роботи художника М. Філонюка**

Підписано до друку 22.05.2009. Формат 60x84 1/16.

Папір офсетний. Гарнітура Arno Pro.

Ум. друк. арк. 10,38. Обл.-вид. арк. 12,00.

Наклад 1000 прим.

Поліграфічно-видавничий дім «Твердиня»
п/с-9, м. Луцьк-21, 43021. Тел.: 8-050-2950250
tverdyna@gmail.com

Свідоцтво Державного комітету телебачення і радіомовлення України
ДК № 2030 від 14.12.2004 р.

Друк ППФ «Мінотавр»

вул. Грушевського, 19, м. Нововолинськ, 45400

Свідоцтво про внесення до державного реєстру України

ДК № 1278 від 18.03.2003 р.

М 29 Мартинюк М. І.,
Національна ідея в життєтворчості Володимира Самійленка : монографія /
М. І. Мартинюк. – Луцьк : Твердиня, 2009. – 192 с. ; іл.

ISBN 978-617-517-000-7

У монографії значну увагу приділено широкому філософському аналізу філологічних аспектів наукової проблеми – проєкції національної ідеї на життєтворчість Володимира Самійленка. Творчу індивідуальність письменника розглянуто в історико-літературному контексті як об'єкт і суб'єкт національної ідеї, досліджено роль «української стихії» у формуванні життєвої та громадянської позицій митця, простежено еволюцію його світогляду, подано динамічну і статичну характеристики національної ментальності українського народу через типізацію окремих питомих її рис у характері створених автором персонажів.

Видання є цінним передовсім своєю теоретичною і широкою джерельно-бібліографічною базою, а також змістовними й цікавими додатками, в яких витворено живий цілісний образ митця за посередництвом унікальних (рідкісних) мемуарно-епістолярних матеріалів до його життєпису.

УДК 821.161.2.09
ББК 83.3(4УКР)6–8